

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

Camallı Sevil Söhbətdin qızının

(magistranın s.a.a.)

«Bədii dekorativ təyinətli məmulatların istehlak xassələri
və keyfiyyətinin ekspertizası» mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı	060644	İstehlak mallarının ekspertizası və marketinqi
İxtisaslaşma		İstehlak mallarının keyfiyyət ekspertizası

Elmi rəhbər

(a.a.s., elmi dərəcə və elmi ad)

dos. Cəfərova Y.N.

Magistr proqramının rəhbəri

(a.a.s., elmi dərəcə və elmi ad)

dos. Cəfərova Y.N.

Kafedra müdiri

(a.a.s., elmi dərəcə və elmi ad)

prof. Ə.P.Həsənov

BAKİ – 2019

PLAN

GİRİŞ	3
I FƏSİL. ƏDƏBİYYAT İCMALI	8
I.1. Bədii yaradıcılıqla istehsal olunan məmulatların əmtəəşünaslıq aspektləri	8
I.2. Bədii təyinatlı məmulatların istehsalının tarixi haqqında	14
I.3. Bədii təyinatlı məmulatların istehsalında incəsənətin rolu	23
II FƏSİL. TƏDQIQAT HİSSƏSİ	37
II.1. Bədii təyinatlı məmulatların istehsalında istifadə olunan xammal və materialların xarakteristikası	37
II.2. Bədii təyinatlı məmulatların istehlak xassələrinin xarakteristikası	49
II.3. Bədii təyinatlı məmulatların keyfiyyət göstəricilərinin təyini metodları	55
III FƏSİL. BƏDİİ TƏYİNATLI MƏMULATLARIN KEYFİYYƏTİNİN EKSPERTİZASI	66
III.1. Ağacdən və metaldən olan bədii təyinatlı məmulatların keyfiyyətinin ekspertizası	66
III.2. Keramika və şüşədən hazırlanan bədii təyinatlı məmulatların keyfiyyətinin ekspertizası	73
III.3. Bədii təyinatlı qiymətli bəzək əşyalarının keyfiyyətinin ekspertizası	80
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	87
ƏDƏBİYYAT	90

GİRİŞ

İşin ümumi xarakteristikası. Müasir şəraitdə ictimai inkişaf insanların siyasi, əmək, əxlaqi, ədəb qaydaları, fiziki və bədii cəhətdən kamilləşməsinə tələb edən amillərdən sayılır. İnsanın bütün həyatı boyu bütün sahələrdə, məsələn, əməkdə, məişətdə, ictimai fəaliyyətdə, qarşılıqlı münasibətdə, istirahətdə estetik qavraması formalaşır. İnsan hər bir əşyada özünün mədəni və estetik zövqündən asılı olaraq gözəllik axtarır, onu dərk etməyə və qiymətləndirməyə çalışır. Buradan da belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, əsl gözəl və xoşbəxt o insandır ki, o, vaxt taparaq bütün gücü ilə insan mədəniyyətinin böyüklüyünü dərk edir. Bu tələblərin ödənilməsində insanı əhatə edən istehlak mallarının, o cümlədən bədii təyinatlı xalq yaradıcılığı məmulatlarının həlledici rolu danılmazdır.

Xalq yaradıcılığı sənəti ilə hazırlanan əşyalar hər bir xalqın özünəməxsus olan milli sərvətləridir. Xalqın keçmişi ilə bağlı olan ən yaxşı yaradıcılıq ənənələrinin davam etdirilməsi hazırda bizim həyatımıza daha geniş daxil olmaqdadır. Bədii dekorativ təyinatlı xalq yaradıcılığı məmulatları məişətə daha geniş halda daxil olmaqla, insanların estetik tərbiyəsində böyük rol oynayır. Xalqlar, dövlətlər arasında ictimai münasibətlərin genişlənməsi milli mənəvi dəyərlərin inkişafında başlıca əlamətlərdəndir.

Son dövrlərdə istər ölkədə və istərsə də xarici dövlətlərdə turizmin inkişafının mədəni əlaqələrin genişləndirilməsinə təsiri, beynəlxalq və milli sərgilərin təşkili, müxtəlif elmi, mədəni, idman yarışlarının keçirilməsi, bütün bunlar xalq yaradıcılığı məmulatlarına olan tələbatın yüksəlməsinə şərait yaratmışdır. Bir neçə ölkələrin mərkəzi şəhərində milli bədii təyinatlı mağazaları təşkil edilmiş və buə nənə davam etdirilməkdədir. Alıcılar, xüsusilə də turist səfərinə çıxanlar hədiyyə və digər xalq yaradıcılığının nümunələrini almaqla bu əşyaların harada və kim tərəfindən hazırlandığı barədə bilgilər əldə edirlər.

Məlumdur ki, hər bir məmulat istər geyim, istər məişət təyinatlı məmulatlar rəsam-modelçinin yaradıcılıq obyektidir. Bu zaman hər bir modelçi-rəssamdan

tələb olunur ki, o, yaradıcı olsun, bilikli, təcrübəli, fantaziyalı, zövqlü və müəyyən yenilikçi olsun. O, hər hansı bir əşyanı yaradarkən ən müxtəlif materiallardan, bədii keyfiyyətlərdən, rənglərdən, quruluşdan, naxışlardan və s. istifadə etməyə çalışır ki, gələcəkdə bu məmulatlar istehlakçıların zövqlərinə uyğun gələ bilsin və eyni zamanda əşya yığımının ansamblına uyğun gəlsin. Ansambl məmulatın bədii cəhətdən öz təyinatına uyğun gəlməsi üçün sənətkarlıq ideyasının obrazlı məzmunudur. Buradan görüldüyü kimi, hər bir növ incəsənət əsəri insanlarda estetik zövqün daşıyıcısına çevrilir.

İncəsənət davamlı material əsası olmadan inkişaf edə bilməz və bədii təyinatlı məmulatların istehsalında yaradıcılıq ənənəsinin inkişafını tələb edir. Belə ki, çeşidin yeniləşməsi, yeni obrazların yaradılması yaradıcı kollektivlərin daimi qarşısında duran qayğıdır. Ən nümunəvi, mövzusu aydın, heyvətəmiz xarakterli məzmunə malik olan sərgilər üçün, habelə beynəlxalq xarakterli sərgilər üçün hazırlanacaq bədii təyinatlı məmulatların hazırlanması xalq yaradıcılığı sənətkarlarının qarşısında duran əsas qayğı sayılmalıdır. Bunun üçün bu sahə ilə məşğul olan kollektivlər bədii şuranın iclaslarının təşkilinə, hazırlanmış nümunələrin müzakirəsinə, ayrı-ayrı bacarıqlı sənətkarların yaradıcılığının araşdırılıb öyrənilməsinə və s. kimi tədbirlərin təşkilinə daha çox can atırlar.

Bədii təyinatlı məmulatların estetik xassələrinin formalaşdırılması zamanı məmulatın layihələşdirilməsi mərhələsinin rolu çox böyükdür. Bunun üçün rəsəmdizayner elmin, texnikanın, tətbiqi dekorativ incəsənətin son nailiyyətlərindən bacarıqla istifadə edilməklə kompozisiya və konstruksiya həlli üçün optimal variant seçməyi bacarmalıdır. Bədii məmulatlar üçün daha səmərəli olan kütləvi yolla istehsal olunacaq bəzi qrup məmulatlar üçün müasir texniki vasitələrdən istifadə etməklə avtomatlaşdırılmış layihələrdən istifadə olunması ən perspektiv üsuldur.

Məmulatların konstruksiyalaşdırılması onun layihələşdirilməsi prosesinin ən vacib hissəsi sayılır. Bu proses iki ardıcıl mərhələdən ibarətdir: məmulatın konstruksiyalaşdırılması və çertyojunu tərtib edilməklə onun ilkin surətinin

prinsipial və yaradıcılıq mərhələsi və məmulatın detallarının çertyojunun və digər sənədlərinin texniki hazırlıq mərhələsi. Bədii təyinatlı məmulatların konstruksiyalaşdırılması sırf tətbiqi elm hesab olunur ki, bu da kütləvi və tək-tək istehsal olunan məmulatların səmərəli konstruksiyalaşdırılması məsələləri ilə məşğul olur. Bu baxımdan bədii təyinatlı məmulatların ən vacib keyfiyyət göstəricisi onun estetik xassəsidir. Bu qrup malların estetik xassələri ilk növbədə onların formasının məqsədəuyğunluğu, rahatlığı, məzmunluluğu, habelə bədii ifadəliliyidir. Məmulatların estetik göstəricilərini 3 sinfə ayırmaq olar. Buraya məmulatın müasir modaya və üsluba uyğunluğu və modelin yeniliyi, kompozisiyasının müasirləşdirilməsi dərəcəsi və əmtəə görünüşü aiddir. Bədii təyinatlı məmulatların arxitekturası da vacib estetik keyfiyyətlərdəndir.

Arxitektura dedikdə formanın bütövlüyü, daha doğrusu, onun funksiyasının, formasının və rənginin razılaşdırılması və bütövlükdə məmulatın daxili quruluşunun təşkili başa düşülür. Məmulatın formasının tektonikası öz növbəsində formanın, konstruksiyanın materialının xassələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi deməkdir ki, bu da bədii təyinatlı məmulatlar üçün vacib xassələrdən hesab olunur. Deməli, müasir formalı bədii əşyaları ancaq müasir konstruksiya vasitəsilə yaratmaq olar. Digər tərəfdən də plastiki ifadəlilik və yaxud da mənalılıq bütün konstruksiya elementlərinin dəqiqliyi və zərifliyi ilə xarakterizə olunur.

Mövzunun aktuallığı. Məmulatın bədii tərtibatında onun xarici görünüşünün keyfiyyəti vacib amillərdəndir. Bu keyfiyyət göstəricisi məmulatın texnoloji emalının və bəzəndirilməsinin dəqiqliyi və ciddiliyi ilə qiymətləndirilir. Bədii təyinatlı məmulatların ergonomikliyi, gigiyenikliyi, uzunömürlülüyü də vacib istehlak xassələrindən sayılır. Buna görə də bu xassələrin təhlili aktual məsələlərdəndir. Belə ki, ergonomik xassələr bədii təyinatlı məmulatlardan istifadə zamanı ortaya çıxan xassə göstəricisidir. Bu göstərici məmulatın insan orqanizminə uyğunluğu kimi başa düşülür və bunu «insan-əşya-mühit» sistemində qiymətləndirirlər. Məmulatın etibarlılığı əslində kompleks xassə hesab olunmaqla, bədii əşyalardan istifadə zamanı imtina etmədən işləməsi, uzunömürlülüyü, təmirə

yararlılığı ilə təyin edilir. Bədii təyinatlı məmulatlar xammaterialından və istehsal texnologiyasından asılı olaraq müəyyən edilmiş xidmət müddəti ərzində özünün yararlılığının aylar və illər üzrə ölçülməsi yolu ilə qiymətləndirilir.

İşin məqsədi. Hazırkı magistr dissertasiyasının əsas məqsədi bədii təyinatlı məmulatların istehsal tarixindən, bunların hazırlanmasında incəsənətin rolundan, onun xammalının növünün xarakteristikasından, bədii təyinatlı məmulatların keyfiyyət göstəriciləri və onu formalaşdıran amillərdən, bir neçə qrup bədii təyinatlılara aid olan məmulatların çeşidinin təhlilindən və keyfiyyətinin ekspert qiymətləndirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın obyektı. İşin yerinə yetirilməsində tədqiqat obyektı kimi ağac və metaldan, keramika və şüşədən, habelə lifli materiallardan olan bir neçə növ məmulatın xammal və istehlak xassələrinin keyfiyyət göstəriciləri təhlil olunmuşdur.

Tədqiqatın metodu. Bu məqsədlə qüvvədə olan standart metodlardan, o cümlədən orqanoleptiki və laboratoriya üsullarından, habelə ekspert üsulundan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Bədii təyinatlı məmulatlar insan həyatında xüsusi olaraq həm mədəni və həm də tərbiyəvi əhəmiyyətli mal qruplarından hesab olunur. Ona görə də hər bir bədii təyinatlı məmulatların əsasən estetik xassələrinin təhlili, bu xassələri formalaşdıran amillərin şərh edilməsi əsas məqamlardan biri hesab olunur. Eyni zamanda ölkəmizdə istehsal olunan milli xalq yaradıcılığı üslubu ilə istehsal olunan əşyaların turizm yolu ilə digər ölkələrə yayılması da ən vacib əlamətlərdəndir.

Aprobasiya. Mövzu ilə bağlı 1 praktiki əhəmiyyətli elmi məqalə nəşr olunmuşdur.

İşin strukturu. Dissertasiya işi nəzəri və praktiki hissədən ibarət olmaqla özündə 3 fəslə əhatə edir. Dissertasiya işi kompüterdə işlənmiş cədvəllərdən, şəkillərdən və s. ibarət olmaqla 91 səhifədir.

I FƏSİL. ƏDƏBİYYAT İCMALI

I.1. Bədii yaradıcılıqla istehsal olunan məmulatların əmtəəşünaslıq aspektləri

Məlumatlardan görüldüyü kimi, bədii yaradıcılıq çox qədimlərdən insanlara məlum olmuşdur. Şüurlu insan cəmiyyətinin meydana gəlməsi ilə sənətkarlığın inkişafı ilk dövrlərdə əhalinin həyatında vacib olan digər məişət əşyaları ilə yanaşı bədii təyinatlı müxtəlif növlərdə məmulatların hazırlanmasına gətirib çıxarmışdır. İlk dövrlərdə insanlar tərəfindən müxtəlif materiallardan hazırlanmış əşyalar ancaq onların gündəlik tələbatının ödənilməsinə xidmət etmişdir.

Lakin əsrlər keçdikcə tətbiqi, təsviri, dekorativ, arxitektura kimi incəsənət növlərinin gücündən, yaradıcılıq qabiliyyətindən istifadə edən sənətkarlar tərəfindən insanların estetik zövqünü oxşayan məmulatlar hazırlanmaqla adamların gözəlliyə olan münasibətlərini tamamilə dəyişdirmiş və nəticədə insanın gerçəkliyə qarşı estetik münasibətini, duyğusunu, düşüncəsini formalaşdırmağa başlamışdır.

Təsəvvür edək ki, biz arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar edilmiş muzeydəyik. Bizim gözlərimiz önündə insan nəslinin «uşaqlığı» dayanmışdır. Daşdan və dəmirdən hazırlanmış çoxlu sayda əmək alətləri, məişət əşyaları, məsələn, çəkiç, bıçaq, kəski alətləri, nizə, ox ucu, küvəc, səhəng, insan və heyvan fiqurları və s. ibarət olan əşya yığını canlandırılmışdır.

Biz arxeoloji muzeydə insanın sənətkara, yaradıcıya, yeniləşdiriciyə necə çevrildiyini görürük. Hələ ibtidai insan yazmaq və rəsm çəkmək sənətini öyrənməsindən çox-çox əsrlər əvvəl, sözün əsl mənasında indiki yaradıcılıq ənənəsindən çox əvvəllər əmək insanda gerçəkliyə qarşı bədii münasibət bəsləmək qabiliyyəti oyatmışdır.

Qədim alətləri nəzərdən keçirərkən, həmin alətlərin təkcə öz məzmununa və təyinatına görə deyil, həm də formasına görə əvvəlkilərdən daha mükəmməl təkmilləşdiyini və bizim hazırda dediyimiz mənada gözəlliyini görürük.

Qədimlərdə insanlar öz əməyini səmərəli təşkil etmək arzusu ilə yaşadığı və çalışdığını dərk etdikcə, əşya və hadisələrin simmetriya, mütənasiblik, ölçü, forma kimi xassələrinin olduqca böyük əhəmiyyətini başa düşməyi və qiymətləndirməyi öyrəndi. Sonralar özü ornament yaratmağa müvəffəq olmuşdur və bunun da təcrübəvi fydası yoxdur. Lakin bu ornamentdə ibtidai insan təbiətdə ritm, simmetriya, mütənasiblik və s. kimi müşahidə etdiyi xassələr haqqında öz təsəvvürlərini sanki bir yerə toplamış, özü üçün aydınlaşdırmış və onu bədii obraz formasında istifadə etmişdir.

Misal üçün, qədim insan çəkilə olan tələbatını ödəmək məqsədilə onun dəstəyinin uzunluğunun elə bir ölçüsünü tapmışdır ki, bu alət əsl mənada çəkilə kimi güclü və istifadə üçün əlverişli olsun. Daha doğrusu, o, funksional tələbə cavab versin. İnsan hansı əşyanı yaradırsa, o, ilk növbədə onun nə məqsədə istifadəsi üçün fikirləşir və ona yararlı forma verir.

Məlum olduğu kimi, hər bir əşya, məmulat bədii yaradıcılığın məhsullarıdır. Bu əşyalar əmtəəşünaslıq dili ilə desək insanların müəyyən maddi və mənəvi tələbatlarını ödəmək xassələrinə malik olmalıdır. İstər metaldan, istər ağacdən, istər keramikadan və şüşədən hər hansı bir məmulatın layihəsini hazırlayarkən dizayner çalışır ki, həmin əşya istifadə baxımından səmərəli olsun, eyni zamanda xarici tərtibatca istehlakçıların zövqünə uyğun gəlsin.

Biz kostyum və ya digər bədii təyinatlı əşyalar olarkən, ilk növbədə onun istifadə prosesində lazımi rahatlığı, davamlılığı, estetik nöqtəyi-nəzərdən zövqümüzü oxşamağını da nəzərdə tuturuq.

Əmtəəşünaslıq baxımından istehlak malları bir sıra xassələrə malik olmalıdır ki, bu xassələr istifadə prosesində onun maddi və mənəvi tələbatını ödəməlidir. Malların keyfiyyət göstəriciləri ona mənsub olan bir neçə xassələrin, yəni fiziki, kimyəvi və bioloji xassələrin toplusundan, habelə istehlakçıların mallara qarşı olan funksional, ergonomik, estetik, zərərsizlik və digər tələblərə cavab verən xassə göstəricilər toplusundan asılıdır.

Xüsusilə, bədii təyinatlı məmulatlar birinci növbədə insanların estetik zövqlərinin formalaşmasında xüsusi əhəmiyyətə malik olmalıdır.

Bədii təyinatlı məmulatların keyfiyyətini formalaşdıran əmtəəşünaslıq baxımından həm obyektiv və həm də subyektiv amillərə bölünür. Obyektiv amillər içərisində bədii təyinatlı məmulatların keyfiyyətini formalaşdıran amillərdən xammal və material, məmulatların konstruksiyalaşdırılması və kompozisiya həlli, tətbiq olunan müasir texnologiya, maşın və avadanlıqlar, yaradıcı insanın ustalığı qabiliyyətləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bildiyimiz kimi, bədii təyinatlı xalq yaradıcılığı yolu ilə istehsal olunan hər bir məmulatın həm qədim və həm də ənənəvi olan xammal növləri vardır ki, bunlar da kimyəvi tərkibinə görə, xassələrinə görə, təbiətinə görə, quruluş xüsusiyyətlərinə, emalına görə çox müxtəlifdir. Bu qrup məmulatların hazırlanmasında ən çox təbii xamaldan, müəyyən növlərinin istehsalında isə süni materiallardan istifadə olunur.

Bəzən xammal kimi yarımfabrikat bədii təyinatlı məmulatların istehsalında istifadə edilir. Bunu belə izah etmək olar ki, bir istehsal müəssisəsinin hazırladığı məhsul yarımfabrikat sayılmaqla, digər istehsal sahəsində müvəffəqiyyətlə məmulat üçün yararlı xammal və ya material sayılır.

Hər bir bədii təyinatlı malların keyfiyyət göstəriciləri onun istehsalına sərf edilən xammalın təbiətindən, kimyəvi tərkibindən, habelə emala yararlılıq xassələrindən çox asılıdır. Bəzi hallarda lazım gəldikdə bu qrup məmulatların istehsalında xammal və materialların kimyəvi tərkibini dəyişdirməklə istənilən xassə göstəricilərinə cavab verən məmulatlar hazırlamaq mümkündür. Belə ki, bir qrup bədii təyinatlı məmulatlar şüşədən hazırlanır ki, bunun da əsas tərkib materialı silisium oksidi, yəni kvars qumundan ibarətdir.

Təbii halda kvars qumunun tərkibində müəyyən miqdarda dəmir oksidi vardır ki, bu da şüşə ərintisinin xassələrinə, xüsusilə onun şəffaflığına mənfi təsir göstərir. Başqa bir misalda gildən hazırlanan bədii təyinatlı məmulatlar üçün tətbiq

olunan təbii gilın tərki bındə belə qarışıqların olması çinidən hazırlanan məmumatların ağılıq dərəcəsinə mənfi təsir göstərir.

Deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bədii təyinatlı məmumatların hazırlanmasında istifadə olunan xammal və materialların mənşəyini, quruluşunu, xassələrini, emalını bilməklə istənilən keyfiyyət göstəricilərinə cavab verəcək bu qrupa daxil olan məmumatlar istehsal oluna bilər. Bu qrup malların istehsalında tətbiq edilən müxtəlif növlərdə olan xammalın məmumat üçün məqsədəuyğun olmasını bilməklə lazımi tələblərə cavab verən məmumatlar istehsal etmək mümkündür.

Yuxarıda qeyd edildi ki, bədii təyinatlı məmumatların istehsalında təbiətinə, kimyəvi xassələrinə, quruluşuna, məmumat hazırlanmasında emal prosesinə yararlılığına görə ən müxtəlif xammal və materiallardan istifadə olunur. Bunun başlıca səbəbi xammal və materialların dəyərinin bahalı olmasıdır ki, belə halda ucuz qiymətli süni və sintetik materiallardan da istifadə etmək mümkündür. Süni materiallar dedikdə, az və tamamilə təbii xammalı əvəz edə biləcək materiallar kimi başa düşülür. Hətta bəzən süni materiallar bəzi xassələrinə görə təbii materialların xassələrindən xeyli dərəcədə yüksək ola bilər.

Kimyəvi tərkibinə görə bədii təyinatlı məmumatların istehsalında üzvi və qeyri-üzvi materiallar qrupuna bölünürlər. Üzvi mənşəli xammal və materiallara təbii liflər və onlardan istehsal olunan parça və trikotaj, təbii gön və xəz növləri, ağac materialları, kağız və karton materialları daxil edilir. Qeyri-üzvi materiallara damiri, silikatları, mineralları, daş növləri və s. aiddir.

Qara və əlvan metallardan geniş çeşiddə bədii təyinatlı məmumatlar istehsal olunur. Ağac materiallardan müxtəlif emal üsulları ilə gözəl və yaraşığı bədii təyinatlı məmumatlar istehsal olunur ki, bunlar haqqında şüshə sonrakı fəsillərdə geniş söhbət açılacaq.

Bəzi bədii təyinatlı hədiyyə məmumatları hazırlanır ki, bunların bəzəndirilməsində, məsələn, araqçılarda, fəslərdə, yaxalıqlarda, bəzək lentlərində və krujevalarda və s. qızıl suyuna salınmış saplardan (metallaşdırılmış) istifadə

edilir ki, bunlar yeri gəldikdə mexaniki təsirlərə, temperatura, istilik keçirməyə, yanmaya qarşı davamlılıq göstəricilərinə malik olmalıdırlar.

Məlumdur ki, silikat materialları silisium oksidinin başqa metal oksidləri ilə, məsələn, metal oksidləri ilə həm sadə və həm də mürəkkəb birləşmələrindən də ibarət olur. Deməli, emal texnoloji proses zamanı, daha doğrusu şüşə kütləsinin bişirilməsi prosesində onun tərkibinə müxtəlif təbii xammal növləri qatılır ki, alınan bişirilmiş kütlədən istənilən məmulatlar hazırlana bilsin.

Yeri gəlmişkən, müasir texnologiyanın inkişafı ilə əlaqədar bu qrup məmulatların hazırlanmasına süni silikat tərkibli xammal və materiallardan istifadə edilir.

Bəzi növ bədii təyinatlı məmulatlar, məsələn, kiçik heykəlciklər, papiros qabları, stolüstü yazı ləvazimatları və s. kimi əşyalar təbii xammal sayılan mərmerdən, qranitdən, çaxmaq daşı adı altında uzun əsrlərdən bu günə qədər gəlib çatan, indiki zamanda çöl şpatı adlanan daş materiallardan hazırlanır.

Silikat tərkibli təbii materiallardan hazırlanan müxtəlif təyinatlı bədii məmulatlar metaldan olanlara nisbətən yanmayan, bərk, az elektricləşən, yüksək termiki davamlılığa malik olan xammaterial olmaqla metaldan fərqli olaraq korroziyaya uğramır.

Bədii təyinatlı məmulatlar istehsalında bir neçə növ üzvi tərkibli xammal və materiallardan da istifadə olunur ki, buraya sellüloza, zülali tərkibli olanlar aiddir. Belə xammal növləri həm təbii və həm də süni mənşəli ola bilərlər. Məsələn, bu qrup mallar istehsalında daha çox ağac növləri, bitki və heyvanat mənşəli xammal növlərini misal göstərmək olar. Karbohidrogen tərkibli təbii xammal sırasına təbii kauçuku göstərmək olar ki, bunlardan da müxtəlif növ hədiyyə və yadigar əşyaları istehsal olunur.

Əmtəəşünaslıq ədəbiyyatlarında göstərilir ki, ümumiyyətlə istehlak mallarının keyfiyyətinin formalaşdırılmasında məmulatın konstruksiyalaşdırılması və emal texnologiyası vacib şərtlərdən sayılır. Çünki məmulatın konstruksiyası onun istehlakı zamanı lazımi rahatlığın təmin edilməsində, yığcamlı olmasında,

formasının məzmunluluğunun təmin edilməsində, uzun müddət istifadəyə yararlı olmasında, estetik tərtibatda ən vacib yaradıcılıq vasitəsidir.

Məmulatın forması, konstruksiyası əhalinin mədəni həyat tərzini dəyişdikcə o da dəyişə bilər.

Əmtəəşünaslıq baxımından bədii təyinatlı məmulatların istehsalında istifadə olunan xammal və materialların emalı texnologiyası da vacib amillərdəndir. Məsələn, mişarlanmış meşə materiallarından məmulat istehsalı zamanı onun kəsilməsi, hamarlanması, bəzək işlərində oyma sənətinin tətbiqi, yandırma üsulu ilə bəzi rəng tərtibatına salınması, yaxud metalların əyilməsi, döyülüb genişləndirilməsi, bəzi detalların qaynaq edilməsi, daş materiallarının asanlıqla yonulub hamarlanması, gildən olan əşyaların müxtəlif üsullarla formaya salınması, yandırılması, boyadılması və s. kimi emal üsulları yararlılığı çox əhəmiyyətlidir.

I.2. Bədii təyinatlı məmulatların istehsalının tarixi haqqında

Bədii təyinatlı xalq yaradıcılıq məmulatlarının istehsalı çox qədimlərə gedib çıxır. Hər bir xalqın özünəməxsus milli yaradıcılıq üslubları çərçivəsində kустar üsulu ilə müxtəlif növ bədii xarakterli əşyalar istehsal etməyə başlamışlar. Bu əşyalar ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən kənd ev şəraitində hazırlanması və bu prosesin əsrlər boyunca inkişafı xırda əmtəə istehsalının yaranmasına səbəb olmuşdur. Bir qədər digər xalqların bu sahədəki fəaliyyətinə nəzər salsaq görərik ki, bədii xalq yaradıcılığı üzrə məmulat istehsalı 1961-ci illərin başlanğıcına təsadüf edir. Bu proses əvvəlcə xırda şəxsi emalatxanaların müəyyən bir rayon ərazisində birləşməsi və müəyyən növ əşyaların istehsalı üzrə ixtisaslaşması nəticəsində baş vermişdir. Daha sonra müəyyən növ bədii təyinatlı məmulatların istehsalının nəsildən nəslə ötürülməsi ilə inkişaf etdirilmişdir. Lakin xalq bədii yaradıcılıq sənəti daha geniş vüsət ala bilməmişdir ki, bunun da əsas səbəbi bədii yaradıcılıqla məmulat istehsalı ilə məşğul olan sənətkarlar emalatxana sahibləri və tacirlərdən asılı vəziyyətdə qalması idi.

Daha sonralar xalq yaradıcılığı istehsalı ilə məşğul olan sahələr iri kapitalist istehsalından asılı olmuş, nəticədə talantlı ustaların olmasına baxmayaraq rəqabətə tab gətirməmiş, get-gedə məhv olmuşdur. Lakin o dövrün kənd yerlərində inzibati və məhkəmə işlərinə baxan təşkilat və ayrı-ayrı varlılar kустar halında bədii təyinatlı məmulatların istehsalının saxlanılmasına çalışsalar da buna nail ola bilməmişlər.

Bədii təyinatlı xalq yaradıcılığı mallarının istehsalının daha geniş təşəkkül tapması ancaq Böyük Oktyabr Sosialist İnqilabından sonrakı dövrə aiddir. Belə ki, 1919-cu ildə Vətəndaş müharibəsinin qızğın gedişində V.İ.Lenin yazırdı: «Kapitalizm fəhlə və kənd zəhmətkeşlərinin bacarıqlı, talantlı nümayəndələrini məhv etmiş, insan ləyaqətini tapdalmış, yoxsulluğa, dilənçiliyə məruz qoymuşdur. İndi bizim vəzifəmiz həmin talantlı insanları tapmaq və işə cəlb etməkdir» [3].

O dövrdə Sovet Hakimiyyətinin ilk illərindən başlayaraq müxtəlif respublikalarda, rayonlarda bədii yaradıcılıq üzrə məşğul olan sahələrin inkişafına diqqət yetirməyə başlandı. Bu məqsədlə məhv edilmiş istehsal sahələrinin yenidən bərpa edilməsinə dövlət qayğısı gücləndirilməklə bu tədbirlərə rəhbərlik məqsədilə vahid mərkəz yaradıldı.

Bu sahədə hazırda Moskvada xalq yaradıcılığı muzeyinə çevrilmiş Kustar muzeyi xüsusi rol oynamışdır. Eyni zamanda təsviri sənət əsərlərinin mütəmadi sərgiləri təşkil edildi. Buna misal olaraq 1921-ci ildə Moskvada Tarix muzeyinin açılmasını göstərmək olar. Məşhur olan bacarıqlı ustalar ayrı-ayrı artellərdə və fabriklərdə birləşdirildilər. Bundan başqa bədii təyinatlı məmulatların istehsalında öz-özünə öyrənməklə talantlı iş üslubuna malik olan adamları da bu sahəyə cəlb etdilər. Tədrisən formalaşdırılmış bədii istehsal sahəsi ən yaxşı mədəni istehsala çevrildi və bunun da əsas vəzifəsi incəsənətin insanların gündəlik həyatına daxil olmasına gətirib çıxarmışdır.

XX əsrin 30-cu illərindən başlayaraq ölkədə toxuculuq sənayesinin intensiv inkişafı başlandı. Toxuculuqda məşğul olan rəssamlar-dizaynerlər toxuculuq sahəsində ən yaxşı ənənələri genişləndirərək çoxmillətli keçmiş SSRİ məkanına daxil olan xalqların bu sahədəki ənənələrinin inkişafına da təkan vermiş oldu. Belə ki, müxtəlif xammal və materiallardan yeni məişət qab-qacaqlarının, ağacdən, sümükdən, metaldan, gildən və s. kimi əşyaların hazırlanmasında yaradıcılıq işləri genişləndirilməyə başlandı. Sonralar şüşə sənayesinin, ağac emalı sənayesinin, metal emalı sənayesinin və digər sənaye sahələrinin inkişafı nəticəsində bədii təyinatlı məmulatlarının istehsalı da kütləvi istehsala çevrilməyə başladı.

1958-ci ildə xalq yaradıcılığı istehsalı sahələri kooperasiya istehsalı sistemindən yerli dövlət sənayesi tabeçiliyinə çevrildi və bu göstərici 94%-ə çatdırıldı. Hədiyyələr və yadigar əşyaları istehsalı ilə məşğul olan qalan müəssisələr keçmiş SSRİ birliyinə daxil olan müttəfiq respublikaların tabeçiliyinə verildi. Bundan başqa, daha nadir unikal bədii təyinatlı mallar istehsal edən 30 yaxın müəssisələr keçmiş SSRİ-nin Rəssamlıq Fondunun nəzdinə keçirildi [4].

Hal-hazırda bədii məmulatlar istehsal edən ixtisaslaşdırılmış dövlət müəssisələri və firmaları bir neçə eyni və müxtəlif bədii təyinatlı istehsal sahələrinə çevrilmişdir. Odur ki, bədii təyinatlı məmulatların istehsalının artırılmasına əhali tələbinin çoxalması istisaslaşdırılmış idarəetməni tələb edir.

Son dövrlərdə ev şəraitində bədii təyinatlı məmulatlar istehsalına daha çox rast gəlinir. Bu insanlar parçadan, krujevadan, gön və xəz materiallarından, gildən, ağacdan və s. materiallardan müxtəlif növ əşyalar, məmulatlar hazırlamaqla bədii yaradıcılığın inkişafında faydalı rol oynayırlar. Bununla bağlı istər keçmişdə və istərsə də indinin özündə dövlət tərəfindən xüsusi qərarlar qəbul edilərək xalq bədii yaradıcılıq sənətinin inkişafına dövlət dəstəyi verilir. Bu qərarların əsas məğzi keçmiş xalq yaradıcılığı sənətini yenidən bərpa etmək və qüvvədə olan istehsal sahələrində daha müasir üslubda bədii təyinatlı məmulatlar istehsal etməkdən ibarətdir.

Göstərmək lazımdır ki, bədii təyinatlı məmulatlar, yadigar və hədiyyə məqsədli məmulatların istehsalının genişləndirilməsi məqsədilə həm köhnə istehsalat mühitinin yeniləşdirilməsi və həm də yeni istehsal sahələrinin tikilib istifadəyə verilməsi də geniş imkanlar yaradır. Məsələn, daşdan, mərmər və qranitdən bədii təyinatlı əşyalar hazırlayan zaman onların cilalanması, oyma işlərinin yerinə yetirilməsi prosesində çuqundan hazırlanan lövhəciklərdən və cilalayıcılardan istifadə edilir ki, bu da iş prosesində müəyyən çətinliklər yaradırdı. Lakin hal-hazırda ucuz qiymətli alətlərdən istifadə etməklə ən mürəkkəb həndəsi səthlərə malik olan bərk xassəli daşları emal etmək mümkündür. Bu almaz alətləri həm hazırlanacaq əşyaların daxili səthini və həm də xarici səthini çox asanlıqla cilalayıb məmulata yaraşılıq görkəm verməyə imkan yaradır.

Xalq yaradıcılığı sənətinin daha da təkmilləşdirilməsi və bədii təyinatlı məmulatların istehsal texnologiyasının daha da təkmilləşdirilməsi məqsədilə əl əməyi daha da yüngülləşdirən avadanlıqlardan istifadə edilmə təcrübədə özünü tamamilə doğrultmuşdur. Bu proses ustaları daha da həvəsləndirərək daha yeni,

bərli-bəzəkli, gözəl görünüşlü, modalı bu qrup məmulatların yaratmalarına kömək göstərir.

Məsələn, sırıq vurma üsulu ilə bədii təyinatlı parçalardan məmulat hazırlanmasında dörd başlıqlı tikiş avtomatlarından istifadə zamanı materialın üzərinə salınacaq milli ornamentli tikiş bəzəklərini daha da gözəlləşdirir. Belə avtomat tikiş maşınlarının tətbiqi əl üsulu ilə salınan naxışlardan heç də geri qalmır. Deşikli lent üzərində bu tikiş maşınları dörd başlı tikiş yaradan sırıqların salınması prosesini çox asanlıqla yerinə yetirir. Hər bəzəkli tikiş perforasiya kartasına tamamilə uyğun gəlir və bu üsul müəssisəyə iqtisadi baxımdan yüksək səmərə verir [5].

Bədii təyinatlı məmulat istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrdə çalışan işçilərin əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması da əsas amillərdən birisidir. Belə bir misal göstərək. Moskva vilayətinin Mıtışşi zavodunda döş nişanlarının sancağının bərkidilməsində adi əyri burunlu yapışdırıcı çarxdan (manivelladan) istifadə edərkən az güc altında dəzgahın işləməsi həddən çox səs-küyə səbəb olurdu. Hazırda bu zavodda həmin prosesi yerinə yetirən kiçik ölçülü, səssiz və təhlükəsiz elektroimpulslu dəzgahlar quraşdırılmışdır.

Tədricən xalq yaradıcılığı sənətinə olan münasibət daha da dəyişmişdir. Belə ki, bəzi müəssisələrdə çalışan rəssamlar və dizaynerlərlə müqavilə əsasında iş prinsipinin həyata keçirilməsinə başlanmışdır. Bu müqavilənin mahiyyəti odur ki, rəssamların əllərində olan əşya nümunələrinin qiyməti, yerinə yetirilməsi müddəti, avans verilməsi əvvəlcədən müzakirə edilir.

Bildiyimiz kimi, incəsənət davamlı material əsasına malik olmadan genişləndirilə bilməz, eləcə də bədii əşyalar istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin yaradıcılıq fəaliyyəti də mümkün ola bilməz. Çeşidin təzələnməsi, yeni nümunələrin yaradılması yaradıcı kollektivin daimi qayğısıdır. Elə bunun nəticəsidir ki, hazırkı şəraitdə əhalinin mədəni həyat səviyyəsini nəzərə alan dekorativ-tətbiqi incəsənətlə məşğul olan işçilərin qarşısında böyük vəzifələr qoyulur. Elə bunun nəticəsidir ki, respublikamızın müxtəlif rayonlarında fəaliyyət

göstərən həm kiçik və həm də orta səviyyəli istehsal sahələrdə təşkilati-texniki məsələlərin həllinə dövlət dəstəyi artırılmaqdadır. Xüsusilə, son illərdə respublikamızda turizmin inkişafı ayrı-ayrı rayonlarda və şəhərlərdə bu qrup məmulatların istehsalının, çeşidinin, milli xüsusiyyətlərimizin atributlarını özündə əks etdirən hədiyyə və yadigar əşyaların istehsalı bu deyilənlərə misaldır.

Digər tərəfdən, şəhərimizin və rayon mərkəzlərinin görkəmli yerlərində bu qrup məmulatların sərğilərinin təşkili bədii təyinatlı xalq yaradıcılığı məhsullarının həm satışına və həm də istehsalına əsaslı kömək göstərən amillərdəndir.

Bədii tərtibatlı məmulatlar istehsal edən müəssisələrdə, sexlərdə, emalatxanalarda bədii şuralar fəaliyyət göstərirlər. Bu şuralarda hazırlanmış nümunələr müzakirə olunur, məsləhətlər verilir, ayrı-ayrı rəsam-dizaynerlərin işlərinə kömək məqsədilə uzun illik təcrübəsi olan mütəxəssislər fəaliyyət göstərirlər, yaradıcılıq ezamiyyətləri təşkil olunur, materiallar toplanmaqla gələcəkdə hazırlanacaq məmulatların kompozisiyaları müzakirə edilir, mühazirələr, məruzələr və digər tədbirlər təşkil olunur.

Təcrübəli ustalar, rəssamlar, dizaynerlərlə yanaşı yüzlərlə əsərlərin müəllifləri olan gənclər də bu işlərdə öz addımlarını atmağa başlayırlar. Sərğilərin müzakirəsi, qocaman rəssamların çıxışları, onların özlərinin yaradıcılıq metodları barədə məsləhətləri, axtarışları, mövzulara yanaşma tərzii və s. kimi müzakirələr gənc mütəxəssislərin həm tərbiyəsinə və həm də dünya görüşlərinin formalaşmasına müsbət təsir göstərir. Daha layiqli bədii təyinatlı məmulatlar müxtəlif muzeylərdə layiqli yerlərdə saxlanılır.

Parçalar üzərində bədii yazılar, tikmələr, ölkənin milli atributlarının verilməsi, demək olar ki, bütün xalqlara, o cümlədən respublikamızda fəaliyyət göstərən istehsal sahələrində də davam etdirilməkdədir. Bunlardan ən orijinal tikmə işi parça üzərində qızıl suyuna salınmış metal sapların iştirakı ilə hazırlanan yaylıqları, şərfləri, araçınları, əlcəkləri, qol bağlarını misal göstərə bilərik ki, bu işlərlə yüzlərlə qadınlar fəaliyyət göstərirlər.

Məmulatlara görə xalq yaradıcılığı sənətkarlığı yolu hazırlanan məmulatların ümumi həcmnin üçdə birini təşkil edir [6, 8]. Bu cür istehsal üsulunun üstünlükləri onunla izah edilir ki, hazırlanan yeni nümunələrin tez bir zamanda istehsala tətbiq edilməsi heç bir çətinliklərlə üzləşmir. Özü də parça üzərində bədii yaradıcılıq sənəti işləri həm ixtisaslaşdırılmış və həm də ayrı-ayrı sexlərdə, kiçik fabriklərdə və s. yerinə yetirilə bilər.

Respublikamızda ilk sənət növlərindən birisi xalça istehsalıdır ki, bu sənət növü çox-çox qədimlərdən nəsildən-nəslə ötürülə-ötürülə bizim dövrümüze gətirilib çatdırılmışdır. Lap qədimlərdən xalçaçılıq sənəti evlərdə bir məşğuliyyət sənəti kimi və nəticəsi isə məişətə layiq əşyalar kimi istifadə edilmiş və edilməkdədir.

Hazırda Azərbaycanda 30-a yaxın xalçaçılıq fabrikləri fəaliyyət göstərir. Azərbaycanın milli ornamentli xalçaları dünyanın əksəriyyət ölkələrinin muzeylərinin bəzəyinə çevrilmişdir. Xüsusilə də əl üsulu ilə toxunan xalçalar tematikasına, ornamentinə, məzmununun səviyyəsinə görə xüsusi yerlərdən birini tutur. Bu məqsədlə ölkəmizin mərkəzi Bakı şəhərində Xalça Muzeyi tikilib istifadəyə verilmişdir ki, bu muzeyin arxitekturasının özü də xalça strukturuna oxşadılmışdır.

Ağac üzərində bədii tərtibatlı məmulatlar istehsalı da ən qədim sənət növlərindən birisi olmuşdur. Bu sənət növü keçmiş sovetlər birliyinə daxil olan Estoniya, Qırğızıstan, Latviya, Litva, Ukrayna, Rusiya Federasiyası, habelə Azərbaycan da qədim sənət növlərindən birisidir. Bu sahədə ən öndə gedən Özbəkistan Respublikasının Buxara şəhərində fəaliyyət göstərən şəhər tipli istehsalat kombinatı olmuşdur ki, bu müəssisədə ən təcrübəli ustalar fəaliyyət göstərməklə bu sənət növünü gənc nəslə öyrədilməsi işlərinin müəllifləri olmuşlar. Artıq ağac materialından bədii sənət əsərlərinin əl üsulu ilə hazırlanması yeni cihazlarla təmin olunmuşdur.

Metaldan bədii sənət əsərikimi hazırlanması respublikamızın müxtəlif rayonlarda elə qədimlərdən də məlumdur. Məsələn, miskərlik sənəti ən çox

İsmayılı rayonu Lahıc və Baskal kəndlərində, Quba, Qusar, qərb rayonlarında, Gəncədə indinin özündə də tətbiq edilməkdədir. Xüsusilə döymə üsulu ilə mis vərəqələrindən istənilən görkəm, formaya, bəzəyə, ornamentə, məzmunə malik olan misgərlik nümunələri hazırlanır. Artıq bu rayonlar turizm məskənlərinə çevrilmişdir. Metal üzərində həkkətmə sənəti də respublikamızın yuxarıda adları çəkilən rayonlarda fəaliyyət göstərən sənətkarlar tərəfindən istifadə edilməkdədir.

Sümükdən, buynuzdan müxtəlif bədii sənət nümunələrinin hazırlanması ən çox gürcü xalqına və Orta Asiya respublikalarına xas olan bədii sənət nümunələridir.

Daşlardan hədiyyə və yadigar əşyaların hazırlanmasının da çoxillik tarixi vardır. Bu sənət növü hazırda Rusiya Federasiyasında daha çox inkişaf etmiş və ixtisaslaşdırılmış zavod və kombinatlar da geniş istifadə olunmaqdadır. Xüsusilə Uralda daş doğrayan kombinatı, «Русские самоцветы» adlı zavod bədii təyinatlı məmulatlar istehsalında xüsusi yer tutur. Eyni zamanda Tacikistan Respublikasında yadigar əşyaları hazırlayan fabrik fəaliyyət göstərir.

Keramikadan hədiyyə təyinatlı bədii sənətkarlıq nümunələri istehsalı da xüsusi yer tutmaqla, çoxlu sayda müxtəlif ölkələrdə istehsal müəssisələri vardır. Bunlara misal olaraq Rusiyada, Ukraynada, Belorusiyada, az da olsa bizim respublikamızda Gəncə Çini qablar zavodunu misal göstərə bilərik. Gildən hazırlanan məmulatlar sırasına fayans, çini və dulus məmulatlarını göstərmək olar ki, bunların içərisində çinidən olanlar daha üstünlüyə malikdir. Dağıstan Respublikasında şirələnmiş ağ rəngli dulusçuluq əşyaları əl üsulu ilə bəzədilməklə hazırlanan bədii sənət nümunələrini, qab-qacaqları və s. misal göstərmək olar ki, bunların bəzəndirilməsində milli ornamentlərdən istifadə edilir [9,10,11].

Başqırdıstandakı Ufa istehsal kombinatı keramikadan milli adət-ənənələrini özündə əks etdirən məmulatlar bu deyilənlərə misal ola bilər. Bundan əlavə Özbəkistan Respublikasında bədii keramika məmulatları istehsal edən zavodu, respublikamızda dulusçuluq istehsalı ilə məşğul olan müxtəlif sexləri, Pribaltikada

heykəltaraşlıq əşyaları hazırlayan müəssisəni, Gürcüstandakı «Solani» istehsal birliyini və s. misal göstərmək olar.

Şüşədən hədiyyə məqsədli bədii sənət nümunələri də özlərinəməxsus yer tutur. Bu sənət nümunəsi də qədim sənətkarlıq növlərindən biridir. Bu sahədə qabaqcıl yer tutan müəssisələr Sankt-Peterburqdakı bədii şüşə zavodu, Vladimir şəhərindəki Qusyev büllur şüşə zavodu, Bryanskdakı Dyatkov büllur məmulatları şüşə zavodlarıdır.

Bədii tərtibatlı məmulatlar sırasına toxuculuq yolu ilə istehsal olunan məmulatların da adlarını çəkmək olar. Bu sənət Rusiyanın müxtəlif şəhərləri və vilayətlərində fəaliyyət göstərən fabriklərində daha geniş vüsət almışdır. Eyni zamanda Azərbaycanda, Tacikistanda milli ornamentli parçalar üzərində rəqs məqsədli, digər geyimlər üçün toxunan parçaları, respublikamızın Şəki ipək kombinatında istehsal olunan kəlağayları misal göstərə bilərik. Eyni zamanda xalat tipli geyimlər üçün xüsusi tərtibatlı parçalar Tacikistan Respublikasında istehsal edilir. Əl üsulu ilə toxunma növü Ukraynada, Estoniyada daha çox tətbiq edilir.

Hörmə üsulu ilə bədii tərtibatlı məmulatlar istehsalı da qədim sənət növlərindəndir. Xüsusilə bu sənət növünün bizim respublikamızda çoxillik tarixi vardır. Hörmə sənəti ilə məşğul olan Azərbaycan qadınları özlərinin bilik və bacarıqlarından istifadə etməklə bəzəkli corablar, çantalar, geyim növləri, süfrələr, dəsmallar və s. kimi nümunələr hazırlamış və indinin özündə də bu sənət davam etdirilməkdədir. Eyni zamanda hörmə sənəti Rusiyada, Ukraynada, Belorusiyada, Gürcüstanda, Orta Asiya respublikalarında daha geniş yayılmışdır.

Gön materiallarından bədii sənət nümunələrinin hazırlanması da qədim sənətkarlıq növlərindəndir. Bu sənət Rusiyanın müxtəlif iri şəhərlərində, Pribaltika respublikalarında daha geniş yayılmışdır. Habelə Başqırdıstan, Tatarıstan, Kabardino-Balkar respublikalarının sənətkarları təbii gön materiallarından müxtəlif təyinatlı və məzmunlu əşyalar istehsalı ilə məşğul olurlar. Xüsusilə Estoniyada gön

materiallarından hazırlanan hədiyyə məqsədli məmulatlar daha məzmunlu əşyalardan hesab edilir.

XX əsr kimya əsri olduğundan, kimya sənayesinin ən vacib istehsal sahələrindən birisi plastik kütlə istehsal edən sənaye sahəsidir. 30-cu illərdən başlayaraq keçmiş sovet məkanında polimer materiallarının təbii və sintetik yolla əldə edilməsi digər sənaye sahələrinin inkişafına da təkan vermiş oldu. Bu baxımdan plastik kütlələrin bədii təyinatlı məmulatlar istehsalında müvəffəqiyyətlə istifadə olunması hədiyyə məqsədli, bəzək məqsədli geniş çeşidli məmulatlar istehsalını günbəgün artırmağa və ən yeni nümunələrin hazırlanması texnologiyasının tez bir zamanda mənimsənilməsinə şərait yaratmışdır.

Hal-hazırda plastik kütlələrdən hədiyyə və yadigar məqsədli məmulatların istehsalı ilə çoxlu sayda fabriklər və zavodlar məşğul olur. Bunlara misal olaraq Rusiyanın Sankt-Peterburq şəhərində fəaliyyət göstərən «Комсомольская правда», Moskvada Karaçarskiy plastik kütlə zavodunu, oyuncaqlar istehsal edən metal və metal-plastik kütlə zavodunu, Orexo-Zuyevo şəhərindəki «Karbolit» zavodunu, polietilen oyuncaqlar istehsal edən 4 saylı polietilen fabrikini, habelə respublikamızda son dövrlərdə yenidən qurulmuş Sumqayıt plastik kütlə zavodunu misal göstərmək olar. Bunlardan əlavə, bədii təyinatlı məmulatlar istehsalında gipslə tabaşirin yapışqan iştirakı ilə qarışdırılmış kağız kütləsindən də istifadəsini qeyd etmək yerinə düşər.

I.3. Bədii təyinatlı məmulatların istehsalında incəsənətin rolu

Məlum olduğu kimi, incəsənət gözəl və incə idealları təbliğ etdiyi üçün həyat həqiqətini insanlara başa saldığı üçün onun yaranmasını, tarixini öyrənmək çox vacibdir. Hər bir dövrün öz üslubları, yaradıcılıq fəaliyyəti, əşya və məmulatlarda harmoniyalılıq, faydalılıq və s. kimi keyfiyyət xüsusiyyətlərinin yaradılması incəsənətin böyük rolu vardır.

Təsəvvür edək ki, bizim hər birimizi rəngarəng, mürəkkəb və valehedici əşya mühitinin gözəlliyi bürüyür. Deməli, gözəllik təbiətdə, əməkdə, insan münasibətlərində, xüsusilə incəsənətdə baş verir. Bu baxımdan müasir insan cəmiyyətində biganə qalan insan tapmaq sözün həqiqi mənasında tapmaq olmaz. Buradan göründüyü kimi, cəmiyyətin maddi və mənəvi sərvətlərinin yığılması, insanın müxtəlif əşya və məmulatlara qarşı olan tələblərinin ödənilməsi hər bir şəxsiyyətin yaradıcılıq fəaliyyətlərindən çox asılıdır.

İnsanın ləzzət alması xalis maddi tələbatın ödənilməsindən fərqli olaraq, estetik tələbat əşyanı fiziki cəhətdən yaşatmaq və məhv etməklə əlaqədar deyil. Estetik tələbat da həqiqətə, nəcibliyə olan cəhd kimi ali mənəvi tələbata aiddir. Estetik tələbatın gücü bizi incəsənətdə, əməkdə, məişətdə, insan həyatının bütün sahələrində gözəllik aləminə cəlb edir. Hətta ən sadə əl-əmək aləti olan balta, cəhrə, araba, dəryaz və s. kimi praktiki əhəmiyyəti olan əşyalara sahib olmaq da insanda maddi tələbatı tələbat yox, eyni zamanda mənəvi tələbatı daşımaq xarakterinə də malik olmağa başlamışdır.

Tədricən ibtidai insanlar incəsənətin rolunu dərk etməklə əşya və predmetləri gözəllik nöqtəyi-nəzərdən qiymətləndirməyi öyrənmişlər. Odur ki, insanların gerçəkliyə estetik münasibətləri hadisələrin əşyaların rəngarəng aləmini əhatə edir. İnsan tərəfindən yaradılmış müxtəlif sənaye məhsulları, məişət əşyaları, bəzək təyinatlı məmulatlar insanın çoxsahəli fəaliyyətinin hamısı onun gerçəkliyə olan estetik münasibətləri dairəsinə aiddir.

Bilirik ki, avtomobilin əsas vəzifəsi insanları, yükləri daşımaqdan ibarətdir. Lakin biz istəyirik ki, avtomobil formasına, konstruksiyasına, rənginə, münasibliyinə görə də gözəl olsun.

İnsan təbiətdən yalnız ləzzət almır. İnsan təbiəti qoruyur, öz yaradıcı əməyi ilə onu dəyişir, daha da gözəlləşdirir. Yaratmaq insanın ayrılmaz xüsusiyyətidir. Ona görə də biz doğma təbiəti qorumayan adamlara nifrət edirik (ağacları və kolları sındırır, ağac gövdələrində hərflər və şəkillər çəkir, quşları və heyvanları məhv edirlər). Axı təbiətə məhəbbət doğma evi, öz vətəninə sevmək deməkdir.

Təbiətin yaratdığı ən gözəl varlıq, onun inkişafındakı yüksək pillə – əqlə, iradəyə, yaradıcılıq qabiliyyətinə malik olan insandır. Məhz insan öz əqli ilə təbiətdəki gözəlliyi dərk etmiş, öz yaradıcı əməyi ilə maddələri, cisimləri daha kamil etmək üçün onların qanun və xassələrini kəşf etmişdir.

«Çəkic altından çıxmayan qızıla qızıl demək olmaz» - bu rusatalar sözünü əməkçilər – dəmirçilər, qızıl şeylər düzəldən ustalar, silahqayıranlar yaratmışlar. İnsanın yaradıcı əməyinin dəyişdirici qüvvəsi bu atalar sözündə sadə və dürüst şəkildə ifadə olunmuşdur.

Təbiətdəki qızıl külçələri gözəldir. Lakin bu tapılmış, kəşf olunmuş, yuyulmuş metal yüz əldən keçirib, ağır külçələr şəklində parıldatmaq, nazik təbəqələr şəklində xışıldatmaq üçün insan nə qədər əmək sərf etməlidir. Lakin bu, hələ yolun başlanğıcıdır. Qızılın mahir əllər tərəfindən düzəldilmiş müxtəlif məmulatlarda özünün bütün gözəlliyi ilə təzahür etməsi üçün zərgərlər, təcrübəli ustalar, istedadlı rəssamlar nə qədər zəhmət çəkirlər.

Poladdan, dağ kvarsından və müxtəlif rənglərə çalan şüşədən düzəldilmiş zərif məmulatlar gözəldir. Yalnız insan təbiətdə gizlənmiş metal və mineralların bütün zənginliyini üzə çıxara bilir, öz əməyi ilə onların məzmununu açır və bütün gözəlliyini göstərə bilir.

İnsanın yaradıcı dühası yalnız təbiətin ona bəxş etdiyi şeylərdən istifadə etmir. O, təbiəti dəyişdirir və yeni gözəlliklər yaradır, incəsənətdə özünü təsdiq etməyə çalışır. Nəhayət, o, elə bir incəsənət yaradır ki, bu incəsənətdə təkə

varlığın gözəlliyini əks etdirmir, həm də həyatın kamilliyi haqqında öz təsəvvürlərini ifadə edir, təsdiq edir. Bizim cəmiyyətimiz möhkəm surətdə maraqlıdır ki, gözəlliyə olan həvəs hər bir əməkçinin, cəmiyyət quruculuğunun ayrılmaz xasiyyəti olsun.

İnsanın əsrlər boyunca keçib gəldiyi yola nəzər salaq. O, vəhşi heyvanı məhk etmək üçün daş baltadan və toppuzdan başladı, bizonları və mamontları uçurub salmaq üçün xəndəklər qazdı, müxtəlif heyvanları əhliləşdirdi. Tədriclə tarla becərməyi öyrəndi. O, od əldə etdi və öz qələbəsinə sevinərək tonqal başında rəqs etməyə başladı. Sonralar insan külək mühərriki kəşf etdi. O, buxar maşını yaratdı, yerin altından və yerin üstündən sənişin yolları çəkdi.

Sənətkar bir işə başlamazdan əvvəl öz qarşısına fikrən məqsəd qoyur. Onun gördüyü iş nəyə xidmət edəcəkdir. O, gələcək tikintini öz təsəvvüründə canlandırır, layihə tərtib edir, iş planı cızır, tətbiqi və dekorativ incəsənətin sirlərini öyrənir və təhlil edir.

Adi gil küvəc düzəltmək üçün insan əvvəlcə fikirləşir ki, bunu nədən ötrü yaradır. Gələcəkdə düzəldəcəyi məmulatın simasını, formasını təsəvvür etməyə çalışır və buna müvafiq şəkildə konkret model düzəldir.

Təbiətin, konkret halda gilin, bardağın xassə və keyfiyyətini bilmək əvvəlcədən gələcək qabın formasını mücərrəd surətdə təsəvvür etmək imkanı verir. Sonra isə insan xəyali təsəvvür edilən surətdən, ümumi təsəvvürlərdən konkret əşya düzəltmək işinə keçir. Bu zaman onun obrazı Marksın sərrast ifadəsinə görə «təsəvvürdə dolanır».

Hazırkı dövrdə həyatımıza əvvəllər istehsalatda rast gəlmədiyimiz bəzi məfhumlar daxil olmuşdur ki, bunun da birisi sənaye incəsənətidir.

Sənaye incəsənəti – bədii yaradıcılığın yeni növüdür.

Texniki estetika isə sənaye incəsənətinin nəzəriyyəsidir. Eyni zamanda bədii layihələşdirmə və konstruksiyalaşdırma – sənaye incəsənətini vəzifələrini praktiki surətdə həyata keçirmək metodudur.

Rəsam-konstruktor (ingiliscə «dizayner») – yeni rəsam tipii olub, tərtibatçı rəsam və tətbiqçi rəssamdan fərqlənir.

Sənaye incəsənətinə formasına və icra etdiyi əməliyyatlara görə yeni olan dəzgahlar layihələşdirilməsi, onun rənglənməsi, iş yerinin təşkili, zavod interyer və eksteryerinin tərtibi (yəni binanın daxili və xarici təşkili və bəzənməsi), soyuducudan və karandaşdan tutmuş dəzgah və zavod kompleksinə qədər ən müxtəlif məhsulların hazırlanması daxildir.

Sənaye incəsənəti istehsalatda və istehsalatdan kənarında bizim gözəllik haqqındakı təsəvvürlərimizə müvafiq olaraq insanı əhatə edən bütün əşya mühitinin dəyişilməsini nəzərdə tutur.

Sənaye incəsənəti XX əsrdə həmin vaxta qədər sənaye istehsalatını müxtəlif cəhətlərdən öyrənən texniki, təbiət və ictimai elmlərin qovşağında meydana gəlmişdir.

İstehsalatın və məhsul hazırlanmasının belə çətin şəraitində rəsam, bir vaxt peşəkarın etdiyi kimi, bütövlükdə bütün məhsulu yarada bilməz. Ona görə də sənaye incəsənəti kollektiv yaradıcılığın bir növüdür ki, burada rəsam mühəndislə, texnoloqla, intisadçı ilə, sosioloqla, əmtəəşünasla, məhsulun hazırlanmasında iştirak edənlərin hamısı ilə sıx əməkdaşlıqda işləyir. Mühəndis əşyanın funksional kamilliyini, rəssam estetik keyfiyyətini, sosioloq ictimai zəruriliyini, iqtisadçı onun iqtisadi cəhətdən məqsədəuyğunluğunu, erqonomist əşyadan istifadənin rahatlığını təyin edir (erqonomika – əməyin psixofiziki şəraitini öyrənən elmdir).

İstehsalatın elmi təşkili ilə yanaşı, sıx əlaqədə və paralel gedən belə bədii təşkilinin nəticəsi tək-cə fərəhli əmək şəraiti yaradılmasından ibarət deyil, həm də onun məhsuldarlığının yüksəldilməsindən ibarətdir.

Bədii yaradıcılığın daha kütləvi növü olan sənaye incəsənəti bizim də ev və ictimai məişətimizə daxil olur, bizə tanış olan ənənəvi incəsənət ilə yanaşı estetik tərbiyənin ən mühüm vasitəsi olur.

Sənaye incəsənətinin öz nəzəriyyəsi vardır. Bu nəzəriyyə texniki estetika adlanır. Hərçənd ki, texniki estetika ümumi estetika ilə ayrılmaz surətdə

əlaqədardır, lakin o, tamamilə müstəqil nəzəriyyə olub, bədii yaradıcılığın yeni sahəsinin – sənaye incəsənətinin qanunlarını öyrənir. Bu nəzəriyyənin diqqət mərkəzində kütləvi məhsulun gözəlliyi və bütövlükdə əşya mühiti durur.

Texniki estetikə gözəlliyin mahiyyəti haqqındakı marksist-leninçi estetikanın ümumi müddəalarına istinad edərək texniki cəhətdən məqsədəuyğun müasir formanın gözəlliyi anlayışını işləyib hazırlayır. Bu nəzəriyyə bədii konstruksiyalaşdırmanın əsas qanunlarını, onun meydana gəlməsi və inkişafı şəraitini öyrənir.

Sənayedə forma yaratmaq işində nə kimi ifadə vasitələrinin olması üzərində – əşyanın texniki forması, funksiya cəhətdən özünü doğruldan rəng, işıq, səs sənəti, müəssisənin məkan cəhətdən təşkili üzərində düşünməyə kömək edir. Texniki estetikə bədii konstruksiyalaşdırmanın ənənəvi incəsənətlə əlaqəsini öyrənir [12].

Beləliklə, üç vəzifənin yerinə yetirilməsi: gözəlliyin həyata gətirilməsi, əmək məhsuldarlığının artırılması və estetik tərbiyə – sənaye incəsənəti ilə əlaqədardır.

Sənaye incəsənəti tətbiqi incəsənətdən fərqli olaraq ətraf əşya mühitinin estetik cəhətdən dəyişdirilməsi vəzifəsini bədii konstruksiyalaşdırma metodu ilə həll edir. Əgər sənayedə işləyən tətbiqçi rəsam əsasən artıq mövcud olan əşyanın formasının variantını tapırdısa, rəsam-konstruktor birinci növbədə yeni tipli məhsulun yaradılması qayğısına qalır, özü onu konstruksiyalaşdırır və yaxud mühəndislə birlikdə əvvəldən axıra qədər onun yaradılmasında iştirak edir.

Yeni yaradıcılıq peşəsinin spesifikasiyası ondan ibarətdir ki, burada mühəndis və konstruktorun fikri rəssamın təxəyyülü və fantaziyası ilə bəhrələnir.

Məsələn, rəsam-konstruktor rəng seçərkən, operator postunun signal sistemini sadələşdirərkən ona yeni gözəl şəkil verir. Lakin operator əməyinin yaxşılaşdırılması problemi ilə təkcə estetik deyil, həm də ergonomika və onun ən mühüm hissəsi – mühəndis psixologiyası məşğul olur.

Ona görə də rəsam-konstruktor həmin elmlərin tələbləri ilə də hesablaşmalıdır.

Tətbiqçi rəsam və ya dizayner də istehsalatın texnologiyası ilə hesablaşır. Bədii sənayedə işləyən bir çox tətbiqçi rəssamlar əşyanı sadəcə olaraq bəzəməirlər, həm də bu əşyada öz bədii və konstruktor qabiliyyətlərinə nail olur, bütövlükdə bütün əşyanı yaradırlar. Lakin texnologiyası nisbətən sadə olan farfor kasalar işi bir işdir, dəzgah, elektrovoz, atomla işləyən maşın isə başqa işdir. Burada daha mürəkkəb texnoloji, mühəndis bilikləri və digər biliklər lazımdır və bu bilikləri bir adamın özündə birləşdirməsi çətindir. Ona görə də sənaye incəsənətinin konkret məmulatının yaradıcısı həmişə kollektiv olur.

Beləliklə, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi, buraxılan məhsulun keyfiyyəti texniki estetika məsələlərinin həllindən çox asılıdır. Axı bizim əldə etdiyimiz gözəllik əməyin və istehsalatın səmərəli, məqsədəuyğun təşkilinə əsaslanır, bu isə öz növbəsində materiallara qənaət edilməsinə səbəb olur, onların qüvvəsindən tam istifadə etməyi, maşınların quruluşunun rahat olmasını, işçi vaxtına və qüvvəsinə qənaət edilməsini tələb edir.

Fizioloqlar istehsalatda rəngdən istifadə edilməsi üzərində işləyirlər. Müəyyən edilmişdir ki, məsələn, spektorun sarı-yaşıl rəngi insana xoş təsir bağışlayır. Görünür, biz meşədə yalnız kölgənin və havanın təmizliyi sayəsində istirahət etmirik. Yaşıl rəng gözün itiliyini, görmə parlaqlığını artırır, gözün içərisindəki təzyiqli azaldır, qan dövranını yaxşılaşdırır. Yaşılıqda küy və səs də asanlıqla qavranılır. Ona görə də binalarda yaşıl rəngdən istifadə edilməsi faydasız olmazdı. Adətən, bir rəng başqası ilə birləşir. Beləliklə, dəzgahın fəhlə hərəkət edən hissəsi çox zaman daha parlaq sarı rənglə, təhlükəli yerləri isə siqnal rəngi ilə – qırmızı rənglə göstərilir.

Sübut edilmişdir ki, səmərəli rənglənmə istehsalatda keyfiyyətsiz mal buraxmağı və zədələnməni kəskin sürətdə azaldır, əmək məhsuldarlığını yüksəldir, iş vaxtının itkisini azaldır.

Texniki və yaxud sənaye formalarının gözəlliyi necə olmalıdır? Bu suala cavab vermək üçün biz məqsədəuyğunluq, forma kamilliyi, ölçü və ahəngdarlıq anlayışlarına qayıtmalıyıq.

Dəzgahın layihələndirilməsini arxitekturadakı layihələndirmə ilə müqayisə etmək olar. Xırda karnizli (pərvazlı) böyük çoxmərtəbəli ev kimi, nəhəng karnizli kiçik ev də yaraşıqsız görünür. Maşınların quruluşu da həmin qanunlara tabe olur. Ona görə də sənaye incəsənəti rəssamı ilk növbədə əşyanın arxitektonikası üzərində, həm tamın, həm də hissəciklərin uyğunluğu üzərində fikirləşir, onun gələcək forması bundan asılıdır. Xalq yaradıcılığında bu prinsip toxunulmaz bir qanun kimi həmişə gözlənilməzdir.

Hər bir maşında həm başlıca, həm də ikinci dərəcəli hissə vardır. Başlıca hissənin həcmi daha fəal surətdə nəzərə çarpır, hissəciklər isə ona tabe edilir. Dəzgahın özülü işçi hissəsinə müvafiq olmalı və formanın hər bir eamenti tama müvafiq gəlməlidir.

Quruluşun konstruksiyasına, məqsədəuyğunluğuna zidd olan heç bir bəzək-düzəyə, heç bir təsadüfi elementə yol vermək olmaz. Bu zaman rəssam-konstruktor maşının və ya cihazın bütün hissələrinin səmərəli yerləşdirilməsinə nail olur, maşının çəkisini azaldır, modelini kiçildir, müvafiq rəng seçir.

Sənaye əşyası o zaman gözəl olur ki, həmin əşyada kustarcasına hazırlanma izləri görünməsin, o, dəqiq yoxlanılsın, onun bütün hissələri və hissəcikləri aydın olsun, öz zahiri görünüşü etibarlı ilə məhz həmin əşyanın tipii haqqında təsəvvür yaransın. Texniki estetika belə bir təqlidi rədd edir. Məsələn, bəzən tranzistora balaca cib kitabı, tozSORANA isə sürətli kater forması verilir. Radioqəbuledicinin, tozSORANIN xüsusi görkəmi olmalıdır. Dəzgahın forması onun məqsədinə və iş prinsiplərinə cavab verməli, bizdə müvafiq reaksiya doğurmalıdır. Bir sözlə, maşının predmet ifadəliliyi vəzifəsi predmetin formasının onun vəzifəsinə uyğun gəldiyini göstərməlidir.

Lakin məhsula qiymət verdikdə bizi yalnız belə ifadəlilik maraqlandırmamalıdır. İnsan hər şeydə dünyanın bütöv mənzərəsini axtarır. Bu mənzərəni ayrı-ayrı şeylər deyil, onların ahəngdar vəhdəti, kompleksi, ansamblı yaradır.

Buradan bütövlülük prinsipi meydana gəlir ki, biz bunu texniki formaların gözəlliyinin vacib amili kimi yaradıcılıq fəaliyyətinin yeni sahəsi olan sənaye incəsənətinə aid edirik.

Beləliklə, sexin gözəlliyi və konveyer xəttinin plastik həlli ayrı-ayrı dəzgahların plastikasını müəyyən edir. Ətraf landşaft qazqolderin formasını seçməyə təsir göstərir.

Beləliklə, gözəllik təkcə əşyanın özündə deyil, həm də əşyalarla bütün əşya mühitinin vəhdətindədir. Belə vəhdət müxtəlif elementlərin sintez yolu ilə vahid orqanizmdə birləşdirilməsi, uyğunlaşdırılmasıdır.

Əşyalar arasındakı qohumluq və ahəngdarlıq duyğusu stil duyğusunu – şeylərin bütöv kompleksinin ümumi xassələrinin məcmusunu verir ki, burada da biz vahid bədii-ictimai ideya olduğunu görürük. Ona görə də yeni forma yaradarkən rəssamın stil əmələ gətirən amillərin ümumi miqdarını nəzərə alması vacibdir. Təbii ki, stil bədii layihələndirmə və konstruksiyalaşdırmanın vahid prinsipi nəticəsində özü yaranır.

Bütövlük, ansambl, stil hissi bütün incəsənətlərə xasdır. Bu hiss həyatın bir əşyanı digəri ilə qoyumlaşdıran ümumi xassələri ilə bütövlükdə tutmaq bacarığında meydana çıxır. Bu hiss dünyanın obrazını onun daxili ahəngi və dinamikası ilə birlikdə yaratmaq bacarığında, təsviri incəsənətdə isə həcm, kütlə, xətt və rəngləri təşkil etmək qabiliyyətində meydana çıxır. İncəsənətin bütün bu təcrübəsini rəsam-konstruktor bütöv predmet yaratmaq üçün öyrənib mənimsəməlidir.

Sənaye incəsənəti yaxşı, gözəl şeylər yaradır, lakin hər halda o, öz işini bundan başlamır. Sənaye incəsənəti bütün bunlarla yanaşı, hətta zahiri cəhətdən gözəl olsa da, lazımsız şeylərdən yaxa qurtarmağı bacarmaq incəsənətidir.

Gözəl əşya öz-özlüyündə bir məqsəd deyildir. O, insan tərbiyəsi vasitəsi olmalıdır. Məsələ heç də formaların, xətlərin, rənglərin və səslərin ahəngini seyr edərkən insanın öz gücünü, eşitmə qabiliyyətini tərbiyə etməsindən və gözəlliyi qiymətləndirməyə başlamasından ibarət deyildir.

Sənayedə çalışan rəssamların yaradıcılığı o zaman məqsədemüvafiq olar ki, məmulatların çeşidi ciddi surətdə düşünülmüş olsun və hər tiptən olan əşyaların əsasını dəqiq məqsəd daşıyan vəzifə təşkil etsin.

Beləliklə, texniki estetikə bir elm kimi iqtisadiyyat və siyasətlə sıx surətdə qovuşur.

Sənaye incəsənəti ilə yanaşı təsviri incəsənət vasitəsilə insan sevincinin mənbəyi olan, insanı özünə daha çox cəlb edən incəsənətdən biri də təsviri incəsənət əsərləridir.

Çoxları belə hesab edirlər ki, təsviri incəsənət əsərlərinə yalnız muzeylərdə və sərgilərdə rast gəlmək olar. Doğrudan da, tamaşaçılara göstərmək üçün əsərlər muzeylərdə və sərgilərdə olur, mütəxəssislərin dili ilə demiş olsaq, rəssamın, heykəltəraşın, qrafikin əsərləri ekspozisiya edilir.

Lakin bizim təsviri incəsənətlə tanışlığımız şəkil qalereyasına gəlməyimizdən və yaxud sərgidə olmağımızdan çox əvvəl başlamışdır.

Hər bir evdə qab-qacaq, gül vazaları, dekorativ nəlbəkilər, kiçik farfor fiqurlar vardır. Pəncərələrdən və qapılardan pərdələr asılır. Bu şeylər həm bizə xidmət edir, həm də evimizi bəzəyir. Bunlardan bədii surətdə hazırlananlar və ona görə də estetik keyfiyyətlərə malik olanlar təsviri incəsənətin növlərindən biri olan dekorativ-tətbiqi incəsənət əsərləridir.

Lakin insan məişətdə təkcə dekorativ-tətbiqi incəsənətlə tanış olmur. Bəzi mənzillərdə şəkillər və estamplar asılır. Biz həmin şeylərə kino və teatrların foyelərində, klublarda və mədəniyyət evlərində, mehmanxana və ictimai binaların vestibüllərində daha tez-tez rast gəlirik.

Lakin təsviri incəsənət əsərləri yalnız binalarda olmur. Meydançalarda heykəllər ucalır. Bəzi binaların divarlarında mərmər və yaxud qranit tavalər bərkidilmişdir. Bunların üzərində bu evdə yaşayan adamın – dövlət xadiminin, görkəmli sərkərdənin, alimin, yazıçının təsviri vardır. Bunlar memorial (xatirə) lövhələridir.

Binaların böyük səthini rəngli şəkillər tutur. Bu şəkillər bilavasitə divarın üzərinə (fresklər) çəkilmişdir. Bəzən binaların üzərində reklamlar olur. Küçədən keçərkən çox zaman diqqətimizi parlaq, gözədəyimli şəkillər cəlb edir. Bunlar, altında yazılar olan plakatlardır.

Şəkillər, divar naxışları, estamplar və heykəllər, heykəlcik və saxsı məmulatlar – bunların hamısı təsviri incəsənətin müxtəlif növlərinə mənsub əsərlərdir.

Təsviri sənət incəsənətin elə növlərinə deyilir ki, bunlar müstəvi üzərində və yaxud sahədə ətraf aləmin təsvirini və yaxud insanın məişətini bəzəmək üçün əşyaların əyani və nəzəri cəlb edən təsvirini yaradır.

Təsviri incəsənətin çoxlu növləri vardır: rəngkarlıq, qrafika, heykəltəraşlıq, dekorativ-tətbiqi və teatr-dekorasiya incəsənəti.

Rəngkarlıq şəkilləri parça üzərində yağlı boyalarla çəkilmiş şəkillərdir. Qrafika əsərləri kağız, yaxud karton üzərində karandaş, tuş, bəzən də xüsusi boyalarla – pastel, akvarel, tutqun sulu boya ilə yaradılır, yaxud da üzərinə şəkil çəkilmiş xüsusi lövhələrdən çap olunur. Heykəltəraşlıq əsərləri həcmli olub, bərk materiallardan (ağac, mərmər, metal) yaradılır. Lakin bunların hamısı görmə vasitəsilə qavranılan və gözlə görünən şeyləri müstəvi üzərində və sahədə yaradır. Elə bu cəhət də onları incəsənətin bir növündə birləşdirir.

Təsviri incəsənət canlı gerçəklik hissi verməklə adamları və təbiəti (ilk yaranışında və insan əməyi dəyişdirilmiş halda) təsvir edə bilər. Lakin təsviri incəsənət təkcə zahiri oxşarlığı vermir, təsvir olunan şeyin mənasını, onun təkrarolunmaz xüsusiyyətlərini və fərdiliyini: insanın xarakter və daxili mahiyyətini, təbiətin təkrarolunmaz gözəlliyini, dünyanın rəng və plastik zənginliyini açıb göstərir.

Təsviri incəsənətə bir də görmə – sahə incəsənəti deyilir, çünki bu incəsənət həyat hadisələrini səth üzərində və sahədə əks etdirir, onun əsasında əyanilik və hissedilmə qabiliyyəti durur.

Təsviri incəsənətdə dekorativ-tətbiqi incəsənət qismən xüsusi yer tutur. Təsviri incəsənətin bütün növləri kimi, bu da sahə və görmə vasitəsilə qavranılır. Lakin əgər rəngkarlıq, heykəltəraşlıq, qrafika həyatı əks və təcəssüm etdirirsə, təsvir olunan şeyin görkəmini və simasını saxlayırsa, dekorativ-tətbiqi incəsənətin növlərinin əksəriyyəti isə varlığı bilavasitə əks etdirmir və onu təsvir etmir. Bunlar maddi mühit yaradır ki, bu mühitdə insanlar yaşayır və işləyirlər, insanların praktiki ehtiyaclarını və tələblərini ödəyir, faydalılığı gözəllik ilə bacarıqla birləşdirir.

Bəzən arxitekturanı da təsviri incəsənətə aid edirlər, çünki arxitektura da sahədə mövcud olub, görkəmlə qavranılır. Lakin arxitekturaya incəsənətin öz xüsusi vəzifələri olan və yalnız ona məxsus bədii xüsusiyyətə malik olan müstəqil növü kimi baxmaq daha düzgün olardı.

Rəngkarlıq, heykəltəraşlıq və qrafika öz vəzifəsinə görə dəzgah əsərlərinə və monumental əsərlərə bölünür.

Keçmişdə monumental əsərlər hətta məzmun etibarını da arxitektura ilə əlaqədar olurdu. Binanın vəzifəsinə və yaxud onun milli orijinallığını göstərmək üçün monumental əsərlərdən istifadə edirdilər. Dünya arxitektura tarixində çoxlu belə misallar vardır.

Son vaxtlarda tikintinin standartlaşdırılması ilə əlaqədar olaraq eyni binaları bəzəmək və fərqləndirmək üçün monumental incəsənətdən daha tez-tez istifadə edirlər. Bu zaman heç də həmişə binanın məzmununu ilə vəzifəsinin əlaqəsini göstərmirlər. Belə əsərlər yeni rayonlarda və şəhərlərdə rast gəlmək olur.

Monumental rəngkarlıqda çoxlu növlər vardır ki, bunlar icra texnikası ilə müəyyən edilir. Bunların içərisində divar naxışı, freska, mozaika, panno, vitraj daha çox yayılmışdır.

Divar naxışı bilavasitə divarın, tavanın və yaxud qübbənin, ya da xüsusi qaba kətanın üzərində çəkilən və sonradan divarlara yapışdırılan əsərdir.

Divarın özündə yaş suvaq üzərində vurulan naxışa freska deyilir. Bu, çox möhkəm texnikadır və bu texnikadan çoxlu ustalar istifadə etmişlər.

Qaba kətan üzərində çəkilən, sonra isə onun üçün ayrılmış yerə yapışdırılan monumental naxış panno adlanır.

Mozaika monumental rəngkarlığın əlvan bərk maddələrdən, rəngli daşlardan, emaldan və s. istifadə edən xüsusi bir növüdür.

Vitraj rəngli şüşədən düzəldilmiş şəkildir.

Heykəlləri təhlil edən zaman biz monumental heykəltəraşlıqdan daha müfəssəl surətdə danışacağıq.

Əsərdə gerçəkliyin hansı cəhətlərinin təcəssüm etdirilməsindən asılı olaraq təsviri incəsənət janrlara bölünür.

Dəzgah rəssamlığında və qrafikada janr bölgüsü daha aydındır. Tarixi, məişət, batal (hərbi mövzu), peyzaj janrları, natürmort mövcuddur.

İnsanın bütün qaməti ilə, boyu bərabəri vəziyyətdə təsvir edilməsinə heykəl deyilir. Adamlar qrupuna heykəl qrupu, döşdən və ya qurşaqdan yuxarı təsvirə büst, başa isə portret deyilir. Bütün bunlar bütöv heykəlin, yəni tam həcmdə heykəlin müxtəlif növləridir.

Portret janrı – insanın təsviri həm rəngkarlıqda, həm heykəltəraşlıqda, həm də qrafikada vardır.

Təsviri incəsənətin hər bir növünün və janrının öz xüsusi vəzifəsi, bunlardan hər birinin öz xüsusi vasitələri vardır. Onlar bu vasitələrin köməyi ilə həyatı təsvir edirlər. Lakin təsviri incəsənətin bütün növləri üçün ümumi olan vasitələr vardır ki, bu da kompozisiya, rəsm, perspektivdən ibarətdir.

Kompozisiya hər bir bədii əsərin əsasını təşkil edir. Rəssam öz fikrinin təcəssümünü kompozisiyanı düşünməkdən başlayır, çünki bu fikri ifadə etməkdə kompozisiya ona kömək edir. Kompozisiya fiqurların, əşyaların, işıq kölgələrinin və həcmli kütlələrin yerləşdirilməsi deməkdir. Bu deyilənləri rəngkar və qrafik müstəvi səth üzərində, heykəltəraş isə məkanda yerləşdirir.

Rəssam, üzərində yaşadığımız yerin gözəlliyini və uğsuz-bucaqsızlığını göstərmək istədikdə o, öz tablosunu elə qurur ki, buy er görünsün və elə təsəvvür yaransın ki, sanki bu yerin nə ucu var, nə bucağı.

Rəsm – təsvir olunan əşyanın ümumi şəklini, formasını təcəssüm etdirir, həcmi təsvirinə kömək edir. Şəkil qələm, karandaş, fırça, kömür və s. çəkilir, xətlərin, ştrixlərin və kölgələrin vasitəsilə müxtəlif intensivlik təsvirini yaradır.

Həç bir rəsam dərhal öz fikrinin təcəssümünə girişmir. O, əvvəlcə rəsmi düzəldir, əşyaların təkcə ümumi şəklini deyil, həm də onların yerləşməsini, aralarındakı nisbətlərini tapır.əşyaların müşahidəçidən yaxında və yaxud uzaqda yerləşməsindən asılı olaraq onlar həcm, forma və hətta rənginə görə başqa cür görünür. Hər bir adam müşahidə etmişdir ki, ona yaxın olan əşyalar iri, uzaqda yerləşən əşyalar isə kiçik görünür. Düz, paralel xətlər sanki uzaqlarda birləşir. Uzaq və yaxınlığından asılı olaraq əşyaların həm rəngi, həm də ümumi şəkli dəyişir.

Rəssamlar və alimlər bu qanunauyğunluqları öyrənmişlər və bunu perspektiv anlayışı ilə ifadə edirlər. Bu anlayış görmə qavrayışına müvafiq olaraq əşyaların təsvirinin xüsusiyyətlərini müəyyən edir.

Təsviri incəsənətin hər bir növündə onların hamısı üçün ümumi olan bədii ifadə vasitələri müxtəlif dərəcədə tətbiq olunur. Qrafikada rəsmi təsvir vasitələri – xətt, kölgə, ton üstünlük təşkil edir. Qrafika ilə rəngkarlıq arasında aralıq vəziyyəti tutan pastel, akvarel, tutqun sulu boya və temperləri istisna etməklə, rəng köməkçi əhəmiyyətə malikdir. Rəngli qravayurada rəng çox vacibdir. Lakin rəng rəngkarlıqda başlıca ifadə vasitəsi olur.

Heykəltəraşlıqda başlıca ifadə vasitəsi toxunma (lamisə) hissi ilə əlaqədar olan real həcmdir. Rəsmi köməkçi əhəmiyyəti vardır. Rəngdən şərti olaraq istifadə edilir və bu məhdud şəkildə tətbiq olunur.

Beləliklə, kompozisiya, rəsm və perspektiv təsviri incəsənətin bütün növlərinə lazımdır.

Təsviri incəsənətin gücü də elə bundan ibarətdir ki, o, bir hadisə, bir fakt, insanın, təbiətin, əşyanın konkret təsviri vasitəsilə kitabda bir çox səhifələrdə, kinofilmdə min metrərlə ləndə, teatrda bütün tamaşa müddətində təsvir edilən bir hadisəni açıb göstərir.

İncəsənətin sirri burasındadır ki, rəsam hər hansı bir həyati hadisəni və ya insanı götürərək tamamilə konkret obraz yaradır və bununla birlikdə bu obraza böyük ideyalar verir, onu böyük məzmunla zənginləşdirir. Bunun da nəticəsində heykələ baxarkən biz obrazda fəhləni və onun gözəlliyini, onda baş qaldıran etiraz və qətiyyəti, öz haqq işinə inamı görürük. Biz onu nəinki görür, həm də bu adama inanırıq və onun tərəfinə keçib onun ideyasını qəbul edirik. Öz ideyasını ifadə etmək üçün isə heykəltəraşın xüsusi vasitələri vardır.

Heykəltəraş insan obrazı yaradarkən insan bədəninin quruluşunu izləyir və onu düzgün surətdə təcəssüm etdirir. O, materialın səthini elə işləyir, həcmi elə yapır ki, hər bir əzələ, bədən hər bir hissəsi digər hissəsi ilə ahəngdar surətdə birləşir.

Hər bir heykəltəraş öz müasirləri haqqında elə danışmağa, zəmanəmizin qəhrəmanını elə göstərməyə çalışır ki, incəsənətdə onun obrazına əsasən gələcək nəsil bizim dövrümüzü tanıсын və başa düşsün.

II FƏSİL. TƏDQIQAT HİSSƏSİ

II.1. Bədii təyinatlı məmulatların istehsalında istifadə olunan xammal və materialların xarakteristikası

Bədii təyinatlı məmulatların istehsalında metallar və onların ərintilərindən, daş növlərindən, ağac materiallarından, sümükdən və buynuzdan, keramika və şüşədən, gön materiallarından, iplik və saplardan, parçalardan, plastik kütlədən, papye-maşədən və s. istifadə olunur ki, bunların da hər birisinin özlərinəməxsus fiziki-kimyəvi xassələri vardır. Bu göstəricilərdən başqa, xalq yaradıcılığı sənəti ilə hazırlanan məmulatlara gözəl tərtibat vermək üçün köməkçi və arayışlandırıcı materiallar da işlədilir. Xammal və materialların fiziki-kimyəvi xassələrindən asılı olaraq hazır məmulatların istehlak xassələri də formalaşdırılır.

Bədii təyinatlı məmulatların istehsalında ən çox əlvan materiallar və onların ərintilərindən istifadə edilir. Bunlardan mis, alüminium, sink, qalay və nəcib metallardan isə gümüş daha çox istifadə olunur. Digər metallardan, məsələn, sink və qalay ərintisi almaq və qaynaq üçün xrom, nəcib metallardan qızıl məmulatların xarici görünüşünü gözəlləşdirmək, korroziyasının qarşısını almaq və sürtünməyə qarşı davamlılığını çoxaltmaq məqsədilə tətbiq olunur. Bunlarla yanaşı, bədii məmulatların hazırlanmasında kadmiümdən, civədən, sürmədən, kobaltdan, volframdan, molibdendən, marqansdan da əsasən məmulatların hazırlanmasında əlva qatqı kimi xassələrinin və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədləri üçün istifadə olunur.

Qara metallar bədii məmulatların hazırlanmasında xalis halda tətbiq edilmir. Bunlardan çuqun və polad son dövrlərdə bu qrup məmulatlar istehsalında daha çox istifadə olunmağa başlanmışdır. Əlvan metalların ərintilərindən olan melxiyor, neyzilber, tompak, tunc kimi ərintilər bədii təyinatlı məmulatların hazırlanmasında da tətbiq olunmaqdadır [13].

Mis fiziki xassəsinə görə qırmızıya çalan rəngə malikdir. Yüksək özlülüyə və plastikliyə malikdir. Bunun belə xassəyə malik olmasından istifadə edilərək daha

mürəkkəb ornamentə malik olan məmulatlar hazırlanır. Qırmızı rəngli mis məftilləri qızdırılmış vəziyyətdə elə yumşalır və plastikləşir ki, bundan zəhmət tələb etmədən istənilən naqıl kimi əyməklə ən mürəkkəb ornament yaratmaq mümkündür.

Eyni zamanda mis məftilləri gümüşdən olan əşyalara yaxşı lehirlənir, yaxşı gümüş və qızıl təbəqəsi qəbul edir. Buna görə də qırmızı mis bədii təyinatlı metal malları adı altında istehsal olunan oyma bəzəkli ən gözəl ornamentli məmulatlardandır. Qırmızı misin qızdırılması zamanı xətti və həcmi genişlənmə əmsalı təxminən qaynar emal prosesində emal təbəqəsini yaxşı qəbul edir, soyuduqdan sonra isə emal qatı mis məmulatların üzərində möhkəm yapışmış olur, çatlamır, qopmur. Misin bu xassəsindən istifadə edərək sənətkarlar digər məmulatların hazırlanmasında ona üstünlük verir. Başqa bir üstünlüyü də misin yaxşı qalaylanma xüsusiyyətidir. Bunlardan əlavə, misin tətbiqi ilə hazırlanan ərintilərdən məişət şəraitində istifadə olunan bəzi məmulatların istehsalı məqsədilə digər ərinti kimi bürünc, tunc, mis-nikel tərkibli yarımfabrikatlardan da istifadə edilir. Bürünc sinkin misdə bərk məhlulunun bərfazalı ərintisidir.

Bürünc xalis misə nisbətən daha davamlı olmaqla, təzyiq altında çox asanlıqla istənilən formaya salınır. Bürüncün tərkibində 90% mis və 10% sink olur, ərintinin rəngi qırmızı-sarı olur və ən çox nəfəsli musiqi alətlərinin, bəzək işlərinin, döş nişanlarının, medalların, bəlyəflərin, kiçik ölçülü heykəllərin və s. hazırlanmasında istifadə olunur.

Qurğuşun tərkibli bürünc ərintisi də vardır. Bu ərintinin 59%-i misdən, 40%-i sinkdən və 1%-i qurğuşundan ibarət olur. Daha bir mis tərkibli ərinti tunc adlanır ki, bunun da tərkibi 4% sinkdən, 4% stransiumdan, 2,5% qurğuşundan, 89,5%-i isə misdən ibarətdir. Mis qızıl ərintisinin tərkibinə qatılaraq qızılın əyarını göstərir [15].

Alüminium əlvan metallar sırasına aid olmaqla gümüşü-ağ rəngə çalır, bir qədər maviyə bənzər rəng çalarlığı da vardır. Alüminium plastiki xassəli, dartıb uzadılan, genişləndirilən, təzyiq altında döyülən, şapmlanan, cilananan olmaqla

paslanmayan metaldır. Bu xassələrdən istifadə edilməklə alüminiumdan müxtəlif növlərdə bəzək əşyaları hazırlanır. Onu anodlaşdırmaqla və boyamaqla qızıl görünüşünə salmaq olur ki, bundan da döş nişanları, brelok, maketlər və s. kimi bədii təyinatlı məmulatlar hazırlanır.

Sink göyümtül-ağ rəngə malik olmaqla güclü metal şəfəqinə malikdir. Sinkin xarici səthində sink-oksiddən, sink karbonatdan və sink 2-hidroksiddən ibarət örtük təbəqəsi yarandığına görə paslanmaya qarşı davamlı xassəyə malikdir. Onun bu xassəsindən istifadə edilərək dəmirin xarici təbəqəsini örtməklə məişətdə işlədilən müxtəlif əşyaların hazırlanmasında, duru vəziyyətdə şəbəkəli bədii təyinatlı məmulatlar istehsal edilir.

Qalay iki haldəyişmə növündə olur ki, bunlardan birisi gümüşü-ağ rəngli, digəri isə boz qalay adlanır, ağacın maviyə oxşar rəngə çalır. Qalay asanlıqla əridildikdə yayıla bilir, zərərsizdir, korroziyaya davamlıdır, kağızın üzərində yayıla bilir. Boz qalay kövrəkdir və çox asanlıqla toz halına düşür. Qalay çox asanlıqla əyilə bilir, yaxşı dartılır, istənilən yoğunluğa malik məftil hazırlamaq mümkündür. Eyni zamanda qalay misdən olan məmulatların, dəmirin səthinin örtülməsində qiymətli metaldır.

Xrom çox gözəl gümüşü-ağ rəngə, özü də mavi rəng çalarlığına malik olan əlvan metallardandır. Möhkəm bərkliyə, rütubətə davamlılığa, qələvilərə, azot turşusuna, üzvi turşulara, müxtəlif qazların təsirinə, habelə mexaniki sürtünmələrin təsirinə qarşı daha əks dayanan metaldır. Xromdan həmcinsləşdirilmiş markalı, polad istehsalında, məişətdə yeməxana təyinatlı qab-qacaq, çəngəl-bıçaq və bədii təyinatlı məmulatların səthinin örtülməsində daha çox istifadə edilir.

Gümüş ağ rəngli olmaqla nəcib metallardandır, ağ rənglidir, insanlıq aləmində özünə ləyaqətli yer tutan qızıldan sonra ikinci nəcib metallardandır. Gümüş gözəl xarici görkəmə malikdir, parlaqdır, ən yüksək əksetdirmə qabiliyyətinə malikdir, kimyəvi maddələrə və atmosfer təsirlərinə qarşı çox davamlı metaldır. Gümüşün bu xassələrindən istifadə edərək nəcib olmayan metalların səthinin örtülməsində geniş istifadə edilir. Gümüş çox asanlıqla vərəqə

halına salınır, dartmaqla çox nazik məftil alınır və yüksək ornamentli bədii əşyalar istehsal edilir. Təmiz halda gümüş bahalı emallanmış məmulatların hazırlanmasında, döyülmə ilə, qravirovka və yaxud qaraldılmış rəngli məmulatların hazırlanmasında istifadə edilir. Gümüş bərk lehisləmə xassəsinə malik olduğuna görə, zərgərlik məmulatlarının istehsalında çox qiymətli metal sayılır.

Digər növ metallardan fərqli olaraq suda çox cüzi miqdarda gümüş hallogenlərinin həll olması mövcud zərərli mikroorqanizmlərin məhv olmasına gətirib çıxarır. Gümüşün fotoqrafiyada, qab-qacaqlar, çəngəl-bıçaq istehsalında yararlı xassələri də danılmaz faktdır. Gümüşlənmiş qabda içməli su saxlanarkən xarab olmur. Mədə-bağırsaq xəstəliklərinin müalicəsinə də kömək göstərən metallardandır. Gümüş çox nazik təbəqə əmələ gətirmə qabiliyyətinə malik olduğu üçün şüşə güzgülərin hazırlanmasında əvəzsiz metaldır.

Qızıl sarı rəngli, güclü əksətdirmə qabiliyyətinə malik olan, yumşaq xassəli, yaxşı əyilən, asanlıqla dartılıb uzadılan, birinci yerdə dayanan nəcib metaldır. Qızıl qiymətli metal kimi qədim zamanlardan bəşəriyyətə məlum olmuşdur. Qızıldan kiçik ölçülü heykəllər, müxtəlif növ qab-qacaq, çəngəl-bıçaq dəstləri, bəzək əşyaları düzəldilmişdir.

Eramızdan 2780 il əvvəl Qədim Misirdə qızıl pul ölçüsü kimi istifadə edilmiş və sonralar tədricən bütün dünya ölkələrinə yayılmışdır. Qızıl çox yaxşı elektriki keçirmə xassəsinə malikdir. Kimyəvi dözümlülüyə görə o, müasir texnikanın və texnologiyanın ən yararlı materiallarından birisidir. Hazırda kosmik gəmilərin, daha yüksəklikdə uçan təyyarələrin istehsalında da tətbiq edilən metallardandır. Elektron texnikasında qızıldan qalvonometrlərdə nazik tellərin alınmasında müvəffəqiyyətlə istifadə edilir. Qızıl ancaq çar araqında həll ola bilər. Qızıldan bədii təyinatlı məmulatlar istehsalında nəcib olmayan metaldan hazırlanan bəzək əşyalarının, hədiyyə və yadigar üçün olan məmulatların qızıl suyuna çəkilməsində istifadə olunur. Qızılın ən çox tətbiq edildiyi sahə zərgərlik məmulatlarının hazırlanmasıdır [16-18].

Çuqun dəmirinkarbonla və bir neçə digər metalların qarışığından əldə olunur. Çuqun çox yaxşı tökülmə xassəsinə malik olması ən zərif şəbəkəli relyef naxışlı bədii təyinatlı məmulatlar alınmasında xüsusi əhəmiyyəti vardır. Bu gözəl materialdan ən xırda məişət əşyaları, mücrü qabları, kül qabları, tualet ləvazimatları, stolüstü fiqurlar və s. hazırlanır.

Polad qara metalın ərintisi olmaqla onun qızdırılma temperaturunu tənzimləməklə ona müxtəlif rəng tonu vermək olur. Müasir şəraitdə poladdan bədii təyinatlı müxtəlif əşyalar istehsal olunur. Bunların səthini qızıl və gümüş təbəqəsi ilə örtərək qiymətli əşyalar hazırlayır.

Melxior tərkibində 19%-ə qədər nikel olan mis ərintisindən ibarətdir. Boz, ağa çalan gözəl rəngə malikdir, bir növ gümüş rənginə oxşardır. Melxior gümüşdən bərk xassəlidir, lartılmaya qarşı çox davamlıdır, soyuq vəziyyətdə çox asanlıqla emal olunur, yaxşı pardaxlanır. Gözəl dekorativ effekti vermək və onu paslanmadan mühafizə etmək məqsədilə onu gümüşləndirirlər. Melxiordan bədii qab-qacaqlar, müxtəlif növ yadigar-hədiyyəli məmulatlar hazırlayırlar. Eyni zamanda melxiordan büllur qabların armirə edilməsində də istifadə edilir [19].

Neyzilber misin sinklə və nikaələ qarışığından alınan ərinti növüdür, gümüşü rəngə çalır, yüksək davamlılığa malikdir, elastikidir və paslanmaya qarşı davamlıdır. O, vərəqə halına çox asanlıqla düşür, ştapmlanır, cilalanır, hiposulfit natrium və sirkə turşusunun təsirindən müxtəlif rəng çalarlığını qəbul edir, gümüşlə örtülür. Neyzilber ərintisindən bədii təyinatlı qab-qacaqlar və süfrə dəstləri istehsal olunur.

Xalq yaradıcılığı əsərlərinin və hədiyyələrin hazırlanmasında üzvi mənşəli daşlara oxşadılmış və sintetik daş növlərindən də istifadə olunur.

Üzvi mənşəli daşlara oxşadılmış daşlar dedikdə şəffaf olmayan və bəzən də işığı zəif əks etdirən mineral əsaslı yaraşlıqlı daşlar nəzərdə tutulur. Bərkliyinə görə süni daşlar 3 qrupa, yəni bərk, yarım bərk və yumşaq qruplarına ayrılır.

Xalsedon kvarsdan ibarət olmaqla, sıx quruluşlu tutqunlaşdırılmış şəffaf materialdır. Xalsedon boz-bənövşəyi və boz rəngli material olmaqla ən çox bədii

dekorativ təyinatlı dairəvi haşiyə formalı olmaqla əsasən altlıq məqsədi üçün istifadə olunur.

Aqat çox rəngli, naxışlı xalsedonun qatlı və yaxud təbəqəli quruluşuna malikdir. Aqatın rəngi və rəng tonları çox müxtəlifdir. Ən gözəli zümrüdəbənzər qızılgül rənginə çalanıdır. Aqat zərgərlik məmulatlarının oturacağı üçün, muncuq, kiçik vaza, qutu və s. kimi məmulatlar istehsalında istifadə edilir. Eyni zamanda aqatdan mücrü qabının, sandıqçanın qapağının və divarlarının bəzədilməsində istifadə olunur.

Rodonit süni yolla alınan qiymətli daşdır. Bu, marqansla silisium oksidinin qarışığı olub, narıncı rəngə malikdir. Ən yaxşısı moruq rənginə çalanlarıdır. Rodonit (buna qırmızı kvars da deyilir) qeyri-şəffaf görkəmə malik olmaqla, dekorativ xassəli vazalar, çərçivələr, mücrü qabları, çandıqçalar, yazı dəstləri, habelə pudra qablarının, köynək düymələri, bəzək sancaqlarının hazırlanmasında istifadə olunur.

Yaşma bərk şəfəqsiz mineraldır. Silisiumun dəmir turşusunun birgə hazırlanmasından alınır. Bu mineral müxtəlif rəng çalarlarına malikdir. Ən çox ucuz qiymətli süni daşdır. Yaşmadan kiçik ölçülü nəlbəkilər, tarelkalar, vazalar, mücrülər, karobkalar, yazı dəstləri və s. kimi bədii məqsədli məmulatlar istehsal olunur.

Nefrit bərk ölçülü xassəli mineraldır. Boş-yaşıl və bəzən də ot rənginə çalan daşdır. Nefrit yağlı şəfəqliyə malikdir. Bir növ mumabənzər görünüşə malikdir. Nefrit cilalanmaya rahatdır və yüksək mexaniki təsirlərə dözümlüdür və qalan bütün süni daşlardan üstündür. Bundan müxtəlif dekorativ bəzək əşyaları və məişət məmulatları hazırlanır. Belə məmulatlara kiçik ölçülü fiqurlar, vazalar, çaşkalar, gülqabıları və s. istehsal olunur.

Lazurit xırda kristal quruluşlu mineraldır, alüminium silikat tərkibli və çox mürəkkəb kimyəvi quruluşa malikdir. Qatı mavi rəngə malikdir, günəş şüası altında açıq gözqamaşdırıcı rəngə və elektrik işığı altında isə tutqun rəng verir.

Kövrəkdir, pudra qablarının altlığı üçün, üzük, sırğa, sancaq, qol düyməsi, muncuq və s. bədii təyinatlı məmulatlar istehsalında istifadə edilir [20,21].

Mərmər dağ suxurudur. Mərmər dözümlü olmaqla müxtəlif rəng tonuna malikdir. Tərkibində kvars olduğuna görə ağ, boz, sarı, qırmızıya çalan, qırmızı, qara rənglərdə olur. Mərmərdən müxtəlif fiqurlar, külqabları, altlıqlar, yazı dəstləri və s. hazırlanır.

Talk süni daş növüdür, tərkibi isə maqnezium silikatdan ibarətdir. Yaşıl çalan rəngi vardır. Bu daş növü nefriti xatırlatmaqla zəif yaşılı-boz rəngə çalmaqla, tərkibinə dəmir qatmaqla talk incə açıq yaşıl rəngə malik olur. Talk ən yumşaq mineral olmaqla bütün digər süni daş növlərindən fərqlənir. Onu alət vasitəsilə emal edərkən xırdalanır, bundan hazırlanan məmulat cızılır və zərbənin təsirindən parçalanır, lakin çox asanlıqla cilalanır. Talk daşından cilalanan və doğranan bədii təyinatlı məmulatlar hazırlanır.

Bədii təyinatlı məmulatlar istehsalında süni daş növlərindən başqa, üzvi mənşəli daşlardan da istifadə edilir. Bunlara misal olaraq koral, sirkon və s. misal göstərmək olar [22].

Bədii təyinatlı məmulatlar istehsalında sintetik daş növlərindən də istifadə olunur. Bunu ovuntuyabənzər kimyəvi tərkibli maddələrin çox yüksək temperaturu peçlərdə əridilməklə və kristallaşdırmaqla əldə edirlər. Sintetik daşlar özlərinəməxsus xarakterik əlamətlərə və xassələrə malikdir, şüşədən davamlıdır, daha sıx rəngə malikdir. Sintetik daşlar təbii mənşəli daşlardan qeyri-düzgün qövslərə malik xətlərin olması və yaxud dairəvi qabarcıqların olması ilə fərqlənir.

Hazırda sintetik daşları rubinə, safirə, aleksandritə, qızılı topaza, ametistə, akvamarinə və turmalinə oxşadılmış halda hazırlanır. Məsələn, turmalin qırmızı və çəhrayı rəngə malikdir, tibbi nöqtəyi-nəzərdən yüksək enerjilidir. Turmalin yaşıl və çəhrayı rənglərdə olur, onun qara rənglisi də vardır. Turmalindən istifadə edilənlərin qaraciyər, sinir sistemi, dəri xəstəliklərinin müalicəsinə kömək edir.

Bədii təyinatlı məmulatların istehsalında istifadə olunan təbii materiallardan biri də ağacdır. Ağac ta qədimdən dekorativ incəsənət əsərlərinin ənənəvi

materialıdır. Ağac heykəltəraşlıq işlərində, məişət əşyalarının hazırlanmasında, oyuncaqların və müxtəlif yadigar əşyaların hazırlanmasında daha çox istifadə edilən materialdır. Ağacdən yadigar dəstləri, maketlər, mücrülər, brelok, döş nişanları, stolüstü yazı dəstləri, qabz-qacaqlar, mətbəx əşyaları və s. kimi bədii təyinatlı məmulatlar istehsal edilir. Bütün bunlar üçün ən müxtəlif ağac cinslərindən istifadə olunur ki, bunlara misal olaraq cökə, şam, küknar, ağcaqovaq, palıd, vələs, qoz, tozağacı, fıstıq, qırmızı ağac cinslərini misal göstərə bilərik [23].

Bədii təyinatlı məmulatlar istehsalında sümükdən, buynuzdan, sədəfdən də istifadə edilir.

Sümük və buynuz bədii təyinatlı məmulatların hazırlanmasında istifadə edilən təbii mənşəli material hesab olunur. Mamontun dişləri, suitinin köpək dişləri, maralın və digər qaramal cinsinə mənsub olan heyvanların dişləri xalq yaradıcılığı üslubunda müxtəlif növ bədii təyinatlı məmulatların istehsalında tətbiq olunur.

Buynuz qiymətli xassələrə malikdir, yaxşı cilalanır, qızdırılarkən yumşalır və təzyiq altında onu istənilən görünüşə və formaya salmaq olur. Bundan əlavə, buynuzdan düzəldilən əşyalar yaxşı bəzəndirilir, qara rəngdən açıq sarıya çalan rənglərdə hazırlanır. Bədii təyinatlı məmulatlar istehsalında buynuz bütöv halda və bəzən də ayrı-ayrı doğranmış hissələr formasında qızdırılmaqla, əyməklə məmulat istehsalında istifadə olunur.

Sədəf daxili qatı bərk olan dəniz, durğun göllərin onurğasız yumşaq bədənli molyuskların yaratdıqları mineraldır, tərkibi kalsium karbonatdan ibarətdir, xoşagələn rəngə malikdir. Sədəf müxtəlif növ hədiyyə və bəzək əşyalarının, boyunbağlarının, mücrülərin bəzədilməsində, qutulara, pudra qablarına, siqaret qablarına və s. kimi bədii əşyalara yaraşlıq vermək üçün istifadə olunur.

Plastik kütlədən də bədii təyinatlı məmulatlar istehsalında çox nadir hallarda istifadə edilir. Plastik kütlə ən çox təbii mənşəli materiallarla, məsələn, sümüklə, metalla, ağacla birlikdə istifadə olunur. Hədiyyə məqsədli məmulatlar istehsalında plastik kütlədən daha çox istifadə onun yüngül olması, yaxşı boyanması, şəfəqli

olması, cilalandıqdan sonra müxtəlif rənglərə malik olması ilə əlaqədardır. Bədii təyinatlı məmulatlar istehsalında ən çox üzvi şüşədən, polistiroidan, aminoplastdan, polivinilxloriddən istifadə edilir.

Bədii təyinatlı məmulatların istehsalında istifadə olunan əsas xammal və materiallardan biri keramika və şüşədir.

Keramika yunan sözü olub, «keramos» sözündən götürülməklə, hərfi mənası gildən əmələ gələn mənasını verir. Bu sənətin əsasını dulusçuluq sənəti təşkil etməklə, ən qədim yaradıcılıq növüdür. Gil təbii xammaldır, onu müəyyən texnoloji proseslərlə xəmir halına salıb, lazımı əşya düzəldib, sonra yüksək dərəcəli peçlərdə yandırmaqla müxtəlif məmulatlar hazırlayırlar. Keramika tərkibli məmulatlara çini, kaşı, saxsı, mayolika adlı məmulatlar daxildir. Bədii təyinatlı məmulatların hazırlanmasında, yəni kiçik ölçülü fiqurlar, qab-qacaqlar, vazalar, oyuncaqlar, külqabıları, pudra qabları, tualet ləvazimatları və s. kimi məmulatlar istehsal edilir [24].

Qazıntılar zamanı tapılan keramika əşyaların eramızdan əvvəl 15 min il tarixi vardır. Ən çox bu məmulatlar Qədim Misirdə daha çox yayılmışdır. Bunu bir daha arxeoloji qazıntılar sübut edir ki, eramızdan əvvəl IV əsrdə Qədim Misirdə şirəli qablar, bəzək əşyaları hazırlanmış və digər şərq ölkələrinə yayılmışdır.

Məlumatlardan göründüyü kimi, keramika istehsalı əvvəlcə Yunanıstana, sonralar İtaliyaya və daha sonra digər ölkələrə yayılmışdır. Qədim Yunanıstanda keramika ustaları ilk dəfə keramika məmulatlarının üzərinə lak təbəqəsi çəkib yandırmaqla qiymətli əşyalar istehsal etmişlər. Sarayları, məscidləri, divarları, günbəzləri bəzəmək üçün rəngli şirə ilə örtülmüş keramika daşlarından istifadə etmişlər.

Müsəlman dulusçuluq sənətkarları digərlərindən fərqli olaraq keramika məmulatlarının xarici səthlərini bəzəmək məqsədilə ilk dəfə lyustr (bərq təbəqəsi) kəşf etdilər. Bu yolla hazırlanan məmulatlar bişirilmə prosesindən ukeçirildikdən sonra sədəfəoxşar gözəl, şəfəqli, parlaqlıq əks etdirən qızılabənzər rəng yaratmaq imkanına malik olmuşdur. Mayolikadan olan qabların üzərində əsasən dekorativ

xarakterli mövzular, rəsmlər, quş şəkilləri, bəzi hallarda isə ceyran, cüyür, maral şəkilləri verilərdi. Keramikanın ən qiymətli növü çinidir. Çininin vətəni də Çin dövlətidir.

Bədii təyinatlı məmulatlar istehsalında təbii gönlərdən, iplik və saplardan, parçadan, lak növlərindən, boyalardan da istifadə edilir.

Gön hədiyyə və yadigar əşyalarının hazırlanmasında təbii materialdır. Gön iribuynuzlu heyvanın, qoyun, keçi, ilan, kərtənkələnin dəri təbəqəsindən aşılma üsulu ilə əldə edilir. Dəri heyvan bədənindən soyulduqdan sonra tük və dərialtı mezdra qatından təmizlənir, aşılır, son bəzək əməliyyatlarından keçirildikdən sonra istifadə üçün yarımfabrikat halına salınır.

Bədii təyinatlı məmulatların hazırlanmasında, əsasən şevro, zamşa, velyur, şevret, layka tipli gön yarımfabrikatlarından istifadə olunur.

Şevro keçi dərisindən xrom aşılma üsulu ilə alınmaqla çox yumşaq, möhkəm, sıx quruluşa malik olmaqla özünəməxsus gözəl xarici görkəmi vardır.

Zamşa maral dərisindən, sığın, vəhşi keçi, qoyun, südəmər buzov dərisindən yağlı aşılma üsulu ilə istehsal olunur. Bu gön növü yumşaq, dartılan, xovlu səthə malik, üz qatında sıx, parlaq, parıldayan xov təbəqəsi yaradılır.

Velyur südəmər dana, keçi, qoyun dərilərindən xrom aşılma üsulu ilə alınır. Bu material aşıldıqdan sonra onun mereya təbəqəsi xüsusi dəzgahlarda bıçaqla yonulur və xovlaşdırılaraq zamşaya oxşadılır.

Şevret qoyun dərisindən xrom aşılma üsulu ilə alınan gön materialıdır, yumşaqdır, gözəl xarici görkəmə malikdir, şevrodan bəzi xassələrinə görə geri qalır.

Dekorativ xarakterli məmulatların və yarımfabrikatların hazırlanmasında təbii və süni xəz növlərindən də istifadə edilir. Ümumiyyətlə, xəzdən olan məmulatların bir qrupu qadınlar üçün xəz bəzəkləri qrupunu təşkil edir. Bu qrupa daxil olan ləvazimatlar qiymətli xəz verən heyvanların dərisinin aşılma üsulu ilə sonrakı bəzəndirilmələrdən keçirilməklə alınan yarımfabrikatlar hesab olunur. Xəzdən hədiyyə, yadigar məmulatları, çantalara bəzək vurmaq üçün hissələr,

geyimlərin boyunluğunun, qollarının və ələyinin xəz parçaları ilə bəzədilməsi və s. kimi məqsədlərə istifadə edilir [29,30].

İplik və saplar xalçaların, bədii təyinatlı parçaların və krujevaların toxunmasında əsas material olmaqla, eyni zamanda tikişçiliklə məmulatların hazırlanmasında da köməkçi material kimi istifadə olunur. İplik liflərdən burulma və ya eşilmə yolu xüsusi dəzgahlarda hazırlanır. Ən çox qısa liflərdən eşildikdə sap adlanır.

İplik və sapların xammalı kimi toxuculuq liflərinə aid olan təbii və kimyəvi mənşəli lif növlərindən istifadə edilir. Təbii liflərə yun, pambıq, kətan, kənaf, ipək lifləri, kimyəvi liflərə isə süni və sintetik liflər aiddir. Süni liflərin xammalı kimi ağacdan, pambıq çöpündən və s. istifadə etməklə müxtəlif kimyəvi maddələrdə həll edilməklə filyerdən keçirib lif halına salınır.

Sintetik liflər fenolun, benzolun və digər neft məhsullarının emalından sintez yolu ilə alınır. Bədii təyinatlı məmulatlar istehsalında sintetik liflərdən ən çox kapron, lavsan və nitron işlədilir. Kapron xarici görünüşünə görə təbii ipəyi, lavsan və nitron isə yun lifini xatırladır. Kapron ən çox sap halında, lavsan və nitron isə şapel iplikləri halında istifadə edilir. Bəzən sintetik liflər kətan lifinin qarışığı ilə istifadə edilir.

Saplar eşilmə yolu ilə pambıqdan, kətandan, ipəkdən alınan saplara bölünür. Bu saplardan krujevalar, bədii ornamentli hörmələr, tikiş sapları kimi və digər məmulatların istehsalında istifadə olunur. Təyinatına görə saplar tikiş üçün, naxış salmaq və hörmə məqsədləri üçün tətbiq olunur.

Parça iplik və saplardan toxuculuq dəzgahlarında əriş və arğac saplarının çarpazlaşdırılması ilə əldə edilən materialdır. Bu materialdan üzərində naxış tikmə yolu ilə bədii təyinatlı məmulatların, habelə gəlincik, milli ornamentli süfrə dəstləri, geyim növləri hazırlanır.

Laklar bərk və maye halında olan təbəqə əmələgətirici məhlullardan həlledicilərin iştirakı ilə alınan tərkibdir. Lakin əsas xassəsi bərk, şəffaf və ya tutqun, rəngsiz və boyaqlı görünüşə malik olmasından istifadə edilərək bədii

təyinatlı müxtəlif materiallardan hazırlanan əşyaların xarici təbəqəsinin laklanması istifadə edilir.

Nəhayət, bədii təyinatlı məmulatların hazırlanması prosesində məmulatlara gözəl görünüş vermək, korroziyadan qorumaq, davamlılığını artırmaq, bəzək yaratmaq, müxtəlif tərkibli laklardan, boyaqlardan da istifadə olunur. Laklardan fərqli olaraq boyaq tərkibləri parçadan olan hədiyyə və yadigar əşyalarının boyadılmasında, bəzək vurulmasında, zalçaların toxunması üçün iplik və sapların rənglənməsində istifadə edilir.

Boyalar pərdə əmələgətirici pigmentlərin müxtəlif maddələrin iştirakı ilə həll edilməklə alınır. Dekorativ-rəssamlıq işlərində yağlı boyalardan istifadə edilir ki, bunları da təbii əliflərin iştirakı ilə yüksək narınlığa malik pigmentlərin iştirakı ilə hazırlayırlar.

II.2. Bədii təyinatlı məmulatların istehlak xassələrinin xarakteristikası

İstehlak xassələri dedikdə məmulatların istismar prosesində yararlılığından asılı olaraq istehlakçıların müəyyən tələbatını ödəmək qabiliyyəti kimi başa düşülür. Bu baxımdan xalq yaradıcılığı yolu ilə istehsal edilən bədii məmulatların istehlak xassələrinin təhlili zamanı təbiətindən asılı olaraq kimyəvi, fiziki və bioloji xassələr qrupuna bölünürlər. Bu da məlum faktdır ki, məmulatların istehlak xassələri sadə və mürəkkəb xarakterli də ola bilər. Məsələn, şüşədən olan məmulatların sadə xassələri sırasına onun işıq keçirməsini aid etmək olar. Paltarın geyilməyə qarşı davamlılığı bir neçə sadə xassələrdən ibarətdir ki, buna da mürəkkəb xassələr deyilir.

Bədii təyinatlı məmulatların istehlak xassələrinə funksional, etibarlılıq, gigiyenik, təhlükəsizlik, ergonomik və ən vacibi isə estetik xassələri daxildir.

Hər bir məmulatın, o cümlədən bədii təyinatlı məmulatların istehlak zamanı öz funksiyasını yerinə yetirməsi funksional xassə adlanır ki, bu da həmin mala qarşı olan tələbin tam ödənilməsi deməkdir. Göstərmək lazımdır ki, ümxtəlif əmtəələr üçün funksional xassələrin nomenklaturası da müxtəlifdir. Belə ki, dekorativ məmulatların, bədii əşyaların funksional xassəsi elə onun estetik nöqtəyi-nəzərdən gözəlliyidir. Yaxud da dəyişək məmulatlar üçün estetik tələblər o qədər də vacib deyil.

Etibarlılıq, demək olar ki, bütün məmulatlar üçün təcrübəvi baxımdan əhəmiyyət kəsb edən xassədir. Belə ki, bütün növ istehlak malları satış prosesində müəyyən keyfiyyət göstəricilərində daxil olur və istismar ərəfəsində keyfiyyət göstəriciləri dəyişilməməlidir. Qüvvədə olan standart əsasən məmulat özünün istifadəsini təyin edilmiş müddət ərzində saxlaya bilirsə və öz funksiyasını layiqincə yerinə yetirirsə, deməli ali etibarlılıq xassəsi deməkdir.

Gigiyenik xassələr bədii təyinatlı məmulatlar üçün də çox vacib xassələrdəndir. Malların, ümumiyyətlə xassələrinin «insan-əşya-mühit» sistemi çərçivəsi daxilində nəzərdən keçirərkən, əşyanın insanın sağlamlığına, həyat

fəaliyyətinə, ətraf mühitə təhlükə törətməməsi və sanitar-gigiyenik cəhətdən lazımı tələblərə uyğun gəlməsi nöqtəyi-nəzərdən qiymətləndirilməsi ən əsas şərtlərdəndir. Buradan görüldüyü kimi, insanlar tərəfindən istifadə olunan hər bir əşya insan sağlamlığını və təhlükəsizliyini ödəyə bilirsə, bunlara gigiyenik xassələr deyilir. Bunu bəzi məmulatların timsalında izah etməyə çalışaq. Kiçik yaşlı uşaqlar üçün nəzərdə tutulan gəlinciklər, şaxşaxlar və digər rezindən olan məmulatlar uşaqların sağlamlığına mənfi təsir göstərməməlidir. Və yaxud da parçadan, trikotajdan, gön materiallarından və s. hazırlanan bədii təyinatlı məmulatlar müntəzəm olaraq insan orqanizmi ilə daima təmasda olduğunu nəzərə alsaq, onda bu əşyaların insanın sağlamlığına təsirinin olub-olmamasını aydın görmək olar.

Aparılan təhlillər göstərir ki, süni və sintetik materiallardan istehsal olunan məmulatlar təbii materiallardan hazırlananlara nisbətən gigiyenik cəhətdən aşağıdır. Materialların növü, kimyəvi tərkibi, quruluşu, zərərsizliyi gigiyenik tələblərin ödənilməsinin əsas şərtlərindəndir. Gigiyenik xassələr eyni zamanda keramikadan, şüşədən, ağacdən, metaldan və digər növ materiallardan hazırlanan məişət təyinatlı, hədiyyə və yadigar məqsədli məmulatlar üçün də çox əhəmiyyətlidir. Məmulatın forması, konstruksiyası, bəzəndirilməsi onun tez çirklənməsinə şərait yaratmamalı və çirklənərkən asanlıqla təmizlənməlidir.

Təhlükəsizlik xassəsi bədii təyinatlı məmulatlar üçün də çox vacibdir. Təhlükəsizlik bioloji, elektrik, mexaniki, yanğın təhlükəsizliyi qruplarına ayırmaq olar. Hər bir əmtəə növü istifadə zamanı bioloji nöqtəyi-nəzərdən təhlükəsiz olmalıdır. Məsələn, bu qrup məmulatlardan istifadə zamanı tərkibindən insan sağlamlığına təhlükə törədəcək maddələr ayrılmamalıdır. Belə ki, çini, kaş, ağac, metal və s. istehsal olunan bədii məmulatlar insan sağlamlığı üçün təhlükə yaratmamalıdır. Bəzi növ bədii əşyalar vardır ki, onlar elektrik cərəyanı vasitəsilə istifadə edilir ki, belə halda bu məmulatlar elektrik təhlükəsizliyinə cavab verməlidir.

Mexaniki təhlükəsizlik də bədii təyinatlı məmulatlar üçün vacibdir. Xüsusilə, uşaq oyuncaqları, arabacıqlar, əl-əmək aləti dəstləri və s. kimi məmulatlar mexaniki baxımdan təhlükəsiz olmalıdır.

Erqonomik xassələr bədii məmulatların ekspert qiymətləndirilməsində əsas amillərdən hesab olunur. Məmulatın konstruksiyasının insanın bədən ölçülərinə uyğun gəlməsini xarakterizə edən amillər erqonomik xassələr adlanır. Bir qayda olaraq, əmtəələrin erqonomik xassələri istifadə zamanı onun tam rahatlığını təmin etməsi erqonomik xassələrin əsas göstəricisidir. İstehlakçı məmulatdan istifadə edərkən onun tez yorulmasına, həddən çox enerji sərfinə şərait yaratmaması ilə təhlil edilir və qiymətləndirilir. Erqonomik xassələr antropometrik, fizioloji və psixofizioloji, habelə psixoloji kompleks xassə qruplarından ibarətdir.

Antropometrik göstəricilər əmtəələrin insan bədəninin ölçü və formalarına uyğun gəlməsi ilə təhlil olunur. Buna misal olaraq bədii təyinatlı məmulatlardan geyim əşyaları, baş geyimləri və digərləri ölçü və formalarına görə insanların anatomik bədən ölçülərinə uyğun gəlməlidir. Antropometrik göstəricilər digər məmulatlar üçün də, məsələn, bər-bəzək əşyaları, hədiyyə xarakterli milli ev ayaqqabıları (çarıqlar), kəmərlər, baş bəzəkləri, boyunbağlar, xəzdən və göndən olan bəzək növləri və s. üçün də çox əhəmiyyətlidir. Deməli, məmulatın insan qamətinin çəkisinə uyğun paylanması onun istehlak zamanı rahatlığı ilə təhlil edilir. Eyni zamanda məmulatda qeyd olunan müxtəlif yazılar, işarələr, rənglər insanın görmə, baxma psixologiyasına mənfi təsir göstərməməlidir. Buradan görüldüyü kimi, psixoloji göstəricilər bədii təyinatlı məmulatların istifadəçinin psixologiyasına uyğun gəlməsi ilə qiymətləndirilir. Əksəriyyət hallarda məmulatların erqonomik xassələri təcrübədə ekspert üsulu ilə qiymətləndirilir [31-33].

Estetik xassələr ümumi dəyərinə görə bədii təyinatlı məmulatların xassələri içərisində ən üstün yerlərdən birini tutur. Belə ki, bədii təyinatlı məmulatlar insanlarda gözəllik, estetik zövq, bədii ifadəlilik kimi keyfiyyətlər yaradır. Digər tərəfdən, insanı əhatə edən əşya mühiti insanlarda fərəh, sevinc hissləri yaradır.

Məmulatın yararlı forması, məzmunu gözəllik mənbəyidir. Ancaq gözəllik məfhumu əşyanın forması, onun zahiri görünüşü ilə əlaqədardır. Deməli, «gözəllik» anlayışında məmulatın bütün müsbət xüsusiyyətləri vahid qaydada cəmləşir. Lakin qəşəng tərtibat istehlak mallarının daha yüksək keyfiyyətli olmasını sübut etmir. Deməli, ümumilikdə istehlak mallarının, o cümlədən bədii təyinatlı məmulatların estetik xassələri bunların funksional, erqonomik, gigiyenik xassələrindən kənar qiyətləndirmək olmaz. Çünki hər bir məmulat ikili cəhət, yararlılığa və gözəlliyə malik olmaqla özünün digər xassələrini də özündə cəmləşdirir.

Təsəvvür edək ki, qazıntılar ərəfəsində tapılmış əşyaların muzeyində nümayiş etdirilməsinə tamaşa edirik. İnsanın yaradıcılığa, yeniləşdiriciyə, bacarıqlı sənətkarlığa çevrildiyini görürük. Əmək prosesində insanın şüuru dəyişmiş, inkişaf etmiş, əlləri təkmilləşmişdir. Qədim alətlərə baxarkən bu alətlərin yalnız öz məzmununa və təyinatına görə yox, eyni zamanda səmərəli formasına görə ilkin əşyalardan xeyli fərqləndiyini, təkmilləşdirildiyini görürük və bu gün bizim dediyimiz kimi, gözəlliklərini görürük. Bu da məlumdur ki, gözəlliyə can atmaq, estetik tələbat insanlara anadangəlmə fitri istedad deyil. Bu keyfiyyət insanlarda əmək və ətraf mühitin, yaraşılıq və gözəl əşyalardan istifadə nəticəsində formalaşır. Hər bir şəxs öz əməyi vasitəsilə ətraf aləmi «gözəllik qanunauyğunluqları» çərçivəsi daxilində dəyişdirdikcə özü də mənəvi cəhətdən inkişaf edərək dəyişir.

Dizayner hər bir əşyanın layihəsini çəkərkən o, çalışır ki, əşya öz təyinatına uyğun xassələrə malik olsun və həm də xarici görkəmcə, formaca, məzmunca gözəl olsun. Estetik zövqə malik olan insanlar yaxşı tərtibata, formaya malik olan əşyanı pis tərtibatlı, zövqsüz əşyaları bir-birindən fərqləndirməyi bacarırlar. Ticarət təşkilatlarında malların alıcılara təklif olunmasında estetik xassələrin həlledici rolu vardır. Lakin estetik xassələrin çəkisi müxtəlif mallar üçün eyni olmur. Məsələn, elektrik lampalarının estetik xassələri o qədər də vacib deyil, lakin dekorativ vazaların, hədiyyə, yadigar əşyalarının, bədii təyinatlı çini məmulatlarının estetik

xassələrinin payı ümumi xassələr içərisində daha yüksəkdir. Deməli, məmulatın estetik xassələrini təhlil edərkən onun təyinatına uyğunluğunu, formasının məzmunluğunu, üsluba müvafiqliyini, kompozisiyanın bütövlüyünü, siluetini, müasir modanın istiqamətlərinə uyğunluğunu, görünən elementlərin simmetrikliliyini, məmulatın əşya yığımına uyğun gəlməsini, firma nişanlarının aydınlığını, habelə məmulatın qablaşdırılması keyfiyyəti nəzərdən keçirilib qiymətləndirilməlidir.

Uğurlu forma hər bir məmulatın, o cümlədən bədii təyinatlı malların estetik xassələri içərisində birinci dərəcəli olmaqla öz məqsədinə uyğun istifadə edilməsini təmin edir. Əgər məmulat nə məqsəd üçün istehsal edilibsə və o, özünün təyinatına, daha doğrusu, funksional xassəsinə tam cavab verirsə, deməli bu, estetik xassəyə uyğundur. Lakin bəzi məmulatlarda seçilmiş konstruktiv forma səhv seçilmişdirsə, məsələn, tozsoranın gövdəsi şar formalı maili vəziyyətdədirsə, kəmərlidirsə (çiyinə taxılmaq üçün) onda belə forma səmərəsizdir. Deməli, hazırda istehsal olunan əksəriyyət məmulatların yararlı xüsusiyyətləri yığcam formaya malik olan, sadəlilik, dekorativ əhəmiyyəti olmayan əlavə detalların yığışdırılması, texnologiyanın yeniliyi, ən yeni bəzəndirici xammal və materiallardan istifadə olunma, səliqəli rəng tərtibatının seçilməsi, habelə konstruksiyasının yığcamlığından və s. çox asılıdır.

Məmulatın forma nişanələri zəhlətökən olmamalı və müvafiq standart normalarına uyğun gəlməlidir. Eyni zamanda məmulatda öz əksini tapan forma nişanələri, məmulatın məzmununa uyğun gəlməli, konstruksiyasını tamamlamaq keyfiyyətinə malik olmalıdır. Çünki hər bir növ məmulatın hazırlanması üçün onun standart norması vardır ki, bu normalar eyni zamanda məhsulun gözəlliyini özündə əks etdirir. Belə bir misal göstərək. Otağımız müxtəlif standartlı əşyalarla doludur. Televizor, maqnitofon, elektrik lampaları, stolüstü şüşə və keramikadan istehsal edilmiş bədii təyinatlı vazalar, külqabıları və s. hamısı standart tələblərin normalarına cavab verirlər. Deməli, bütün bunlar əşya yığımının estetik tərtibatını

yaratmaqla insanın estetik zövqlərinin formalaşmasında həlledici əhəmiyyətə malikdir.

Əgər müəyyən bir əşya ən yüksək texniki göstəricilərə malik olsa və o, gözəllik qanunlarına uyğun gəlməzsə, o əşya dünya standartları səviyyəsinə cavab verə bilməz. Deməli, keyfiyyət və gözəllik bir-birindən ayrıla bilməz. Müəlliy belə bir misal çəkir. Parisdə YUNESKO-nun binasını mübahisəsiz gözəl bir tikinti hesab edir. Bu binada böyük tikinti mədəniyyəti, detalların son dərəcə diqqətlə seçilməsi və dəqiqliyi vardır. Bu binada emal edilməmiş kobud betondan divarlar vardır. Sanki betonun alınmasında ağac materiallarından taxtabənddən istifadə edilib, söküldükdən sonra betonun üzərində izlər vardır. Kobud divarlar kobud naxışlar yaratmasına baxmayaraq çox gözəl görünür və insanda estetik zövq yaradır. Divarların yenidən süvanması, mərmərlə üzlənməsi, qranitlə örtülməsi heç də tələb olunmur. Əks halda binanın kobud divarların kontrastlığı, digər səliqəli işlərin görülməsi, onun effektivliyi itə bilər və bina az gözəlliyə və aşağı arxitektura keyfiyyətinə malik olardı.

Məmulatın yaradıcısı sayılan əsl sənətkar odur ki, bütün əşyalara uşaq kimi öz fantaziyasını canlı formada istiqamətləndirmiş və saxlamış olsun. Məsələn, uşağın gözləri qarşısında sadə bir ağac daha sürətlə qaçan bir atı xatırladır, rəssam gilin bir hissəsini gələcəkdə ən gözəl heykəlin, abidənin cizgilərini görür. Lakin uşaqdan fərqli olaraq rəssam-dizayner özünü yox, eyni zamanda ətraf mühiti təsdiq edir. Bundan əlavə, rəssam-dizayner materialların çatışmamazlığını, işlərin nöqsanlarını da görməyi də bacarır. Belə halda onların yaratdıqları hər bir məmulat estetik baxımdan insan həyatının gözəlliyini təmin etmə xassələrinə malik ola bilər.

II.3. Bədii təyinatlı məmulatların keyfiyyət göstəricilərinin təyini metodları

Əmtəəşünaslığın tədris prosesində bədii təyinatlı xalq yaradıcılığı məmulatları ayrıca bir fənn kimi tədris olunmur. Bu qrup məmulatların adları ayrı-ayrı əmtəə qruplaşmalarında çəkilir və az da olsa onlardan söhbət açılır. Lakin bu predmet texniki peşə məktəblərində, dizaynerlər hazırlayan fakültələrdə tədris olunmaqla rəssam-dizaynerlərin hazırlanmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Bəzi ədəbiyyat mənbələrinə görə bədii təyinatlı məmulatları aşağıdakı kimi 15 mal qrupuna ayırırlar: ağac materiallarından olan, lakin örtüyə malik rəsmlər, sümük və buynuzdan olan, daş materiallarından, metaldan, keramikadan, şüşədən, gön və xəzdən, tikmə məmulatları, parça üzərində rəsm çəkməklə olan məmulatlar, şəbəkəli toxunma ilə hazırlanan məmulatlar, trikotaj məmulatları, əllə hörülməli məmulatlar, xalça və xalça məmulatları, hədiyyə-yadigar təyinatlı bədii məmulatlar.

Eyni zamanda bədii təyinatlı məmulatlar içərisində zərgərlik məmulatları ayrıca bir qrup təşkil etməklə, mədəni-məişət mallarının tədrisində onlar haqqında ətraflı məlumatlar verilir. Hər bir qrup məmulatların keyfiyyətinə qarşı müxtəlif tələblər qoyulur. Bütün bunlar haqqında işin bu fəslində bir qədər ətraflı söhbət açılır.

Ağacdən hazırlanan məmulatlar xalq yaradıcılığı sənəti içərisində daha üstün yer tutur. Bu əşyalar həm məişətdə və həm də bəzi insan və digər heyvanat aləminin büstlərinin yaradıcılıq məhsullarından sayılır. Ağac materiallarından hazırlanan bədii təyinatlı məmulatlar ilk baxışdan nümunə-etalonun, daha doğrusu əşya üzrə tərtib olunan sənədlərin tələblərinə cavab verməlidir. Bunların hazırlanmasında tətbiq olunan ağac cinsləri, fiziki-mexaniki xassələri standart və texniki şərtlərdə göstərilən normalara uyğun olmalıdır.

Ağacdən olan məmulatların hazırlanmasında xammalda çürümə, çatlama, qurd yeməsi izləri, bütöv göyermə və qırmızılaşma, kobud düyünləşmə kimi

xarakterik nöqsanlara yol verilməməlidir. Ağac materiallarının tərkibində olan rütubətin standart normalarına cavab verməsi çox vacibdir. Belə ki, məmulat üçün tətbiq edilən ağacın tərkibində rütubət 8-12%-dən çox olmamalıdır. Çünki bu göstərilən normadan aşağı və çox rütubətin olması məmulatın keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir. Əgər xammalın tərkibində rütubət normadan çox olarsa, o, çürüməyə meyillidir, hissələrinin ölçüləri dəyişər, örtük təbəqəsi pozular, əyilməyə və digər deformasiyalara məruz qala bilər. Eyni ilə rütubətin normadan az olması da məmulatın fiziki-mexaniki xassələrinə zərər yetirə bilər. Məmulatın səthi hamar olmalı, girintili-çixıntılı tilişkələr, ilişmələr, çatlar, qopmalar olmamalıdır. Birləşdirilən hissələr möhkəm və sıx işlənilməlidir. Əgər məmulatda yivli bəzək işləri görülmüşdürsə, yonulduqdan sonra hamarlanmalı, kənar qatışıqların olması, ərp izlərinin və keyfiyyətə mənfi təsir göstərən nöqsanların olmasına yol verilməməlidir. Məmulatın laklanması, boyadılması, cilalanması ərəfəsində lakın və boyağın axmasına yol verilməməlidir. Bütün detallar dişli açma bərkidilməsi ilə möhkəm birləşdirilməli, mix, vint, yapışqanla səliqəli bərkidilməlidir. Əgər məmulat qapaqlı və açılan konstruksiyalıdırsa, qapağı asanlıqla açılıb-örtülən olmalıdır. Dayacaq hissələri səliqəli emal edilməli və dayandıqları yerdə etibarlı durmalıdır.

Ağacdən hazırlanan bədii təyinatlı məmulatlar keyfiyyət göstəricilərinə görə ancaq birinci sortda buraxılır. Bu sorta daxil olan bədii təyinatlı məmulatlar təsdiq edilmiş nümunə-etalonun tələblərinə tam cavab verməlidir. Lakin bununla yanaşı müvafiq standartlar üzrə məmulatlarda bəzi nöqsanların baş verməsinə də icazə verilir ki, keyfiyyət ekspertizası keçirilərkən bu nöqsanlar nəzərə alınmalıdır. Belə nöqsanlara misal olaraq dişli birləşmələrdə 0,5 mm-dən çox olmamasına, faner örtüyünün 1 mm-dən çəpəliyinə, ölçülərinin ± 5 mm kənarlaşmadan çox olmasına yol verilməməlidir. Ağacdən olan məmulatların təhlükəsizliyi də əsas tələblərdəndir.

Laklanmış bədii təyinatlı məmulatlar papye-şaşadan, bəzən ağacdən və metaldən hazırlanmaqla, dekorativ yararlı məişət əşyalarıdır ki, bunların səthi lakla

örtülür və yaxud da şəkillərlə bəzədilir. Lak örtüklü bədii təyinatlı məmulatların istehsal texnologiyası uzun vaxt və əmək sərfi tələb edir. Laklanmış bədii təyinatlı məmulatlar məişətdə faydalı əşyalar, dekorativ xarakterli və hədiyyə məmulatları sırasına aiddir.

Laklanmış bədii təsvirli məmulatlar keyfiyyət səviyyəsinə, məzmununa, bəzəndirilməsinə görə ilkin mümunəyə tam cavab verməli və standart normalarından kənara çıxmamalıdır. Bunların hazırlanmasında əsasən ağac lifli və metallardan istifadə edildiyi üçün lakla örtülmüş və bədii məzmunlu məmulatlar eyni ilə ağacdən və metaldən olan bədii təyinatlı məmulatların keyfiyyətinə qarşı qoyulan tələblərdə olduğu kimidir. Lakin laklanmış və nəqqaşlıq işləri ilə hazırlanan bədii əşyalar üçün əlavə keyfiyyət tələbləri də qoyulur. Belə ki, papyemaşədən olan bədii məzmunlu əşyalarda boyaqdan çox cüzi olsa da axıdılma izlərinin baş verməsinə, tutqun ləkələrin olmasına yol verilməməlidir.

Nəqqaşlıq bəzəkləri dəqiq, aydın, başa düşülən, məzmunlu, heç bir pozulma, mənası dəyişdirilmiş hallarına yol verilməməlidir. Dəmirədən olan bədii təyinatlı məcməyilər metallara xas olan nöqsanlardan kənar olmalı, səthləri hamar, qabarma yerlərinə, mexaniki zədələnmələrə rast gəlinməməlidir. Təsdiq edilmiş nümunəyə və müvafiq standartların normalarına cavab verən məmulatlar keyfiyyət səviyyəsinə görə birinci sortda daxildir.

Sümükədən kəsilib düzəldilmə üsulu ən qədim sənətkarlıq növlərindən sayılır. Bunun tarixi eramızın X əsrinə gedib çıxır. Arxeoloji qazıntılar zamanı məlum olmuşdur ki, eramızın birinci əsrindən bu sənət növü ilk dəfə Rusiyanın Sibir ərazisində meydana gəlmişdir. Sümükədən və buynuzdan hazırlanan əşyalar sırasına dəftər-yazı ləvazimatları, karandaş qutuları, papiros qabları, külqabıları, müştüklər, qəlyanlar, pudra qabları, kağız doğramaq üçün bıçaqlar, mücrülər, iynə qutuları, kulonlar, medalyonlar, üzüklər, sırğalar, qalstuk üçün sancaqlar, düymələr, medalyonlar, heykəltəraşlıq nümunələri, breloklar, yaddaş plakatları və s. kimi məmulatlar daxildir.

Sümükdən və buynuzdan hazırlanan məmulatlar texniki çertyojların, sənədlərin, ilkin nümunələrin tələblərinə tam cavab verən olmalıdır. Bu məmulatlar təsvir olunan mövzulara uyğun gəlməli, məzmunlu və düşüncəli olmalıdır. Sümük və buynuz bərk materiallar sırasına aid olduğunu nəzərə almaqla, onlardan olan məmulatların səthinin diqqətlə cilalanması tələb olunur. Onların səthində yapışqan izləri, cızılmalar, çatlama izlərinin rast gəlməsinə qətiyyət icazə verilmir. Sümükdən və buynuzdan hazırlanan bədii təyinatlı məmulatların hissələri yapışqan, vint, simlə bərkidilməsi səliqəli və möhkəm olmalıdır. Sümükdən olanlar bir rəngdə və kənar ləkələrdən azad olmalıdır. Məsaməliliyə yol verilməməlidir. Məmulatın üzərində açılmış şəbəkə naxışları və çaxma naxışları aydın və dəqiqliklə işlənməlidir.

Keyfiyyət səviyyəsinə görə sümükdən və buynuzdan hazırlanan bədii təyinatlı məmulatlar yalnız I sortda buraxılır. Bu sorta aid olan məmulatlar keyfiyyətinə görə etalon-nümunələrə, standart və digər sənədlərin normalarına uyğun gəlməlidir. Sadə sümükdən hazırlanan məmulatların I sortunda 1 mm dərinliyə qədər mövcud olan boşluqların rast gəlməsinə, bu şərtlə məmulatın xarici görkəminə və bədii keyfiyyətinə təsir etməməsinə yol verilir. Kaşalotun dışından düzəldilən I sorta daxil olan bədii məmulatlarda piydən xallıq izləri olmamalı və məmulatın bədii keyfiyyətini aşağı salmamalıdır. Buynuzdan hazırlanan məmulatlar keyfiyyət göstəricilərinə görə I və II sortlarda ticarətə daxil olur.

Daşdan kəsib doğramaq üsulu ən qədim xalq yaradıcılığı sənətidir. Hələ qədim zamanlarda metal barədə insanların təsəvvürləri belə yox idi və öz tələblərini ödəmək məqsədilə daşlardan müəyyən əşyalar hazırlamaq bacarıqlarına malik olmuşlar. Daşdan hazırlanan məmulatlar sırasına faydalı əşyalardan tualet ləvazimatları, papiros dəstləri, dekorativ və hədiyyə məmulatları aiddir. Bu qrup məmulatlar da digər bədii təyinatlı əşyalarda olduğu kimi, təsdiq edilmiş nümunələrə və texniki çertyojlara uyğun istehsal edilməlidir.

Daşdan olan məmulatlar xarici görkəmcə diqqətlə cilalanmalı, ideal təmizliyə malik olmalıdır. Oturacaq və daxili səthləri saya və hamarlanmalı,

alətlərdən iz qalmamalıdır. Daşdan hazırlanan məmulatların üzərində açılmış bəzək izləri dəqiq, aydın və texniki nöqtəyi-nəzərdən yaxşı işlənilməlidir. Yığılmış hissələr məmulatın gövdəsinə düzgün oturmalı, boşluqlara yol verilməməlidir. Daşdan hazırlanan bədii təyinatlı məmulatların I sortunda bəzi kənarlaşmaya yol verilə bilər. Buraya məmulatın üz səthində kontrastlı damarların olması, 100 sm² sahədə boşluğun 2 mm²-dən çox olmaması, ikitərəfli çatlamaların 15%-dən çox olmaması. Bütün bu göstərilən kənarlaşmalar sənədlər üzrə normalaşdırılmaqla, məmulatın xarici görünüşünə, davamlılığına, estetik tərtibatına xələl gətirməməlidir.

Bədii təyinatlı məmulatlar içərisində müxtəlif növ metallardan və onların ərintilərindən istehsal olunan məmulatlar xüsusilik təşkil edir. Bu qrup məmulatlar sırasına dekorativ-tətbiqi incəsənət əsərləri aiddir ki, bunlar məişətdə və bəzək işlərində geniş istifadə olunur. Metaldan hazırlanan bədii təyinatlı məmulatlar təsdiq edilmiş çertyoja, formaya, konstruksiyaya, material tərkibinə, habelə standart və etalon-nümunələrə müvafiq şərtlər daxilindəki tələblərə cavab verməlidir.

Metaldan olan bədii təyinatlı məmulatların keyfiyyətinə qarşı çox ciddi tələblər qoyulur. Bunların səthində cızılma, kəskin iti küncələrin olmasına, paslanma izlərinə, habelə digər nöqsanların rast gəlməsinə normativ-texniki sənədlərdə yol verilmir. Ştapmlanmış, döyülmüş, filiqrən və oyma yolu ilə salınan naxışlar relyef və dəqiq olmalıdır.

Məmulat əgər bir neçə detallardan yığılıbsa, bunların birləşdirilməsi möhkəm olmalıdır. Əgər detalları lehirlənmə üsulu ilə işlənibsə, diqqətlə təmizlənməli, lehim yerlərində məsaməlilik olmamalıdır. Məmulatın qıfılları və həncamaları etibarlı işlənməli, asanlıqla açılıb bağlanmalıdır. Məmulatın konstruksiyası elə işlənməlidir ki, öz-özünə açılmamalıdır. Hərəkət edən detalların həncamaları yumşaq və səssiz olmalıdır.

Metaldan olan məmulatların əksəriyyətinin xarici səthi emal boyaqla örtülüdür. Bu baxımdan emal təbəqəsi məmulata möhkəm yapışmalı, zədəsiz

olmalıdır. Əgər məmulatın üzərində qara rəngli döyülməklə dərin naxış izləri varsa, bu yerlər emalla diqqətlə doldurulmalıdır, oyma izlərinin dərinliyi emal təbəqəsinin davamlılığını təmin etməlidir. Tökmə üsulu ilə hazırlanmış məmulatların xarici səthində 4 sm^2 sahədə 4-5 ədəd məsamələrə yol verilə bilər. Metaldan hazırlanan bədii əşyaların səthinin emalına gəldikdə cilalanması təmiz, səliqəli, tutqunlaşdırılması bərabər, gözə xoş təsir bağışlayan məxməri tərtibatlı olmalı, cilalanması tam şəfəqlənənə qədər olmalıdır.

Metaldan olan məmulatlar keyfiyyətinə görə I və II sortlarda ticarətə daxil olur. Təsdiq edilmiş normativ-texniki sənədlərin normasına cavab verən məmulatlar I sortda daxil edilir. II sortda daxil olan bədii məmulatların materialının xarici səthində az hiss edilən nöqsanlardan olan emal və örtük nöqsanlarına yol verilə bilər. Metal nöqsanlardan çökək izləri 1 mm^2 -də 2 ədəddən çox olmamaqla, xırda cızılma izləri eni 0,2 mm-dən çox olmamaq şərti ilə 2 mm uzunluğunda 2 ədəddən çox olmaması hallarına yol verilə bilər. Məmulatların örtük təbəqəsində, xüsusilə anodlaşdırılmış alüminiumdan olan məmulatlarda gözlə görünməyən kontakt və dalğavarilik və digər az əhəmiyyətli məmulatın xarici görkəminə xələl gətirməyən nöqsanlara yol verilir.

Keramikadan məmulat istehsalı çox qədimlərə gedib çıxır. Aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı əldə olunan keramika nümunələri sübut edir ki, bu əşyaların eramızdan əvvəl 15 min illik tarixi vardır.

Hal-hazırda çinidən, kaşidan, mayolikadan ən qiymətli məişət və bədii təyinatlı məmulatlar hazırlanır. İstehlakçıların bu qrup mallara qarşı xüsusi tələbatı vardır. Ona görə də istehsalçılar qarşısında vacib tələblər durur. Həm funksional, həm ergonomik, həm estetik və həm də etibarlılıq tələbləri bu qrup mallar üçün çox ciddi surətdə nəzərə alınır. Ona görə də çini və kaşı məmulatlarının keyfiyyət səviyyəsi onların ararlı xassələrinə görə müəyyən edidir. Bədii təyinatlı keramika məmulatlarının keyfiyyət göstəriciləri əsasən funksional və estetik xassələrinə görə qiymətləndirilir. Bu xassələri sosioloji, ekspert üsulları ilə qiymətləndirilməsinə daha ciddi fikir verilir.

Hər bir növ keramikadan olan əşyalar ilk növbədə etalon nümunəsinə, normativ-texniki sənədlərin tələblərinə cavab verməlidir. Hətta yeri gəldikdə laboratoriya təhlillərinin nəticələrindən də istifadə etməklə, bunların bədii-estetik xassələrini qiymətləndirmək olur.

Bədii təyinatlı keramika məmulatları düzgün formaya malik olmaqla, şirələndikdə məmulatın səthi bütöv şirələnməli, şirənin axmasına, məsaməliliyinə yol verilməməlidir. Hər bir məmulat özünün konstruksiyasına uyğun olmalıdır. Əgər məmulat qapaqlıdırsa, qapağı asanlıqla açılıb örtülməli, dəstəklidirsə tutulub götürülməsi rahat olmalı, bəzəyi məzmunlu, başa düşülən xarakterə malik olmalıdır. Oturacağı ideal səviyyədə işlənilməli, müstəvi üzərində şaquli istiqamətdə düz durmalı, ləngər verməməli, onun daxili səthi diqqətlə cilalanmalı və ayaqları səliqəli işlənəməlidir.

Bədii təyinatlı keramika məmulatında bəzəndirilmə nöqsanlarına qətiyyət yol verilməməlidir. Məmulatda xallılıq, deformasiya, cadarlılıq, zibillilik, yanıq izləri, keçəllik, oyuc və s. kimi nöqsanlar norma daxilində rast gələ bilər. Çini məmulatları I, II və III sortlarda buraxılır. Çini məmulatlarının keyfiyyəti balla qiymətləndirilir.

Azərbaycanda aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan əşyalar göstərir ki, qədim Albaniyada şüşədən müxtəlif növ məmulatlar hazırlanmışdır. Bunlar əsasən bədii-dekorativ təyinatlı məmulatlardır. Hal-hazırda Bakı şəhərində Azərbaycan Tarixi muzeyində qadınlar üçün müxtəlif rənglərdə olan bəzək əşyalarının kolleksiyası saxlanılır [35].

Şüşədən olan bədii təyinatlı malların keyfiyyətinə çox ciddi tələblər qoyulur. Birinci növbədə, şüşədən olan bədii təyinatlı məmulatlar bədii şura tərəfindən təsdiq edilmiş nümunələrə tam uyğun gəlməlidir. Məmulat qoyulduğu yerdə etibarlı durmalı, forması düzgün, cəlbedici və mənalı olmalıdır. Məmulatın daxili səthi, oturacağı səliqəli işlənilməli, qrafinlərin oturacağı və dəstəyi düzgün olmalı, yellənməyə şərait yaratmamalıdır. Qrafinlərin dəstəyi onun gövdəsinə simmetrik oturdurmalı, səliqəli cilalanmalıdır. Üzərində naxış həkk edilmiş məmulatların

xarici səthi məxmərəoxşar, bərabər səviyyəli, cilalanmış yerlər son həddə qədər pardaxlanmalı və şəfəqləndirilməlidir. Rəngsiz şüşədən olanlar şəfəqli və maksimum səviyyədə rəngsiz kimi görünüşə malik olmalıdır. Şüşədən olan bədii təyinatlı məmulatlar keyfiyyət səviyyəsinə görə I və II sortda buraxılır. Məmulatın sortu qüvvədə olan standart və texniki şərtlərinin normalarından kənarlaşmamalıdır.

Bir qrup bədii təyinatlı məmulatlar təbii gön yarımfabrikatlarından, o cümlədən südəmər buzov dərisindən, keçi, qoyun, kərtənkələ, suiti dərilərinin müxtəlif üsullarla aşılmasından hazırlanır. Təbii göndən istehsal olunan bütün növ bədii məmulatlar aşağıda göstərilən bütün ümumi tələblərə cavab verməlidir: dözümlü, yüngül, düzgün formalı, gözəl xarici görkəmə cavab verməlidir. Bu məmulatların hazırlanmasında istifadə olunan gön materialları elastiki, bərabər səviyyədə rənglənmiş, büzüşməmiş, qatsız, üz səthi təmiz və dəqiq təbii naxışlı, tətbiq edilən tikiş sırıqları lazımi səviyyədə sdartılmış, tikiş addımları pozulmamış, ilgək salınmasına yol verilməyən, sapının qırılması, deşik açılması və s. hallarına rast gəlinməməlidir.

Keyfiyyət səviyyəsinə görə təbii göndən istehsal olunan bədii əşyalar I və II sortda buraxılır. Məmulatın sortlara ayrılması keyfiyyətə yoxlanan zaman aşkar olunan nöqsanların texniki şərtlərdə göstərilən normaların səviyyəsinə görə aparılır. Müvəqqəti texniki şərtlərdə məmulatın nöqsanlara görə qiymətləndirilməsi üzrə cədvəl verilmişdir və hər bir sort üçün məmulatın hansı yerlərində hansı nöqsandan neçə ədəd rast gəlməsinə icazə verilməsi qeyd edilir.

Üzərində tikiş üsulu ilə naxış salınan bədii təyinatlı məmulatlar hər bir xalqın özünün milli xüsusiyyətlərinə müvafiq qaydada hazırlanır. Bu məqsədlə müxtəlif növ parçalardan, o cümlədən pambıq, kətan, ipək, yun, lavsan və digər qarışıq lifli parçalardan istifadə edilir. Bu qrup məmulatlar utilitar təyinatlı, dekorativ xarakterli və hədiyyə məqsədləri üçün istehsal olunur. Üzərində sırıq və ya tikmə yolu ilə hazırlanan bədii məmulatlar texniki şərtlərin normalarına müvafiq olmaqla ilkin modelə tam uyğun gəlməlidir. Bu qrup məmulatlarda ən çox

xarici görünüşünə mənfi təsir göstərən nöqsanların yaranmasına yol verməməkdən ibarətdir. Belə ki, məmulat ütülənərkən materialın qorsalanması və iynə vasitəsilə tikilərkən doqranmasına yol verilməməli, boyağının normadan aşağı davamlılığa malik olmaması, ayrı-ayrı yerlərində rəng solğunluğuna rast gəlinməməsi, eyni rəngli saplardan naxışların və ya tikiş sırıqlarının salınması, şəbəkələrin salınması zamanı tikiş xətlərinin altında astarlığın olmaması, naxışların salınmasında səhvlərin baş verməməsi, simmetrikiyin pozulmaması və s. kimi nöqsanlar rast gəlinməməlidir.

Keyfiyyət səviyyəsinə görə tikişvurma üsulu ilə hazırlanan bədii təyinatlı məmulatlar I və II sorta ayrılır. Geyim, dəyişək və digər bu qrupa aid olan məmulatların sortlaşdırılmasına dair daha ciddi tələblər qoyulur. Lakin yeməxana və yataq dəsti və digər məmulatlar üçün ciddi sortlaşdırma o qədər də tələb olunmur. Dəst halında olan məmulatlar sortlaşdırılarkən hansı əşyada nöqsan varsa, ona görə sort müəyyən edilir.

Parça üzərində rəsm çəkməklə bədii təyinatlı məmulatlar hızırkı şəraitdə ən çox yayılan məmulatlar sırasına aiddir. Dekorativ-tətbiqi incəsənətin məhsulu sayılan parça üzərində rəsm işləri ilə bəzədilmiş məmulatlar əsasən əq üsulu ilə istehsal olunur. Bunlardan ən qədim növləri parça üzərində basma naxışlama üsulu alınan məmulatların milli xüsusiyyətləri də vardır. O cümlədən Azərbaycan xalqının ən geniş yayılmış baş örtükləri içərisində qədim Şəki İpək kombinatında toxunan və kənarlarında buta simvolik naxışlama bu sənətin qədimliyindən xəbər verir.

Ən qədim basma naxışlı parça üzərində naxışlı məmulatlar Misir sənətkarlarının əl işlərindəndir. Parça üzərində rəsm işləri ilə bəzədilmiş məmulatlar fiziki-mexaniki və kimyəvi göstəricilərinə görə təsdiq edilmiş nümunə-etalonun tələblərinə və müvafiq standart-texniki şərtlərin normalarına cavab verməlidir. Bu sənədlərin qoyduğu normalara görə məmulatın üzərində iri (görünən) nöqsanların olmasına, xarici görkəminə mənfi təsir göstərə bilən

rəsmlərin pozulmasına, boyağının sabitliyinə və s. kimi mənfi təsir göstərən nöqsanlara yol verilmir.

Keyfiyyət göstəricilərinə görə parça üzərində rəsmlə bəzəndirilən bədii təyinatlı məmulatlar I, II və III sortlarda ticarətə daxil olur. Məmulatın sortunun təyin olunması zamanı əsasən parça nöqsanları və rəsm işlərinin nöqsanları əldə əsas götürülür.

Əl üsulu ilə şəbəkəli toxunuşlu xalq yaradıcılığı bədii təyinatlı məmulatlar da ən qədim dekorativ-tətbiqi incəsənət nümunələrindəndir. İndinin özündə də bu sənətkarlıq işlərinin təkmilləşdirilməsinə daha çox fikir verilməkdədir. Bunların sırasına süfrələr, stolüstüləri, əl-üz dəsmallarını və s. aid etmək olar. Bu qrup məmulatlar təsdiq edilmiş nümunə-etalonlara və texniki şərtlərin normalarına uyğun olmalıdır. Məmulatlarda yaradılan naxışlar dəqiq və aydın olmalıdır, təhrif olunan naxışların yaranmasına icazə verilməməlidir. Boyağı sabit və dayanıqlı olmalıdır. I və II sortda istehsal edilir.

Tiftikli ipliklərdən hörmə yolu ilə istehsal olunan bədii təyinatlı məmulatlar da normaların tələblərinə cavab verməlidir. Bu qrup məmulatlara misal olaraq xalis, yarımıyun və keçi yunundan ayrılmış ipliklərdən əl üsulu ilə hörülən dəsmalları, baş örtüklərini, şapkaları, cemperləri, əlcək və papaq dəstlərini, şərfləri, təkbarmaq əlcəkləri və s. göstərmək olar. Bu sənət əsəri, demək olar ki, bütün xalqların öz milli adət-ənənələrinə məxsus olmaqla çox müxtəlifdir.

Bədii təyinatlı hörmə üsulu ilə istehsal olunan məmulatların da keyfiyyətinə qarşı xüsusi tələblər qoyulur. İstifadə olunan ipliklər fiziki-mexaniki xassələrinə, boyağının sabitliyinə görə qüvvədə olan standart və texniki şərtlərin tələblərinə uyğun olmalıdır. Nümunə-etalona, xarici görünüşünə, fasonuna görə təsdiq edilmiş normalardan kənarlaşmamalıdır. Məmulatın sortu onun xarici görünüşünə və ölçülərinə görə təyin edilir. Məmulatda xətti ölçülər üzrə yol verilə bilən nöqsanlar standart və texniki şərtlərdə hər bir sort üçün müəyyən edilmişdir ki, hazır məmulat bu normalardan kənara çıxmamalıdır. Əllə hörülən bədii təyinatlı məmulatlar I və II sortlarda buraxılır.

Məişət təyinətli dekorativ-tətbiqi incəsənət məhsullarından biri, bəlkə də ən dəyərlisi xalça və xalı məmulatlarıdır. Xalça dedikdə lifli materiallardan istehsal edilən, bəzəkli, naxışlı, müxtəlif ornamentli toxuculuq nümunələridir. Xalça, bir tərəfdən məişətin bəzədilməsi üçün, digər tərəfdən isə istiləşdirici kimi tətbiq edilir. Əllə toxunan xalçaların qədim tarixi vardır və hər bir xalqın özünəməxsus milli ornamentli xalçaları vardır. Xalçaçılıq sənəti Rusiyada, Asiyada, Çində, o cümlədən Zaqafqaziyada Azərbaycanda ən qədim sənət əsəridir. Bunların istehsalında müxtəlif növ lifli materiallardan hazırlanmış, o cümlədən yun, pambıq, kətan, viskoz, misliamonyak, kapron, lavsan, nitron, anid və s. liflərin qarışığı ilə hazırlanan xalis və qarışıqlı iplik və saplardan istifadə edilir.

Keyfiyyətinə görə xalça və xalı məmulatları qüvvədə olan standart və texniki şərtlərin, habelə təsdiq edilmiş stalon-nümunələrin ornamentlərinə uyğun gəlməsi tələb olunur. Xalça mallarının keyfiyyət göstəriciləri onun xarici görünüşünə və fiziki-mexaniki xassələrinə görə qiymətləndirilərək I, II və III sorta ayrılır. Hər bir nöqsan ayrı-ayrılıqda ball sistemi ilə qiymətləndirilir və yekun bala görə məmulatların hansı sorta daxil edilməsi təyin olunur.

Hədiyyələr mənəvi cəhətdən qiymətləndirilmədə əsas yerlərdən birini tutur. Hədiyyə məqsədli əşyalar sırasına yaddaş, hədiyyə, oyuncaq, medalyon və s. kimi əşyalar aiddir. Bu məmulatların hazırlanmasında müxtəlif materiallardan, o cümlədən, metaldan, ağacdən, sümükdən, buynuzdan, daşdan, kəhrəbadan, parçadan, göndən, xəzdən, plastik kütlədən və s. istifadə olunur. Hər bir növ hədiyyə və yadigar təyinətli bədii məmulatlar təsdiq edilmiş etalon-nümunə və qüvvədə olan normativ-texniki sənədlərin tələblərinə cavab verməlidir.

III FƏSİL. BƏDİİ TƏYİNATLI MƏMULATLARIN KEYFİYYƏTİNİN EKSPERTİZASI

III.1. Ağacdən və metaldən olan bədii təyinatlı məmulatların keyfiyyətinin ekspertizası

Ağac materialı təbii mənşəli lifli materiallar sırasına aid olmaqla, müxtəlif xalq yaradıcılığı məmulatlarının istehsalında istifadə olunan material sayılır. Hələ Rusiyada IX-X əsrlərdə ağacdən hazırlanmış bədii tərtibatlı insan heykəllərinin olması məlumdur. Azərbaycan xalqının milli musiqi alətlərindən «Dədə Qorqud» əsərində qopuz, zurna, ney və s. kimi alətlərin ağac materiallarından hazırlanması, XIV-XV əsrlərdə yaranmış şifahi xalq yaradıcılığının bir növü sayılan aşığı sənətinin ilkin nümayəndəsi olan Qurbaninin sazı da bu deyilənlərə sübutdur. Yer üzünün meşə zolağının ayrı-ayrı ərazilərdə mövcudluğu bu materialdan uzun illər ərzində bu və ya digər sahələrdə, o cümlədən tikintidə, məişət əşyalarının, qab-qacaqların, mebellərin, eyni zamanda bacarıqlı sənətkarlar tərəfindən müxtəlif bədii əsərlər yaradılmasına imkan vermişdir.

Ağac materialından xalq yaradıcılığı sənət nümunələrinin hazırlanması sənətkarların bacarıq və ustalığı qabiliyyətinin nəticəsi olmaqla yanaşı, həm də ağacın gözəlliyini, plastiki xassələrini, bəzəndirilməsinə layiq olmasını da üzə çıxarmasına şərait yaratmışdır. Hal-hazırda ağac materiallarından bədii təyinatlı məmulatlar hazırlanmasında respublikamızda müxtəlif fabriklər, sexlər, emalatxanalar mövcuddur. Bu əşyaların istehsalında bacarıqlı və təcrübəli, öz sənətinin vurğunu olan ustalar çalışırlar. Bu qrup məmulatların hazırlanmasında toka və ya kəsib-doğrama proseslərini yerinə yetirən dəzgahlardan, bıçaqlardan, isgənələrdən və digər sadə əşyalardan istifadə olunur. Bütün bunlardan sonra məmulatlar cilalanır, pardaxlanır, lakla örtülür, bəziləri boyadılır. Əksəriyyət sənətkarlar bu əşyaların boyadılması zamanı yağlı laklardan, anilin, quş boyaqlarından və yaxud nitrosellülozadan, yandırma üsulundan, çərtmə, çaxma,

müxtəlif ağac cinslərindən istifadə etməklə kombinəlaşdırılmış bəzəndirilmə üsullarından istifadə olunur.

Müxtəlif üsullarla ağac materiallarından hazırlanan bədii məmulatlar emal texnikasından, bəzəndirilməsindən, ornamentindən və digər əlamətlərindən asılı olaraq hər bir milli xalq yaradıcılığı əsərləri olmaqla özlərinəməxsus əlamətləri vardır. Məsələn, Azərbaycan xalqının özünəməxsus ağacdən istehsal olunan tarın, kamanın, sazın, zurnanın, neyin, balabanın, udun və s. kimi musiqi alətlərinin özünəməxsus milli incəsənət xüsusiyyətləri vardır. Şəki şəhərinin şəbəkə ustalarının sənət əsərləri ən xırda əşyalardan tutmuş, iri inşaat işlərinə qədər olanlar heç bir digər milli xalq yaradıcılığında yoxdur. Eyni zamanda ədəbiyyat mənbələrinə nəzər yetirdikdə görürük ki, ağac materiallarından istehsal olunan bədii əşyaların özünəməxsus milli xüsusiyyətləri mövcuddur. Bu qrup məmulatların istehsalı ilə əvvəllər artellər, sonralar isə bunların bazasında bədii məmulatlar fabrikləri adına çevrilmişdir.

Sənətkarlar dəzgahlarda yivli bəzəndirilmə və doğrama üsulları ilə müxtəlif bədii əşyalar istehsal edirlər. Bunun bir nümunəsi kimi məişətdə istifadə edilən dairəvi formalı suxari qablarını misal göstərmək olar (şəkil 1). Şəkildən göründüyü kimi, doğrama işini yerinə yetirən sənətkar relyev naxışlarını çox diqqətlə bir-birinə uyğunlaşdırmış, zəif dərinlikli naxışlarla qabın bəzəndirilməsinə nail olmuşdur. Bu qabın bəzəndirilməsi parıldayan qızılı rəngdən tutqun qəhvəyi rəng tonu ilə tamamlandırılmışdır. Bu əşyanın ən vacib bəzək xüsusiyyəti yastı relyev oyma işlərinin tətbiqi və əyilən sıx budaq və şaxələrdən təşkil olunmuş estetik baxımdan gözəl görünür.

Ağacdən sənətkarlar tərəfindən müxtəlif növ oyuncaqlar, hədiyyələr, məsələn, nərd, şahmat dəsti, heyvan və quş fiqurları, çörək doğramaq üçün lövhələr, çörək qabları, stəkan altlıqları, bəzəkli qənd qabları, qaşıqlar, salat qabları və s. kimi hədiyyə məqsədli əşyalar da istehsal edilir. Bunların əksəriyyətinin bəzəndirilməsində yandırma üsulundan istifadə edilir. 2 sayılı şəkildən göründüyü

kimi, müxtəlif formalı yadigar fincanlarının üzərində yandırmaqla müxtəlif süjetli bəzəndirilmə tətbiq edilmişdir.

Son zamanlar ağacdan qızıl suyu ilə örtülmüş incəsənət əsərləri yaradılmağa başlanmışdır. Xüsusilə, hazırda Rusiyada Qorki vilayətində bu sənət əsərlərinin hazırlanması məqsədilə xüsusi ixtisaslaşdırılmış fabrik məşğul olur. Vaxtilə bu vilayətin tacirləri ağacdan istehsal edilən qızıl suyu ilə emal edilmiş məmulatları Rusiyadan kənar ticarət müəssisələrinə çıxarmaqla, ağacdan olan qab-qacaqların sərgisini və satışını təşkil etmişlər. Əvvəllər bu vilayətin sənətkarları qızıla qənaət etmək məqsədilə qızıldan istifadə etmədən ona bənzər boyaqlardan istifadə etmişlər.

Bədii təyinatlı ağac materiallarından məişət məmulatlarının bəzəndirilməsində gümüş əvəzinə qalaydan da istifadə etmişlər. Bunun üçün xüsusi bədii məktəblər yaradılmış və gənclərin bu sənəti dərinlən öyrənməsinə şərait yaradılmışdır. Hal-hazırda respublikamızda bir neçə litseylər vardır ki, bu məktəblərdə dekorativ-tətbiqi incəsənətin sirlərini onlara öyrədirlər və şagirdlər də özlərinin işlərini sərgilərdə nümayiş etdirirlər.

Qızıldan istifadə etmədən onun rənginə oxşar boyağın alınmasının xüsusi texnologiyası vardır. Ağacdan hazırlanmış əşya əvvəlcə gil, yağ və alüminium ovuntusunun qarışığından alınan məhlul iştirakı ilə örtülür. Belə səthə hər hansı bir şəkil çox yaxşı yapışmaqla metaloxşar parlaqlığa malik olur. Rəssam məmulatı ornamentlə bəzədikdən sonra onun üzərini lakla örtür və sonra isə məmulat peçdə tavlşdırılır. Yüksək temperaturun təsiri altında lak təbəqəsi tutqunlaşır və xoşagələ kəhrəba (sədəf) rənginin çalarlığı alınır və qızılı rəngə oxşarlıq əmələ gəlir. Qızılın çalarlığı altında ornamentin silueti qara və rəngli fonda görünür və ona gözəllik verir. Bunu əyani surətdə ağacdan hazırlanan suxari qablarının və qaşıqların timsalında aydın görmək olar (şəkil 3). Bəzi ağac emalı zavodlarının bədii sexlərində ağacdan rəssamlıq üsulları ilə bəzədilmiş yadigar və hədiyyə məmulatları hazırlanır. Bunların emalında çaxma üsulundan istifadə etməklə bədii cəhətdən gözəl əşyalar hazırlanır. Bunlara misal olaraq divarın, tavanın naxış və ya

şəkillə bəzədilmiş səthi və yaxud kətan parça üzərində çəkilmiş böyük şəkillər panao adını daşıyan əsərlər aiddir. Eyni zamanda ağacdən rəssamlıq üsulu ilə bəzədilmiş mətbəx taxtalarını, divardan asılan bəzək əşyaları da bu qrup bədii məmulatlar sırasına aid etmək olar.

Respublikamızda bir vaxtlar oyuncaq fabrik fəaliyyət göstərirdi. İndi bəzi kiçik sexlər vardır ki, bunlar bir neçə növ ağac materiallarında uşaq oyuncaqları istehsal edir.

Metaldan hazırlanan bədii təyinatlı məmulatlar dekorativ-tətbiqi incəsənətin məhsulları olmaqla, həm məişət və həm də bəzək məqsədli məmulatlar sayılır. Metaldan olan incəsənət nümunələri ən qədim sənət əsərlərindəndir. Aparılan qazıntılar zamanı tapılan metal əşyaları hələ eramızdan əvvəlki dövrlərə təsadüf edir. Digər xalqlarda olduğu kimi, dekorativ-tətbiqi incəsənət əsərləri çox qədimlərdə dəmirdən, sonralar tuncdan və misdən istehsal edilmişdir. Bu sənət növü həmişə qabaqcıl yerlərdən birini tutmuş və hal-hazırda davam etdirilməkdədir. Bunun üçün sənətkarlar ilk olaraq əridilmiş metaldan tökmə üsulundan, emallama texnikası, qara rəngli naxışlama üsullarından istifadə etmişlər.

Metaldan istehsal olunan bədii təyinatlı məmulatların istehsalının özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Bunun üçün əvvəlcə metaldan məmulatın forması hazırlanır, emal edilir və bəzəndirilir. Metaldan hazırlanan məmulatların formaya salınmasının müxtəlif üsulları vardır ki, buraya tökmə, təzyiqləmə, əymə, döymə, ştamplama, doğrama və s. üsullar aid edilir.

Tökmə üsulu ilə istehsal olunan bədii əşyaların özünəməxsus ornament və bəzəyi vardır ki, bunun da bir neçə bədii tökmə üsulları mövcuddur. Məmulatın bir və ya ikitərəfli torpaq qəliblərindən istifadə etməklə formaya salma, bütün torpaq qəliblərində tökməklə formaya salma və sonradan əridilməklə orijinal bədii əşyaların alınması üsulu və s.

Təzyiqlə mis ərintisindən və digər materiallardan dartıb uzatmaqla, əymə, məftil çəkmə, ştamplama, döyüb yayma üsulları ilə bədii əşyalar hazırlanır. Misdən

bədii əşyaların hazırlanması bizim ölkəmizdə daha geniş yayılmışdır. Ən çox döymə üsulundan, çekankadan, əymə üsullarından istifadə edilir. Bu sənətkarlar ata və babalarından qalmış bu sənəti davam etdirir və cavan nəslə ötürürlər.

Bədii təyinatlı məmulatların hazırlanmasında ən maraqlı üsul filiqrandır, lakin daha çox əmək sərf edən üsul olmaqla çox gözəl ajurlu əşyalar istehsal edilir. Bunun üçün hamar və yaxud da kələ-kötürlü (buruqlu) məftillərdən istifadə edilir. Bu məqsədlə mis, gümüş, az hallarda isə qızıl tətbiq olunur. Əvvəlcə müəyyən mövzuya həsr edilmiş etalona uyğun olaraq məftillər xırda-xırda doğranaraq lehimplənməklə bir-birinə birləşdirilir, sonra doğranmış xırda məftillər metal lövhə üzərində xüsusi təyinatlı tutacaqla naxış yığılır və onu ərinti ovuntusuna tökürlər. Daha sonra hazırlanmış məmulat lazımi temperatura çatana qədər qızdırılır ki, məmulatın elementləri ərinti ilə birləşdirilmiş olsun. Şəbəkəli filiqran sənətkarın özünün fantaziyasına uyğun olaraq meyvə vazları, konfet qabları, suxari qabları, stəkan altlıqları, bəzək sancaqları, qalstuk sancaqları, qol düymələri və s. kimi məmulatları hazırlanır. Bəzən şəbəkəli filiqranı ayrı-ayrı elementlərin ancaq lehimplənməsi ilə əldə edirlər. Eyni zamanda metaldan olan şəbəkəli əşyalara qopatmaq yolu ilə rəlyef naxışlar verilir.

Bədii təyinatlı məmulatların bəzəndirilməsində tavlama, termiki emaldan, cilalanmadan və s. istifadə edilir. Bədii əşyaların arayaşlandırılmasında əsas məqsəd məmulatın gigiyenik xassələrinin yaxşılaşdırılması, paslanmadan qorunması, habelə ən əsası isə məmulatın dekorativ xassəsini yüksəltməkdən ibarətdir.

Metaldan hazırlanan bədii təyinatlı məmulatların gigiyenik xassələrini və paslanmaya qarşı davamlılığının artırılması məqsədilə cilalanmadan, boyadılmadan, azotlaşdırmadan, xromla örtülmədən, mislənmədən, laklanmadan, qara rəngə salınmadan və qızıl suyuna salınma əməliyyatlarından istifadə edilməklə məmulata gözəl xarici görünüş verilir.

Məmulatın diqqətlə cilalanmasının həlledici əhəmiyyəti vardır. Bunu ya əllə, yaxud da maşınla yerinə yetirirlər. Sürtücü pastalardan və dairələrdən də istifadə olunur. Məmulatın bəzəndirilməsində yağlı və emal boyalar tətbiq edilir.

Azərbaycanın müxtəlif rayonlarında fəaliyyət göstərən miskərlik sənətinin ustaları tərəfindən xalq sənətinin daha da inkişaf etdirilməsində xüsusi fəallıq göstərilir. Onlar istər döymə, istər tökmə və istərsə də digər üsullar vasitəsilə gözəl dekorativ-tətbiqi incəsənət nümunələri yaradırlar. Bunlardan qadın boyunbağlarını, bilərzikləri, tanaları və s. misal göstərmək olar.

Yuxarıda adları çəkilən ağac və metaldan olan bədii tərtibatlı məmulatların bəzilərinin sərgi və salonlarda keyfiyyəti ilə maraqlandıq və ekspert qiymətləndirilməsinə çalışdıq. Əvvəlcə bir neçə növ ağac materialından hazırlanmış məişət təyinatlı məmulatların çeşidi ilə tanış olarkən bir ekspert kimi rast gələn nöqsanlar diqqətimizdən kənar qalmadı. İlk andaməmulatın xarici görkəminə nəzxər yetirdikdə lak təbəqəsinin azacıq da olsa orijinallıqdan kənarlaşması, məmulatda budaq nöqsanlarına rast gəldi. Digər dəst halında olan mətbəx dəstində də belə nöqsanlar olduğu aşkar edildi. Lakin bu nöqsanların bəziləri həmin məmulata dair normativ-texniki sənədlərdə yol verildiyinə uyğun gəlməsi aşkarlandı.

Doğrudur, ticarətdə mövcud olan miskərlik incəsənət əşyalarında bəzi nöqsanlar barədə tam təsəvvürümüz olmasa da, xarici görünüşünə təsir edə biləcək elə bir hal olmadı. Xüsusilə misdən hazırlanan qab-qacaqlarda, döymə sənəti ilə bəzədilmiş əşyalarda, su qablarında və s. bəzək izlərində nöqsanlar aşkar edə bilmədiksə də, yekunda məmulatlar özlərinin etalon nümunə üzrə hazırlanmış normativ sənədlərdən kənarlaşmalarını müşahidə etdik.

Bədii şüşə məmulatlarında rast gələn nöqsanlar qüvvədə olan normativ sənədlərin tələblərinə əsasən qiymətləndirilir. Bu prosesdə həm orqanoleptik və həm də laboratoriya üsullardan istifadə etməklə məmulatda rast gələn xammal və emal nöqsanları, mexaniki davamlılığı termiki davamlılığı, məmulatın daxili

gərginliyi, boyağının sabitliyi, kimyəvi maddələrə qarşı dözümlülüyü və s. xassələri nəzərdən keçirilərək bal sistemi ilə aşağıdakı cədvəldə göstərilir.

Cədvəl 1.

Keyfiyyət göstəricilərinin adı	Yüksək qiymət (balla)	Attestasiyadan keçirilmiş məmulatların qiymətləri (balla)
Məmulatın növü, forma və bəzəndirilməsi	15	15-13
Məmulatın istehsalının keyfiyyəti	9	9-18
Şüşənin keyfiyyəti	6	6

Ekspertiza zamanı tədqiqatdan keçirilən şüşə məmulatlarının bədii-estetik keyfiyyəti qəbul edilmiş bu standart qiymətləndirmə ball sistemində görə qiymətləndirilir.

Bədii çini məmulatları keyfiyyətinə görə I və II sortda bölünür. Ümumiyyətlə, bədii çini məmulatlarının estetik xassələri qiymətləndirilən zaman əsas hədəf məmulatların dekorativliyinə yönəldilir. Burada əsasən məmulatda istifadə olunan naxışların və rənglərin keyfiyyəti, forması, emalının keyfiyyəti, işıq keçirməsi kimi vacib xassələr nəzərdən keçirilərək 40 ballıq sistemlə qiymətləndirilmişdir. Nazik divarlı çini məmulatlarının dekorativlik qiymətləndirmədə formasına 16 ball, naxışlanmasının keyfiyyətinə 16 ball və emalının keyfiyyətinə isə 8 ball verilmişdir.

III.2. Keramika və şüşədən hazırlanan bədii təyinatlı məmulatların keyfiyyətinin ekspertizası

Elmi-texniki tərəqqinin inkişafı bədii keramika mütəxəssislərinin qarşısında çox mürəkkəb vəzifə qoyaraq bu qədim sənətin daha da canlandırılmasını tələb edir. Bütün bunların əsas məqsədi bədii çini və kaşı məmulatlarının istehsal texnologiyasını dəyişdirməyi tələb edir. Xüsusilə, qeyd etmək olar ki, keramikadan hazırlanan bədii təyinatlı məmulatların həyata keçirilməsi məqsədilə, ilk növbədə çininin və kaşının fiziki xassələrini yaxşı bilmək lazımdır. Hazırda texnikanın son nailiyyətlərindən istifadə etməklə əvvəllər qazanılmış və get-gedə yaddan çıxmış bədii forma yaradılması texnikasını yenidən bərpa etmək kimi vacib tələblər qarşıya qoyulur.

Tarixi məlumatlardan göründüyü kimi, çininin vətəni Çin dövlətidir. Lakin bu növ məmulat o demək deyildir ki, o, ayrı-ayrı adamların işidir. Buradan da belə bir fikir söyləmək olar ki, bu gözəl, yüksək tərifə layiq olan məmulatların müəllifləri uzun illər nəsildən-nəslə ötürülmüş keramika ustalarıdır.

Çin keramika sənətkarları çini məmulatları istehsal edərkən özlərinin tətbiq etdikləri texnologiyaların müasirləşdirilməsinə çalışmışlar və açıq boz rəngli daşları qaz peçlərində yandıraraq əritdikdən sonra ağ rəngli çini almışlar ki, bunun da sınımış nümunəsi işığı keçiricilik xassəsinə malik olmuşdur. Bu xassə hələ də tam izahını tapa bilməmiş olaraq qalmaqdadır.

Keramikadan olan məmulatların yandırılması və onun xarici görkəmində baş verən dəyişikliklərin texnologiyası müxtəlifdir. Belə ki, qaz peçlərində keramikanın yandırılmasının sonunda «tüstülənmə» və «qara rəngli keramika» alınması texnologiyası qədimlərdən gürcü sənətkarlarına məxsus olmuşdur və gürcü xalqının müasir tətbiqi incəsənətinin nailiyyətlərindən biridir.

Deməli, yuxarıda deyilənlər bir daha onu sübut edir ki, qaz mühitində yandırılma ilə temperatur rejiminin uyğunlaşdırılması keramika məmulatlarının müxtəlif xassələrinin təmin olunmasına şərait yaradır.

Tədricən çin sənətkarlarının hazırladıqları çini məmulatları bütün dünyada böyük marağa səbəb olmuş və bu texnologiyanın sirlərinin yubanmadan açılmasına başlanmışdır. Hətta vaxtilə əsl çinlilərin hazırladıqları ən zərif, heyrətamiz olan məmulatları qızıl pula realizə edilmişdir. Bu məqsədlə avropalı mütəxəssislər müxtəlif istiqamətlərdə işə başlamışlar və çini istehsalında aşağı temperaturlu yandırmadan (950-980⁰C) istifadə etməyə başlasalar da, həqiqi bərk xassəli çinini ala bilməmişlər.

Avropada kral saraylarına gətirilən çin ustalarının hazırladıqları məmulatlar XVI-XVII əsrlərdə modalı əşyalar olmuş və Avropada şübhədən bədii əşyaların istehsalı da mövcud deyildi. Tədricən avropalı tacirlər Çindən gətirdikləri çini məmulatları ağ rəngli gildən və xırdalanmış «petunze» adlı daş növünün qatılması ilə hazırlanıblarmış. Lakin avropalı mütəxəssislər «petunze» daşını dəyişməklə çində istehsal olunan keramika kimi almaq olar. Bu məqsədlə fritt adında yarımfabrikatdan istifadə etməyə çalışsalar da, yenə də yaxşı nəticə verməmişdir.

Bütün bu deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bunların bəziləri çinlilərin istehsal etdiyi çini məmulatları istehsalının sirrini açma bilməmişdir. Lakin bununla belə Avropada sərbəst çini məmulatlarının istehsalına xas olan yumşaq çini, yəni firrit tərkibli, dekorativ daş kütləsi xammalının alınması mənimsənilmişdir və bu günə qədər davam etdirilməkdədir.

Çini məmulatlarının texnologiyasının yeniləşdirilməsi çinlilərin istehsal etdiyi çini məmulatlarının sirlərini açma bilməsə də, kaşının istehsalı Avropada, xüsusilə İtaliyada özünün yerini tapa bilmişdir. Ona görə də İtaliya Avropada kaşı istehsalının ümumi mərkəzi sayılır. Bu yaradıcılıq sənəti İspaniyada yüksək texniki səviyyəyə çatdırılmışdır və XV əsrdə kaşı istehsalı daha da müasirləşdirilərək xarici dövlətlərdən asılılığı ləğv edilmişdir. Hətta XV əsrdə İspan māvritan mayolikasının italyan kaşı istehsalının müasirləşdirilməsinə böyük təsir göstərmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Rusiyada çini məmulatları istehsalı XVIII əsrin sonlarına təsadüf edir ki, bu sahədə D.İ.Vinoqradovun və M.İ.Lomonosovun böyük tədqiqat işləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, XIX əsrin sonlarından keramika istehsalı tədricən sönməyə başladı. Səbəbi isə imperializm uğrunda müharibənin və sonra isə vətəndaş müharibəsi dövründə bütün keramika istehsal edən müəssisələr mövcudluğunu itirməyə başladılar. Lakin dulusçuluq məmulatlarına olan məişət tələbatı daha çox olduğuna görə bu istehsal sahəsi öz fəaliyyətini saxlaya bilmişdir. Bu deyilənlər eyni zamanda Azərbaycan xalqına aid olan qədim dulusçuluq sənəti saxlanılaraq bu günlərə qədər gətirilib çıxarılmışdır.

Hal-hazırda respublikamızın ikinci böyük şəhəri olan Gəncədə çini qabları istehsal edən zavod, Bakı Saxsı qablar zavodu, digər rayonlarda fəaliyyət göstərən sexlər bu məmulatların istehsalı ilə məşğul olurlar.

Göstərmək lazımdır ki, respublikamızda bu yuxarıda adları çəkilən dulus və keramika məmulatları istehsalı Bərdədə, Naxçıvanda, Təbrizdə, Şamaxıda da mövcuddur. Hal-hazırda saxsıdan kuzə, səhəng, dolça, cürdək, küpə, gul qabları və s. kimi məişət keramika malları istehsal edilir. Bir vaxtlar, məsələn, ötən əsrin ikinci yarısından başlayaraq Bakı Kaşı zavodu tam gücü ilə işləyərək, demək olar ki, hər cür məişət və bədii təyinatlı məmulatları istehsal edilmişdir. Bu zavod 1949-cu ildə tikilmiş və ilk dövrlərdə yarımçini məmulatlarının istehsalı ilə məşğul olmuşdur.

Məişət təyinatlı keramika malları növlərinə görə çox geniş çeşidli mal qruplarından biri sayılır. Bunları bir neçə nümunələrinə görə, məsələn, quruluşuna, sıxlıq dərəcəsinə, tipinə, növünə, qırığının fərqlənməsinə, bəzəndirilməsinə və s. əlamətlərə görə fərqləndirilir. Quruluş xüsusiyyətlərinə görə keramika məmulatlarını çini və zərif keramika növlərinə ayırılır. Ümumiyyətlə, məişət təyinatlı keramika mallarının 90%-ə qədərini çinidən olanlar təşkil edir.

Çini məmulatları, o cümlədən bədii təyinatlı məmulatları ticarət şəbəkələrinə, bəzən isə sifarişlə mədəniyyət mərkəzlərinə bəzəndirilmiş vəziyyətdə

daxil olur. Bunların bəzəndirilməsi üçün bir neçə üsullardan, yəni ən sadə bıçcıq haşiyələnmə, nisbətən qalın köbə naxışlanma, enli lent naxışlama, relyev naxışvurma, çap naxışı, basma naxışlama, məmulatın bütöv boyaqla örtülməsi, rəng tonlu naxışlama, fotoqrafiya üsulu ilə naxışlama, şəbəkə, ən çox rəssamlıq naxışlama üsulları tətbiq edilir. Bu qrup məmulatlara naxışlar ya əl vasitəsilə və yaxud da yarımmexanikləşdirilmiş üsullarla vurulur. Naxışlar çini mallarına, xüsusilə bədii təyinatlı çini məmulatlarına şirəüstü naxışlar vurulur ki, bunun da bədii estetik keyfiyyəti vardır.

Qeyd etməliyik ki, incəsənət insan həyatının ayrılmaz tərkib hissəsidir. Elə bir insan tapılmaz ki, o, incəsənətin bu və ya digər növləri ilə təmasda olmasın. Ona görə də incəsənət hər bir xalqa məxsusdur. Bu tələblərin ödənilməsində əlbəttə ki, bədii əşyaların xüsusi rolu vardır. İnsan hər bir əşyada özünə xas olan bədii zövqdə faydalanmaq istəyir ki, bu da insanların sevincinə, mədəniyyətinə, inkişafına müsbət təsir göstərir. Yaraşığı, gözəl tərtib edilmiş əşyalar nəinki bizim məişətimizi bəzəyir, eyni zamanda bu əşyalar insanların estetik mədəniyyətinin aparıcısına, inkişafına, tərbiyəsinə xüsusi yardımçı olurlar.

Çinidən hazırlanan bədii təyinatlı məmulatlar elə ancaq məişətimizdə yox, eyni zamanda mədəniyyət mərkəzlərində, klublarda, teatrda, mehmanxanalarda, istirahət zonalarında, uşaq bağçalarında və s. yerlərdə istifadə olunan əşyalardır. Bədii çini məmulatlar tək halda hazırlanır, bu mallara qarşı yüksək tələblər vardır, xüsusilə hədiyyə məqsədli olanlara daha çox meyl vardır.

Çini məmulatlarının istehsalında bir neçə dövrün incəsənətinə xas olan üslublar olmuşdur. Buna misal olaraq borokko, rokoko, impir, konstruktivizm üslublarını misal çəkə bilərik. Borokko üslubu çini istehsalında XVIII əsrin ortalarına qədər mövcud olmuşdur. O dövrdə varlılar öz məişətlərini yüksək səviyyədə bəzəmək məqsədilə çini istehsalçılarına təsir göstərməklə dəbdəbəli, qıraqları daha diqqətlə işlənmiş görkəmə malik idi. Get-gedə yeni üslub, rokoko üslubu ilə əvəz olundu və bu üslubun da özünəməxsus bədii ifadəliliyi olmuşdur.

Bu üslubun çini məmulatlarında əyri, dalğavari və bəzən də yarımçıq xətlərin olması ilə özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətləri olmuşdur.

Daha bir üslubun XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq çini məmulatlarının bəzəndirilməsində Ampir üslubunun meydana gəlməsi ilə səciyyələndirilmişdir. Bu üslubun çini məmulatlarının bəzəndirilməsində naxışların dəqiqliyi, tamlığı və eyni zamanda soyuq cizgilərin olması ilə xarakterizə olunmuşdur. Ampir üslubu əvvəlcə Fransada və sonralar isə Rusiya bədii çini sənətkarlarının yaradıcılığında öz əksini tapmışdır.

XX əsrin 20-ci illərində daha bir yeni bədii üslub olan konstruktivizm üslubu yayılmış və bədii çini məmulatlarında heç bir bəzəndirilmə əməliyyatlarından istifadə edilmirdi. Ancaq bu qrup məmulatlarda naturalizm amilləri hökm sürürdü. Daha doğrusu, burjua realizminin düzgünlüyünü ifadə edən cərəyan kimi bu üslub bir neçə məişət əşyalarının bədii cəhətdən tərtibatında hökm sürmüşdür.

Bədii çini məmulatlarının bəzəndirilməsində əsasən rəssamlıq üsulundan daha çox istifadə olunur, özü də bu üsulla bəzəndirilmə şirəüstü bəzəndirilmə növüdür. Daha sonralar ənənəvi üsullardan başqa cizma, ştamp, qravirovka və s. üsullar tətbiq edilməklə bədii təyinatlı məmulatlar istehsal edilməyə başlanmışdır. Hər bir xalqın özünün milli mədəniyyətini özündə əks etdirən bədi keramika məmulatları hazırlanır. Məsələn, respublikamızın keramika ustaları bitki mənşəli və həndəsi formalı, qırmızı rəngdən boz-qırmızımtıl rənglərə çalan, qəhvəyi rəngli, qara rəngdən qızılgül-bənövşəyi rənglərə çalan, yaşıl, sarı, göy-mavi rəngli ən müxtəlif çini məmulatları yerli xammal əsasınca istehsal edilir.

Bədii təyinatlı məmulatların istehsalında şüşənin xüsusi yeri vardır. Bu qrup məmulatlar həm nadir və həm də kütləvi yolla istehsal edilən bədii əşyalar sayılır. Ədəbiyyat mənbələrindən görüldüyü kimi, şüşə yaratma üsulu eramızdan əvvəl IV minilliklərə gedib çıxır.

Qədim alban şüşə ustaları vaxtilə qadınlar üçün bəzək əşyaları hazırlanması texnologiyasına malik olmuşlar. Ən çox məişətdə istifadə olunan özünün bədii formasına görə o qədər də iri ölçülü olmayan bədii şüşə məmulatları həm də alban

keramikasına daha çox yaxın olmuşdur. Təsəvvür edilir ki, qədim alban şüşə sənətkarları dekorativ tətbiqi incəsənət məktəbi olmuşdur. Bu məktəbin aparıcı mütəxəssisləri qədim alban keramikası sənətinin bütün yeniliklərini əldə rəhbər tutaraq şüşə qablarının gövdəsinin konstruksiyası və bədii tərtibatının bəzəndirilməsinə daha səy göstərmişlər. Respublikamızın tarixi muzeyində I-VII əsrlərdə Qafqaz Albaniyasında istehsal olunan şüşə məmulatları toplanmışdır.

XV-XVII əsrlərdə Azərbaycanda istehsal olunan şüşə məmulatları dekorativ incəsənət əsərləri və məişət təyinatlı məmulatları əhalinin tələbatını ödəmək səviyyəsinə malik olmuşdur. Gəncədə, Naxçıvanda, şamaxıda, Tovuzda və respublikamızın digər ərazilərində fəaliyyət göstərən sənətkarlar ənənəvi üsullarla neftlə işıqlandırılan lampa şüşələri, gülab qabları, qənd qabları, duz qabları, şərbət qabları, gül qabları, rəngli şüşədən vazalar, su qabları, bardaqlar və s. kimi məmulatlar hazırlamışlar.

1922-ci ildən Azərbaycanda ilk şüşə zavodu tikilmiş, 1936-cı ildə zavod yenidən rekonstruksiya edilmiş və 1977-ci ildən isə bu zavodda büllur şüşədən müxtəlif çeşidli şüşə qabları istehsal olunmağa başlanmışdır. Deyilənlərdən göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikası keramika və şüşə məmulatları istehsalı sahəsində də uğurlu fəaliyyətə malik olmuşdur.

Çini, kaşı, saxsı və şüşədən hazırlanan məmulatların hamısı silikat tərkibli materiallar hesab olunur. Bu baxımdan hər bir qrup məmulatların istehlak xassələri onların xammalından, emal texnologiyasından, bəzəndirilməsindən asılı olaraq qiymətləndirilir. Bu qrup məmulatlar ekspertizadan keçirildikdə onlarda rast gəlmə nöqsanlar, xarakteri, sayı əsas kimi götürülür. Silikat tərkibli məmulatların ekspertizası zamanı orqanoleptik, sosioloji, laboratoriya, hesablama və təcrübəvi sınaqlardan keçirilməklə başa çatdırıla bilər.

Ən sadə və tez başa gələn orqanoleptik üsuldur ki, məmulatda rast gəlmə nöqsanlar ball sistemi ilə qiymətləndirilir. Bunun üçün ekspert komissiyası yaradılır və komissiyanın tərkibinə bu sahədə təcrübəsi, bilik və bacarığı olan

mütəxəssislər dəvət olunur. Komissiyanın tərkibi 7 nəfərdən aşağı olmamalı və sayca təkrəqəmli olmalıdır.

Keramikadan istehsal olunan bədii təyinatlı məmulatların keyfiyyətə ekspertizası zamanı ola bilər ki, mübahisəli hal yaransın və bunun həlli məqsədilə laboratoriya tədqiqatından istifadə oluna bilər. Laboratoriya tədqiqatı zamanı məmulatların şirəüstü bəzəndirilməsinin kimyəvi maddələrə qarşı davamlılığı, məmulatın şəffaflığı, məmulatın hiqroskopikliyi, termiki davamlılığı kimi keyfiyyət göstəriciləri təyin olunur.

Kaşılı məmulatları ilə çininin fərqləndirici cəhətlərindən biri işığı keçirib-keçirməməsidir. Eyni zamanda şəffaflıq da çini üçün vacib olan xassə göstəricisidir.

Texnoloji baxımdan çininin tərkibində olan şüşəyəbənzər quruluşu yaradan qatışıqlardan, maddələrin narınlığından, çini kütləsinin yeraltı zirzəmilərdə yetişdirilməsi müddətindən, məmulatın bişirilməsi rejimindən və s. asılı olaraq onun şəffaflıq, ağırlıq və işığı keçirmə dərəcəsi də müxtəlifdir.

Çininin ağırlıq dərəcəsini fotometrin köməyi ilə təyin olunaraq ağırlığın faizini barat ağ plastinkasının ağırlığına olan nisbəti kimi qiymətləndirilir, fotometrik üsulundan da istifadə etmək olar.

III.3. Bədii təyinatlı qiymətli bəzək əşyalarının keyfiyyətinin ekspertizası

Bu qrup məmulatların əsasını zərgərlik məmulatları təşkil edərək əmtəəşünaslıq təcrübəsində təyinatına görə 8 qrupa bölünür. Təsnifləşdirmə prinsipinə görə hər bir qrup öz növbəsində yarımqruplara, yarımqruplar növlərə və nəhayət, növlər isə növ müxtəlifliklərinə görə bölünərək xarakterizə olunurlar.

Zərgərlik bəzək məmulatları təyinatına görə şəxsi bəzək əşyaları, tualet ləvazimatları, interyerin bəzədilməsi üçün olan əşyalar, süfrə ləvazimatları, yazı ləvazimatları, saatlar və onların ləvazimatları, papiros üçün ləvazimatlar, yadigar əşyaları qruplarına ayrılır. Bunların içərisində hazırkı dissertasiya işinin mövzusu ilə bağlı olan şəxsi bəzək əşyaları, interyer üçün olan bədii əşyalar və yadigar üçün olan əşyalar qruplarından söhbət açılacaqdır.

Şəxsi bəzək əşyalarının, xüsusilə qadınlar üçün olanların yaranma tarixi çox qədimlərə gedib çıxır. Qədim zamanlarda insanlar şəffaf rəngli mineralların nə olduğunu və onun dəyərinin səviyyəsi haqqında məlumatları olmadığından, almaz o qədər də qiymətli mineral sayılmırdı. Çünki ilk dövrlərdə insan şüuru ancaq qırmızı və sarı rəngləri tanıyırdılar və indi bizim kimi ətraf aləmi belə al-əlvan görə bilmirdilər. Tədricən bacarıqlı və şüurlu sənətkarlar zaman-zaman ətraf aləmin gözəlliklərini dərk etdikcə digər rəngləri seçməyi bacarmışlar və təbiətin digər minerallarının rəngini, quruluşunu, kimyəvi tərkibini öyrənməklə bu daşlardan müxtəlif bədii məqsədlərə sərf etməyi mənimsəmişlər.

Şəxsi bəzək əşyaları öz daxilində baş üçün, boyun və paltar üçün, qol və barmaqlar üçün və dəst halında istehsal edilən bəzək əşyaları yarımqruplarına bölünür. Eyni zamanda bu qrupun digər yarımqrupuna qadınlar, kişilər üçün tualet ləvazimatları da daxildir.

Yadigar təyinatlı bədii əşyalar qrupuna xatirə medalları, döş nişanları, gerblər, açarlar, breloklar, hədiyyələr, kiçik formalı heykəciklər, xalq yaradıcılığı yolu ilə istehsal olunan hədiyyələr, sair məmulatlar yarımqrupları aiddir. Yadigar

məmulatları hər hansı bir xatirəni uzun müddət yaddaşda saxlamaq üçün olan bədii təyinatlı əşyalar hesab olunur. Yadigar əşyaları müəyyən bədii obrazlı xarakter daşımaqla idman yarışlarını, kosmik gəmilərinin uçuşlarını, ölkələrin görkəmli ictimai xadimlərinin əksi salınmış və s. kimi hadisələri xatirə kimi insan yaddaşında saxlamaq kimi xassələrə malik olan əşyalar hesab olunur.

Bəzək əşyaları içərisində şəxsi bəzək məmulatları xüsusi yer tutur və əsasən qadınlar üçün qiymətli bədii əşyalar sayılır. Buraya üzüklər, qolbaqlar, sırğalar, muncuqlar, kulonlar, boyunbağları, baş bəzəkləri, medalyonlar, zəncirlər, paltar bəzək əşyaları və s. kimi qızıldan, gümüşdən, almaz, safir və s. kimi qiymətli əşyaların tətbiqi ilə hazırlanan bədii əşyalar daxildir. Kişilər üçün bu qrupa qol düymələri, qalstuk sancaqları, saat üçün seplər və s. aiddir. Bu deyilənlərin bəziləri dünyanın ən məşhur zərgərlik nümunələri sırasına aid olmaqla, onların surətləri işdə şəkillər halında nümayiş etdirilir.

Bədii təyinatlı zərgərlik məmulatları keyfiyyətə qiymətləndirilərkən, ilk növbədə əmtəəşünaslıq ekspertizasından keçirilir. Bu qrup məmulatların istehsalında əsas xammal qızıl və onun digər metallarla ərintisi, gümüş və qiymətli mineral təbii daşlardan və sintetik daşlardan istifadə olunur. Azərbaycanın 7103-cü əmtəə mövqeyinə izahatlarda bu qrup məmulatların 50 növündən və 100 növmüxtəlifliyinə daxil olan məmulatların adları çəkilir.

Bədii-dekorativ və bəzək əşyalarının hazırlanmasında spesifik xassələrə malik olan qiymətli və yarımqiymətli daşlardan istifadə olunur. Çünki bu qrup məmulatlar yüksək estetik xassələrə malik olan əşyalar olduğuna görə daşların şəffaflığı, rəngi, parlaqlığı, düşən şüanı sındırma qabiliyyəti və digər xassələr estetik tələblərin formalaşdırılmasında vacib rol oynayır.

Bədii məqsədli qiymətli daşların nisbətən bəzək əşyalarının istehsalında az istifadəsi onların çətinliklə əldə edilməsi, yataqların işlənib tapılması daha çox zəhmət tələb etdiyinə görə də qiymətləri bahadır. Qiymətli daşlara olan tələbat müxtəlif amillər üzündən baş verən hallarda onların qiymətləri də dəyişir. Bu hal baş verən moda və qiymət dəyişkənlikləri, daşların rənginə qarşı alıcıların rəğbət

göstərməsi bu prinsiplərdən irəli gəlir. Buna misal olaraq ən yüksək bərklik dərəcəsinə malik olan berrəngli almaz daşları daha qiymətli sayılır.

Bədii təyinatlı zərgərlik əşyaları xırda ölçülərdə hazırlanan zaman qəşəngliyi və çalarlılığı baxımından mozaika yaradılarkən bu daşlardan daha çox istifadə edilir. Ədəbiyyat mənbələrindən görüldüyü kimi, zərgərlik və digər bədii təyinatlı əşyaların hazırlanmasında 2000 məlum olan minerallardan ancaq təqribən 200-ə yaxın olanlarından istifadə olunur ki, bunların da 70-i qiymətli daş növləridir. Qiymətli daşlar gözəl rənglərə malikdir, istənilən bərqliyə, təmizliyə, şəffaflığa malik minerallardır. Bunlara misal olaraq ulduzlu yaqut daşları, göy rəngli yaqutlar, ametist, keçigöbələyi, pənəlg gözünün rəngini xatırladan daşlardır. Hazırda almazın müxtəlif rəngli növlərinə də, məsələn, qara, sarımtıl-yaşıl rəngli olanlara da rast gəlinir.

Tədqiqat zamanı zərgərlik məmulatları istehsalında qiymətli daşların çoxusu eyni rənglərdə olmur. Daha doğrusu, oxşar əlamətlər mövcuddur və bu da onların diaqnostikasını çətinləşdirir. Burada diaqnostikanın əsas məqsədi daşların özlərinə xas olan fiziki xassələrinin və daxili quruluşunun təyin edilməsinə əsaslanır. Deməli, təcrübə prosesində qiymətli daşların diaqnostikasında əsas məqsəd onun hansı mineral növünə aid olmasını təyin etməkdən ibarətdir. Bu fərziyyəni daşların rəngi, parıltısı, ümumi görünüşünə görə təyin etmək olar.

Bəzək əşyalarına bərkidilmiş daş növlərinin sağanaqdan çıxarılmadan diaqnostikasını həll etmək olmur. Eyni zamanda məmulatda bərkidilmiş daşın rənginin öyrənilməsi zamanı da çətinliklər ortaya çıxır ki, bu da metalabənzər rəngin təsiri üzrə düzəliş əmsalının istifadə edilməsi tələb olunur və bu da çətinliyə səbəb olur və s.

Məmulatlarda istifadə olunan daşların şəffaflığı öz daxilinə işıq şüalarını buraxma qabiliyyəti deməkdir ki, bunu da şəffaflıq əmsalı ilə qiymətləndirirlər. Laboratoriya şəraitində zərgərlik daşlarının şəffaflığını kəmiyyətə spektrofotometr adlı cihazın köməyi ilə qiymətləndirilir.

Zərgərlik daşlarının diaqnostikası zamanı parlaqlığın öyrənilməsi də çox vacibdir. Məmulata bərkidilmiş daşın parlaqlığı daşın üzündən əks olunan işıq selinin əks olunması ilə xarakterizə olunur. Zərgərlik daşlarında parlaqlıq şüşəyəbənzər, yağlı, qatranlı, almazaoxşar, metala bənzər kimi fərqləndirilir. Təcrübə zamanı daşların parlaqlığının «yağlı» termini kimi istifadə edilməsi açıq rəngli və «qatranlı» terminini isə tutqun rəngli daşların parıltısına aid edirlər. Zərgərlik daşlarının rəng çalarlığı da əsas fərqləndirici əlamət olmaqla mineralın kimyəvi tərkibindən çox asılılığı vardır. Rəng çalarlığını idixomatik, alloxromatik və səhvromatik növlərə bölürlər.

Daşların üzərinə düşən işıq şüalarının udulması və yaxud qaytarılması onun rəngini xarakterizə edir və bu zaman müşahidəçinin gözü ancaq qalıq rəngi qəbul edir. Deməli, kristalın rənginin çalarlığını işıq spektrinin hansı hissəsinə aid olan rənglə xarakterizə etmək mümkündür. Adi gözlə baxarkən hopdurma spektrinə görə ü üst-üstə düşən rəng bir-birindən fərqlənə bilər.

Bir qayda olaraq bədii təyinatlı məmulatlarda qiymətli daşların təbiətinin təyin edilməsi təcrübəsində daha az diametrlili rəngburaxma qabiliyyətinə malik olan kobalt şüşəsindən istifadə edilir. Bu materialdan işıq süzgəcləri hazırlanır və baxarkən minerallarda müəyyən rəng alınır. Bu üsul ilk dəfə olaraq Böyük Britaniya ölkəsində ixtira olunmuşdur və hal-hazırda qiymətli rəngli daşların diaqnostikasında istifadə edilməkdədir.

Bədii təyinatlı zərgərlik məmulatlarının keyfiyyət səviyyəsinin ekspert üsulu ilə qiymətləndirilməsi metodu həm onun sığorta və həm də girov məntəqələrində qiymətinin müəyyən edilməsi üçün çox vacibdir. Bu metodika eyni zamanda zərgərlik təyinatlı məmulatlarda istifadə edilən qiymətli metallar və daşlardan olan əşyaların dəyərini, istehsalının stimullaşdırılmasını, habelə mövcud olan pərakəndə satış qiymətlərinin saxlanılması baxımından hazırlanmışdır. Ona görə də bəzi hallarda istehlakçılar öz qiymətli əşyalarını komissiyon mağazalarında sərbəst olaraq bu metodikaya uyğun qiymətləndirilməsini həyata keçirirlər.

Bədi təyinatlıf məmulatlar içərisində hədiyyə əşyalarının özünəməxsus yeri vardır. Məlumatlardan görüldüyü kimi, hədiyyə və yadigar əşyaların hazırlanması çox qədimlərə gedib çıxır. Vaxtilə insanlar təbiətdə baş verən hadisələr barədə tam təsəvvürlərə malik olmadıqlarına görə bu hadisələri yüksək təbii gücə malik əşyalar düzəltməklə izah etməyə çalışmışlar. Müsibətləri və bəzbəxtçiliyi atmaq məqsədilə insanlar gildən, ağacdan, metallardan dua, gözmuncuğu, tilsim düzəltməklə onlara sitayiş etmişlər. Tədricən sitayiş oyuncaqlara və bəzək əşyalarına keçməyə başlamışdır. Bundan əlavə, yadigar və hədiyyə əşyalarının genişləndirilməsinin tarixi digər məsələlərlə də bağlı olmuşdur ki, bu da bizim keçmiş nəsillərimizin bu yaradıcılığı nəsildən-nəslə ötürüb informasiya halında bizə gətirib çatdırılmasından ibarətdir. Beləliklə, demək olar ki, hədiyyələr hər bir ailənin doğma yadigarıdır.

Dövlər keçdikcə hədiyyələrin daha geniş yayılması başqa təyinatla izah oluna bilər. Romantik o dövrlərdə idealın müəyyən hissəsini saxlayan medalyon elə bil insanla medalyon arasında olan əlaqəni xatırladırdı. Lakin hal-hazırda buə nənə o qədər də geniş vüsət ala bilmir. Belə ki, müasir əlaqə vasitələrindən olan radio və televiziya insan həyatının tempini daha da sürətləndirməklə onu müasirləşdirir və şahidi olmasına çevirir və hətta çoxlu sayda hadisələrin iştirakçısına çevirir. Yəni yaddaş nişanları, medallar, bayraqlar, hər hansı o qədər də iri olmayan əşyalar bizim o hadisələrdə iştirak etdiyimizi düşüncəmizdə formalaşdırmaq imkanlarına malik olurlar.

Son dövrlərdə ölkəmizdə turizmin inkişafı geniş yer almışdır. Bizim idmançılarımız dünya və Avropa miqyaslı yarışlarda, spartakiada və olimpiadalarda iştirak edirlər, dövlətlərarası mədəni əlaqələr genişlənir, incəsənət nümayəndələri qastrol səfərlərinə gedirlər və öz ölkəmizə qonaqları dəvət edirlər, festivallar təşkil olunur, milli incəsənət ayları və on günlükləri təşkil edilir, tez-tez elmi konfranslar, beynəlxalq konqreslər və s. təşkil olunur. Bütün bu tədbirlər nəticəsində hədiyyə və yadigar əşyaların yayılmasına geniş imkanlar açır. Bütün

bunlar isə ölkəmizdə bu qrup məmulatların istehsalının genişləndirilməsini tələb edir.

Ticarət təcrübəsində hədiyyə məmulatları hazır vəziyyətdə əhaliyə təklif olunur. Bu məmulatlar əksəriyyətcə milli xarakterli bədii tələbatda hər hansı respublikanın, vilayətin, ölkənin və s. yerli adət-ənənələrini, qonaqpərvərliyini, yubiley tarixini, ölkənin elmi nailiyyətlərini, texnikasını, mədəniyyətini, incəsənətini, idmanını və s. xarakterizə edə bilir. Habelə hədiyyə və yadigar əşyaları siyasi rol oynamaqla, ölkənin həyat tərzini və mədəniyyətini də əks etdirə bilir.

İstehsal olunan hər bir xalq yaradıcılığı əşyası əslində elə hədiyyədir. Ona görə də «hədiyyə» və «xalq yaradıcılığı məmulatları» məfhumu bir-biri ilə sıx bağlı olduğu üçün, bunların birini digərindən ayırmaq olmaz. Eyni zamanda mahiyyətcə bunların arasında prinsipial fərq də mövcuddur. Belə ki, xalq yaradıcılığı məhsulları orijinal, təkrar olunmayan incəsənət əsərləri hesab edilir ki, bunların hər birisi fərdi usta-rəssam və ya dizaynerin əli ilə yaradılır. Hədiyyə isə rəssam tərəfindən hazırlanmış etalon nümunəsinin kütləvi yolla sənaye tərəfindən istehsal edilən çoxtirajlı məhsullarıdır.

Hədiyyə məmulatlarının digər bir müxtəliflikləri yadigar əşyalarıdır ki, bu da ən yadda qalan hadisələri, məsələn, uşağın ad günü, gümüş və qızıl toy günü, yeni mənzilə köçmənin tarixi, attestat alma və s. kimi hadisələri yaddaşa köçürür.

Hədiyyə məmulatları müxtəlif əlamətlər üzrə təsnifləşdirilir ki, buraya məmulatların təyinatı, istifadə xarakteri, mövzusu və materialları aiddir. Təyinatına görə hədiyyələr yaddaş əşyaları, müəyyən hadisələri özündə əks etdirən, yaddaş medalı, harada olduğu yerlə bağlı əşya, oyuncaq və s. kimi məqsədli olurlar. İstifadəsinə görə bunlar utilitar və dekorativ əşyaları qrupuna bölünür. Mövzusunə görə müəyyən yerlə bağlı, onun mədəniyyəti, incəsənəti və milli xüsusiyyətlərini əks etdirən, habelə bu və ya digər yubiley tarixini özündə əks etdirən hədiyyə məmulatları qrupuna ayrılır. Materiallarına görə hədiyyə məmulatları ağacdən, metaldan, sümükdən, buynuzdan, incidən, daşdan, mirvaridən, şüşədən, mövzu əks

etdirilmiş yaylıqdan, parçadan, trikotajdan, göndən, xəzdən, krujevadan, xalça və xalça məmulatlarından, plastik kütlədən, rezindən, kauçukdan və s. ola bilər.

Ticarətə müxtəlif xammateriallardan geniş çeşiddə yadigar və hədiyyə məmulatları daxil olur. Buraya kiçik ölçülü heykəllər, müxtəlif mövzulu oyuncaqlar, qadın bəzək əşyaları, məişətin bəzəndirilməsi üçün istifadə olunan əşyalar, utilitar təyinatlı əşyalar; papye-maşadan istehsal olunlara dekorativ boşqabları, plastinlər və pannolar, albom üzülkləri, sancaqlar, boyunbağları, bilərziklər, mücrülər, qutular, iynəqabıları və s.; metallardan olanların çeşidinə dekorativ xarakterli, utilitar təyinatlı, qadın bəzəkləri, döş nişanları, yaddaş medalları, barelyeflər, gerblər, boşqablar, gül vazaları, kiçik heykəlciklər və s. aiddir. Sümük və buynuzdan olanlara heykəllər, tualet qutuları, şahmat dəstləri, kağız kəsmək üçün bıçaqlar, breloklar, müştüklər, qəlyanlar, geyim bəzək əşyaları, sırğalar, muncuqlar, təsbehlər, saç sancaqları, daraqlar, stolüstü dekorativ dəstləri və s. aiddir. Keramikadan olanlara ən çox çini, kaşı, mayolika, dulus məmulatları aiddir ki, bunlar da çox müxtəlif çeşidli məmulatları özündə birləşdirir. Şüşədən olanlara müxtəlif dekorativ xarakterli qablar, boşqablar, vazalar, bokallar, qədəhlər, medal və breloklar, arxitektura və heykəltəraşlıq işləri və s.; xalça və xalça məmulatlarına əsasən əllə toxunan xalçalar, pannolar, oturacaq stulları üçün xalı, yubiley tarixini özündə əks etdirən xalçalar, at belində yəhərin bəzədilməsi üçün xalça, çul, ev əşyalarında xurcun, ayaqaqaltı, duz çantası və s. kimi məmulatlar aiddir.

Hədiyyə əşyaları dekorativ-tətbiqi incəsənətin əsas növlərindən olduğu üçün keyfiyyətə ekspertizadan keçirilərkən məmulatın orijinallığına, forması və konstruksiyasına, etalon-nümunəyə uyğun gəlib-gəlməməsinə diqqətlə nəzər yetirmək lazımdır. Məmulatlarda rast gələn nöqsanlar standart normalardan kənara çıxıb-çıxmamasına diqqətlə fikir ferilməlidir. Hər bir növ bədii təyinatlı əşyaların mövzu xarakterləri ciddi təhlil olunmalı, məzmununa cavab verib-verməməsi qiymətləndirildikdən sonra yekun akt tərtib edilir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Qeyd edildiyi kimi, xalq yaradıcılığı sənətkarlığı ilə istehsal olunan məmulatlar əslində xalqın bədii yaradıcılığının təzahürü deməkdir. Xalqın keçmiş ilə birbaşa bağlı olan və ən yaxşı ənənələrini inkişaf etdirən bu əlamətlər hazırda bizim həyat fəaliyyətimizə daha sıx daxil etmişdir. Çünki xalq yaradıcılığı ilə hazırlanan əşyalar məişətə daxil olmaqla insanların estetik tərbiyəsində, gözəllik ideallarınının mənimsənilməsində, estetik aləmin qavranılmasında başlıca rol oynayır.

Ticarət təcrübəsində bədii təyinatlı məmulatlar dedikdə təsviri və dekorativ-tətbiqi incəsənət əsərləri sırasına aid olan hazır məmulatlar başa düşülür. İstehsal edilən bədii-dekorativ təyinatlı məmulatlar xüsusi bədii əşyalar qrupunu təşkil edir ki, bunların da əsas hissəsini tətbiqi incəsənətin məhsulları olmaqla yüksək bədii estetik qiymətlərə malikdir. Ona görə də bədii təyinatlı məmulatlar həm dekorativ-utilitar və həm də dekorativ keyfiyyətlərə malikdirlər. Dekorativ-utilitar xarakterli bədii məmulatlar insanların ev təsərrüfatı işlərinin görülməsində, məsələn, keramikadan olan qablar, ağacdan, metaldan və s. materiallardan hazırlanan məmulatlar müəyyən məhsulların saxlanılmasında istifadə edirlər. Lakin dekorativ məmulatlar isə interyerin bəzəndirilməsində geyimlərin və insanın özlərinin bədii cəhətdən tərtibatında istifadə olunan məmulatlar hesab edilir. Eyni zamanda xalq yaradıcılığı mallarının müəyyən hissəsini hədiyyə məmulatları təşkil edir. Bunların hazırlanmasında müxtəlif xammal və materiallardan istifadə edilir ki, bunlar barəsində yuxarıda işin təcrübəvi hissəsində ətraflı məlumat verilmişdir.

Xalq yaradıcılığı sənəti müasir bədii istehsal sahəsidir ki, burada kollektiv yaradıcılıq prosesləri, yüksək peşəkarlığa malik olan əl üsulu, xalqın ənənəsi, məhsulların milli xüsusiyyətlərdə bədii tərtibatı və s. kimi proseslər tətbiq edilərək gözəl əşyalar hazırlanır.

Hal-hazırda respublikamızda müxtəlif çeşiddə və növlərdə bədii təyinatlı məmulatlar istehsal edilir. Respublikamızda son dövrlərdə turizmin inkişafı

ölkəmizin milli xüsusiyyətlərinin tanınmasına əsaslı surətdə təsir göstərir. Bu məmulatlar həm respublikamızın mərkəzi şəhərlərində və həm də kəndlərində uzun illərdən bəri milli adət-ənənələrini saxlamaqla istehsal olunmaqdadır.

Məlumdur ki, xalq yaradıcılığı peşəsi ilə istehsal olunan tətbiqi incəsənətin məhsulları əslində insanların qeyri-material, yəni mənəvi tələblərinin daha çox ödənilməsinə xidmət etdiyinə görə bu qrup malların faydalılığı estetik xassələrinə görə qiymətləndirilir. Yəni dekorativ təyinatlı məmulatlar ən yüksək gözəlliyə malik olması, məişət təyinatlı olanlarınkı isə estetik və utilitarlıq xassələrinin cəminə görə qiymətləndirilir. Dekorativ təyinatlı məmulatların estetik xassələri onların kompozisiyasının bütövlüyünə, formasının səmərəliliyinə, informasiyalılığına, istehsalının müasirliyinə görə təyin edilir.

Bütün bu yuxarıda deyilənlərə əsaslanaraq hazırkı magistr dissertasiyasının mövzusu ilə bir neçə praktiki əhəmiyyəti olan təklifləri verməyi məsləhət bildik.

1. Respublikamızda bədii xalq yaradıcılığı peşəsi ilə məşğul olan bacarıqlı sənətkarlar vardır. Bunların əksəriyyəti ayrı-ayrılıqda öz peşələrini davam etdirərək gözəl əşyalar hazırlayırlar. Lakin bu sənətkarların yaradıcılıq imkanlarını koordinasiya edən elə bir qurum yoxdur. Yaxşı olardı ki, bacarıqlı bədii əşya hazırlayan ustaların iştirakı ilə bir yaradıcı qrup təşkil etsin.

2. Məlumatlardan görüldüyü kimi, ötən əsrin ikinci yarısından sonra bir neçə istehlak mallarının ən yeni nümunələrinin hazırlanması və istehsala tətbiqi ilə əlaqədar olan ayaqqabı modelləri evi, geyim modelləri evi, ən yaxşı nümunələr salonu və s. kimi bədii xarakterə malik olan məhsulların bədii şuradan keçirilməsi, müzakirəsi yaxşı nəticələrə səbəb olmuşdur. İndi həmin evlərin bəziləri aradan çıxmışdır. Hansı nazirliyin, birliyin nəzdində olursa-olsun bədii şuraların yenidən təşkil edilməsi çox yaxşı nəticə verə bilər.

3. Misgərlik sənəti bizim xalqımızın ən qədim sənət növlərindən biri olmaqla respublikamızın bir neçə kənd rayonlarında çoxlu sayda fərdi emalatxanalar vardır ki, burada metaldan müxtəlif adlarda bədii təyinatlı

məmulatlar, hədiyyələ, yadigar xarakterli əşyalar hazırlanır. Yaxşı olardı ki, bu əşyaların respublika miqyasında sərgisi təşkil edilsin.

4. Respublikamızda dekorativ-tətbiqi incəsənət nümunələrinin istehsalı ilə kiçik emalatxanalar, sexlər və fabriklər məşğul olurlar. Bu müəssisələrə dövlət dəstəyi məqsədilə onların birlikdə iri firmalar halında təşkil edilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

5. Televiziya ekranlarında Ədliyyə Nazirliyinin bir cəzaçəkmə məntəqəsində məhbusluq həyatı keçirən adamların ağac materialından ən nəfis şəkildə hazırlanan çoxlu sayda bədii xarakterli əl işlərinin nümayişi göstərdi ki, doğrudan da bizim xalqımızın yaradıcılığa bağlılığı daha güclüdür. Yaxşı olardı ki, bu əşyaların satış sərgiləri keçirilsin.

6. Bir vaxtlar Bakı şəhərində oyuncaq malları istehsal edən fabrik fəaliyyət göstərmişdir. İndi bu müəssisə də öz fəaliyyətini dayandırmışdır. Bu fabrikin yenidən hər hansı bir sənaye parkının nəzdində təşkili çox yaxşı səmərə verə bilərdi.

8. Son illər respublikamıza turizm axını çoxalmaqdadır. Bakı şəhəri, onun xiyabanları, parkları, mədəniyyət ocaqları, idman sarayları, hündür mərtəbəli gözəl binalar və s. yaradılmış və bu işlər davam etdirilməkdədir. Gələn turistlərin respublikamız haqqında yaddaşında qalması üçün respublikamızda yaradılan bu abadlıq işlərini özündə əks etdirən xatirə medalları, döş nişanları, milli adət-ənənələri özündə əks etdirən toxuculuq malları, bəzək əşyalarının hazırlanmasının artırılması daha çox fayda verərdi və ölkəmizi xarici dövlətlərdə tanıtmaya yardımçı olardı.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov Ə.P., Vəliməmmədov C.M., Həsənov N.N. və Osmanov T.R. Əmtəəşünaslığın nəzəri əsasları. Bakı, 2003.
2. Həsənov Ə.P., Nuriyev D.Ə., Vəliməmmədov C.M., Həsənov N.N., Osmanov T.R., Babayev M.A., Səmədov E.Ə. Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası. I və II hissə. Bakı. Çapıoğlu. 2006.
3. Ленин В.И. Пол. собр. сочинений. Издательство, 5 том.
4. Бардина Р.А. Изделия народных художественных промыслов и сувениры. Изд. Высшая школа. М.: 1977.
5. Емельянова Т.Д., Еременко Т.И., Щентинина Р.Ф. Вышивка. М.: Изд.Научно-технической литературы. РСФСР. 1960.
6. Пармон Д.М. Композиция костюма. М.: Легпромбытиздат. 1985.
7. Каган М.С., Коськов М.А. Художественное конструирование: система, практика, система оценки. Л.: 1973.
8. Козлов Т.В. Художественное проектирование костюма. М.: 1982.
9. Акупова Л.Ф., Приблуда С.З. Материаловедение и технология производства художественных керамических изделий. Экономика. М.: 1977.
10. Августник А.И. Керамика. Стройиздат. Л.: 1975.
11. Мороз И.И. Фарфор, фаянс, майолика. Техника. Киев. 1975.
12. Макаров К.А. и др. Эстетическое воспитание. Учебное пособие для профессионально-технических училищ. М.: 12970.
13. Демидова Г.А. и др. Товароведение непродовольственных товаров. Т.4. «Экономика». М.: 1981.
14. Флеров А.В. Материаловедение и технология художественной обработки металлов. М.: 1981.
15. Шепелев А.Ф., Печенежская И.А. Товароведение и экспертиза ювелирных и метало-хозяйственных товаров для студентов ВУЗа. Ростов. «Феникс». 2002.
16. Гутов Л.А. Литье по выпляемым моделям сплавов золота и серебра. Л.: 1992.
17. Соболевский В. Благородные металлы. Золото. М.: 1970.
18. Соболевский В. Благородные металлы. Серебро. М.: 1971.
19. Волкова Т.И. Товароведение металлов, металлические изделия и руд. М.: Металлургия. 1973.

20. Həsənov Ə.P., Osmanov T.R., Həsənov N.N. və başqaları. Zərgərlik məmulatlarının ekspertizası. Dərs vəsaiti. Bakı. 2010.
21. Корнилова Н.И., Солодова Ю.П. Ювелирные камни. М.: 1983, 1987, 1985 гг.
22. Орловский Э.И. Товароведение ювелирных товаров и часы. М.: 1977.
23. İsmayılzadə Ç.İ. Mebel istehsalının əsasları. B. Azərnəşr. 1962.
24. Будников П.П., Барзаковский В.П. Глазурь, керамика и стекло. 1956, № 11.
25. Безбородов М.А., Виноградов Д.И. Создатель русского фарфора. Из-во АН СССР, 1950.
26. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. V cild. Bakı. 1988.
27. Химическая технология стекла и металлов. Под ред. Н.М.Павлушкина. М.: 1983.
28. Мареев Ю.И. и др. Товароведение хозяйственных товаров. Экономика. М.: 1981.
29. Пармон Д.М. Специфика художественного моделирования изделий из кожи (обувь, галантерея). М.: 1978.
30. Пармон Д.М. Проектирование и изготовление изделий из шубной овчины. М.: 1974.
31. Сомов Ю.С. Художественная конструкция промышленных изделий. М.: Машиностроение, 1967.
32. Федоров М.В. и др. Экспертиза качества товаров. М.: Экономика, 1984.
33. Шпара П.Е. Техническая эстетика и основы художественного конструирования. Киев, Виша школа. 1984.
34. Русские художественные промыслы. М.: Искусство. 1974.
35. Vəliməmmədov S.M. və b. Çini, saxsı və şüşə məmulatlarının texnologiyası. Bakı. 2008.
36. Əsgərova N.S. Metal üzərində naxışlar. Bakı. 1974.
37. Quliyev H., Tağızadə N. Metal və xalq sənətkarlığı. Bakı. 1968.

ДЖАМАЛЛЫ СЕВИЛЬ СОХБАТДИН

Потребительские свойства и экспертиза качества художественно-декоративных товаров

РЕЗЮМЕ

В настоящей магистерской диссертации рассмотрены показатели качества товаров художественно-декоративного назначения.

CAMALLI SEVİL SOHBATDİN

Examination of consumer properties and quality of artistic-decorative products

SUMMARY

The current master's thesis describes the range and quality of artistic-decorative products, which are the main products of art.

**ADİU-nun II kurs 436M sayılı «İstehlak mallarının ekspertizası
və marketinqi» ixtisası üzrə magistri Camallı Sevil Söhbətdin qızının
«Bədii dekorativ təyinatlı məmulatların istehlak xassələri və keyfiyyətinin
ekspertizası» mövzusunda yerinə yetirdiyi dissertasiya işinə**

RƏY

Bildiyimiz kimi, xalq yaradıcılığı sənəti ilə hazırlanan hər bir bədii dekorativ məqsədli məmulatlar xalqımızın milli sərvətlərindən hesab olunur. Bu mənada əmtəəşünaslıq nöqteyi-nəzərdən bu qrup malların nəzərdən keçirilməsi aktual məsələlərdəndir. Odur ki, S.S.Camallının bu mövzuda yerinə yetirdiyi magistr dissertasiyası həm nəzəri və həm də praktiki baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Dissertasiya işi 3 fəsildən ibarət olmaqla ədəbiyyat icmalından və praktiki hissələrdən ibarətdir. İşin I fəslində o, bədii yaradıcılıqla istehsal olunan məmulatların əmtəəşünaslıq aspektlərindən, istehsal tarixindən və bu sahədə incəsənətin rolundan bəhs edir. Bu fəsildə qoyulan suallara xüsusi yaradıcılıq fəaliyyətinə malik olmaqla düzgün cavab verilmişdir.

İşin II və II fəsilləri tam praktiki məsələlərə həsr olunmaqla, bədii dekorativ təyinatlı malların istehsalında istifadə olunan xammal və materiallardan, onların istehlak xassələrindən, keyfiyyət göstəricilərindən, müxtəlif növ materiallardan istehsal olunan bədii-dekorativ təyinatlı məmulatların keyfiyyətinin ekspertizasından bəhs olunur. Bu fəsillərdə qoyulan suallar həm nəzəri və həm də praktiki baxımdan düzgün cavablandırılmışdır.

Camallı Sevil Söhbətdin qızının hazırkı mövzuda yerinə yetirdiyi magistr dissertasiyası qoyulan tələblərə cavab verir və işin müdafiəyə buraxılması məqsədəuyğundur.

Elmi rəhbər

dos. Cəfərova Y.N.

**ADİU-nun II kurs 436M sayılı «İstehlak mallarının ekspertizası
və marketinqi» ixtisası üzrə magistri Camallı Sevil Söhbətdin qızının
«Bədii dekorativ təyinatlı məmulatların istehlak xassələri və keyfiyyətinin
ekspertizası» mövzusunda yerinə yetirdiyi dissertasiya işinə**

RƏY

İnsan həyatında bədii dekorativ təyinatlı milli xalq yaradıcılığı yolu ilə istehsal olunan məmulatlarda xüsusilə estetik baxımdan vacib rol oynayır. S.S. Camallının bu mövzuda yerinə yetirdiyi magistr dissertasiya işi aktual bir məsələyə həsr olunmuşdur.

Dissertasiya işi 3 fəsildən ibarət olmaqla kömpüterdə işlənmiş 91 səhifədən, nəticə və təkliflərdən və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İşin I fəslində magistrant mövzunun nəzəri problemlərinə toxunaraq incəsənətin bədii dekorativ təyinatlı məmulatların istehsalındakı rolundan, əmtəəşünaslıq aspektlərindən söhbət açmış və maraqlı məlumatlarla suallara cavab tapa bilmişdir.

II fəsil tədqiqat xarakterli olmaqla bu qrup malların istehsalı üçün sərf edilən bəzi qrup xammal və materialları, keyfiyyət göstəricilərinin qiymətləndirilməsi metodlarına həsr olunmuşdur. Müəllif bu fəsildə hər bir qrup bədii dekorativ təyinatlı mallar üçün xammal və materialları xarakterizə edə bilmişdir.

İşin III fəslində əsl təcrübəvi xarakterli tədqiqat suallarından ibarətdir. Bu fəsildə magistrant özünün şəxsi müşahidələrinə söykənərək bir neçə qrup bədii dekorativ təyinatlı məmulatların istehlak xassələrini və keyfiyyətinin ekspertizasının nəticələrini təhlil etməyə çalışmış və buna müəyyən səviyyədə nail ola bilmişdir. İşin sonunda bir neçə praktiki əhəmiyyətli təkliflər də verilmişdir.

Bütövlükdə S.S. Camallının hazırkı mövzuda yazdığı dissertasiya işi qoyulan tələblərə uyğundur və işin müdafiəyə buraxılması məqsədəuyğundur.

«Standartlaşdırma və Sertifikasiya»

kafedrasının professoru

t.e.d. Nuriyev M.N.